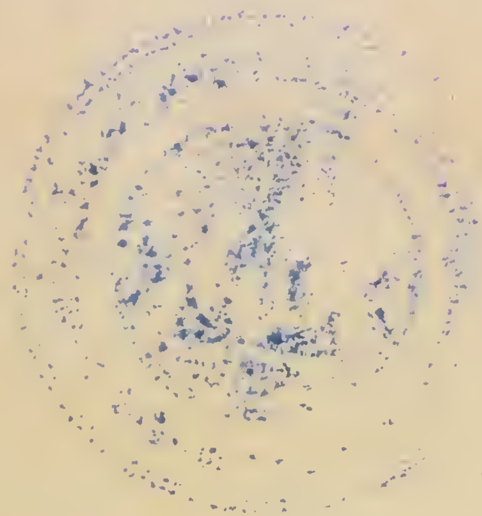
อนุสรณ์

สนั่น [illegible]

อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ

ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันเสาร์ ที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒

ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์

ชาตะ	14	พฤษภาคม	2453
มรณะ	21	พฤศจิกายน	2522

ประวัติ

ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ เป็นบุตรคนที่ 7 ในหม่อมเจ้าเพิ่ม ลดาวัลย์ และ หม่อมห่วง ลดาวัลย์ ณ อยุธยา ตจ. เกิดวันที่ 14 พ.ค. 2453 มีพี่น้องร่วมบิดาและร่วมมารดา ดังนี้

1. *เจ้าจอม ม.ร.ว. สดับ (ลดาวัลย์) หม่อมช้อย เป็นหม่อมมารดา*
2. *ม.ร.ว. บุง ลดาวัลย์ (พระภูมิพิชัย) หม่อมคลี่เป็นหม่อมมารดา (ถึงแก่กรรม)*
3. *ม.ร.ว. หญิง สนับ ลดาวัลย์ หม่อมห่วง เป็นหม่อมมารดา (ถึงแก่กรรมแล้ว)*
4. *ม.ร.ว. สนุน ลดาวัลย์ หม่อมห่วง เป็นหม่อมมารดา (ถึงแก่กรรมแล้ว)*
5. *ศาสตราจารย์ อุปการคุณ ม.ร.ว. สลับ ลดาวัลย์ หม่อมห่วง เป็นหม่อมมารดา*
6. *นายชิต หุ้มแพร ม.ร.ว. สล้าง ลดาวัลย์ หม่อมห่วง เป็นหม่อมมารดา*
7. *ม.ร.ว. หญิง สนิท ลดาวัลย์ หม่อมห่วง เป็นหม่อมมารดา (ถึงแก่กรรมเมื่อยังเยาว์วัย)*
8. *นาวาอากาศเอก ม.ร.ว. บุลณรงค์ (หรือ ม.ร.ว. เสนาะ) ลดาวัลย์ หม่อมห่วง เป็นหม่อมมารดา (ถึงแก่กรรมแล้ว)*
9. *ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ หม่อมห่วง เป็นหม่อมมารดา*
10. *ม.ร.ว. แสงสูรย์ ลดาวัลย์ หม่อมหวาน เป็นหม่อมมารดา*
11. *พล.ต.ต. ม.ร.ว. ขยานันท์ ลดาวัลย์ หม่อมห่วง เป็นหม่อมมารดา*
12. *ม.ร.ว. หญิง สุพรรณภา ลดาวัลย์ หม่อมห่วง เป็นหม่อมมารดา (ถึงแก่กรรมแล้ว)*

ชีวิตเมื่อเยาว์วัย ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ เป็นผู้ที่มีปัญญาและความเฉลียวฉลาดยากที่จะหาผู้ใดเปรียบได้ จากประวัติการเล่าเรียนในโรงเรียนราชวิทยาลัยเป็นเวลา 6 ปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2462 จนถึงปี พ.ศ. 2467 สามารถสอบไล่ได้ที่ 1 ถึง 5 ปีซ้อนคือ ในชั้น 2, 3, 4, 5 และ 6 ได้รับพระ

ราชทานรางวัลจากพระหัตถ์ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นประจำ ขณะกำลังเรียนอยู่ชั้น 7 ได้ครึ่งปี ท่านพ่อก็ทรงให้ลาออก เพราะทรงดำริที่จะส่งไปศึกษาต่อในต่างประเทศ แต่ด้วยอุปสรรคบางอย่าง จึงมิได้ไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านพ่อจึงทรงให้เข้ารับราชการในกรมไปรษณีย์โทรเลข โดยในชั้นแรก ดำรงตำแหน่งเสมียนเอกกองโทรเลข เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2469 และด้วยความเป็นบุคคลที่มีมันสมองปราชญ์เปรื่องดังกล่าวมาแล้วข้างต้น หลังจากรับราชการเพียง 10 ปีเศษ ก็ได้เลื่อนขึ้นดำรงตำแหน่งเลขานุการกรมไปรษณีย์โทรเลข ซึ่งเป็นสมัยที่คุณหลวงโกวิทอภัยวงศ์ (นายควง อภัยวงศ์) เป็นอธิบดี เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2480 เทียบเท่าข้าราชการชั้นพิเศษในปัจจุบันทั้งที่มีอายุได้เพียง 27 ปี ยิ่งกว่านั้น ในระหว่างวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ถึงวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2483 ยังได้รับอนุมัติจากรัฐบาล ให้เดินทางไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศ ทั่วทวีปยุโรป ซึ่งในสมัยนั้นยากนักที่รัฐบาลจะอนุมัติให้ข้าราชการเดินทางไปดูงานในต่างประเทศ เนื่องจากค่าใช้จ่ายสูงและการเดินทางไม่สะดวกเหมือนปัจจุบัน

ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ มีบุตรธิดารวมทั้งสิ้น 12 คน ดังนี้

1. *ม.ล. ศรีม่วง ลดาวัลย์ (ถึงแก่กรรม)*
2. *ม.ล. หญิง ศรีฟ้า (ลดาวัลย์) มหาวรรณ*
3. *ม.ล. หญิง ศรีทอง ลดาวัลย์*
4. *ม.ล. ศรีนิตย์ ลดาวัลย์*
5. *ม.ล. ศรีน้อย ลดาวัลย์*
6. *ม.ล. จรัส ลดาวัลย์*
7. *ม.ล. กิตติวัฒน์ ลดาวัลย์*
8. *ม.ล. หญิง ศรีทิพย์ ลดาวัลย์*
9. *ม.ล. หญิง ศรีประไพ ลดาวัลย์*
10. *ม.ล. ศรีนิรันดร์ ลดาวัลย์ (ถึงแก่กรรมเมื่อยังเยาว์วัย)*
11. *ม.ล. หญิง ศรีประภา ลดาวัลย์*
12. *ม.ล. หญิง ศรีลดา ลดาวัลย์*

ในระยะที่ย่างเข้าสู่วัยชรา ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ ต้องผจญกับโรคภัยไข้เจ็บประจำตัวหลายอย่าง อาทิเช่น เบาหวาน โรคปอด นิ่วในถุงน้ำดี จนต้องเข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาลหลายครั้ง และครั้งสุดท้าย ได้เข้ารับการผ่าตัดที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการแทรกซ้อนจากโรคร้ายดังกล่าวจนสุดที่จะเยียวยา และได้สิ้นลมด้วยอาการอันสงบ เมื่อเวลาประมาณ 11.30 นาฬิกา ของวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2522 ศิริรวมอายุได้ 69 ปี 6 เดือนกับ 7 วัน ❋

ม.ร.ว. บุลฌรงค์ (เสนาะ) ม.ร.ว. สนั่น และ ม.ร.ว. ชยานันท์ (สอ้าน) เมื่อเยาว์วัยที่บ้าน ในคลองมหาสวัสด

ม.ร.ว. บุลฌรงค์ (เสนาะ) ม.ร.ว. สนั่น และ ม.ร.ว. ขยานันท์ (สอ้าน)
ถ่ายร่วมกันอีกครั้งหนึ่งในงานครบรอบอายุ 60 ปี ของหม่อมห่วง ลดาวัลย์ ณ อยุธยา พ.ศ 2482

อนุสรณ์งานศพ วัดบวรนิเวศวิหาร
๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

แถวยืน – ม.ร.ว. สนั่น ม.ร.ว. (บุลณรงค์) เสนาะ ม.ร.ว. สลับ ม.ร.ว. สล้าง และ ม.ร.ว. (ชยานันท์) สอ้าน

แถวนั่ง – หม่อมห่วง ลดาวัลย์ ณ อยุธยา หม่อมเจ้าเพิ่ม ลดาวัลย์ และ ม.ร.ว. สุพรรณภา

เมื่อไปดูงาน ของกรมไปรษณีย์ฯ ทั่วยุโรป ขณะดำรงตำแหน่ง เลขานุการกรมไปรษณีย์ฯ
ประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๓

เมื่อไปดูงานราชการ กรมไปรษณีย์
พ.ศ. 2483

ในเวนิซ พ.ศ. 2483

ในสวิตเซอร์แลนด์
พ.ศ. 2485

ในสวิทเซอร์แลนด์ พ.ศ 2483

จากซ้ายไปขวา

คุณสว่าง สงวนวงศ์

คุณเอก สุพโปฎก

ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์

และคุณเปลื้อง ศิริภัทร์

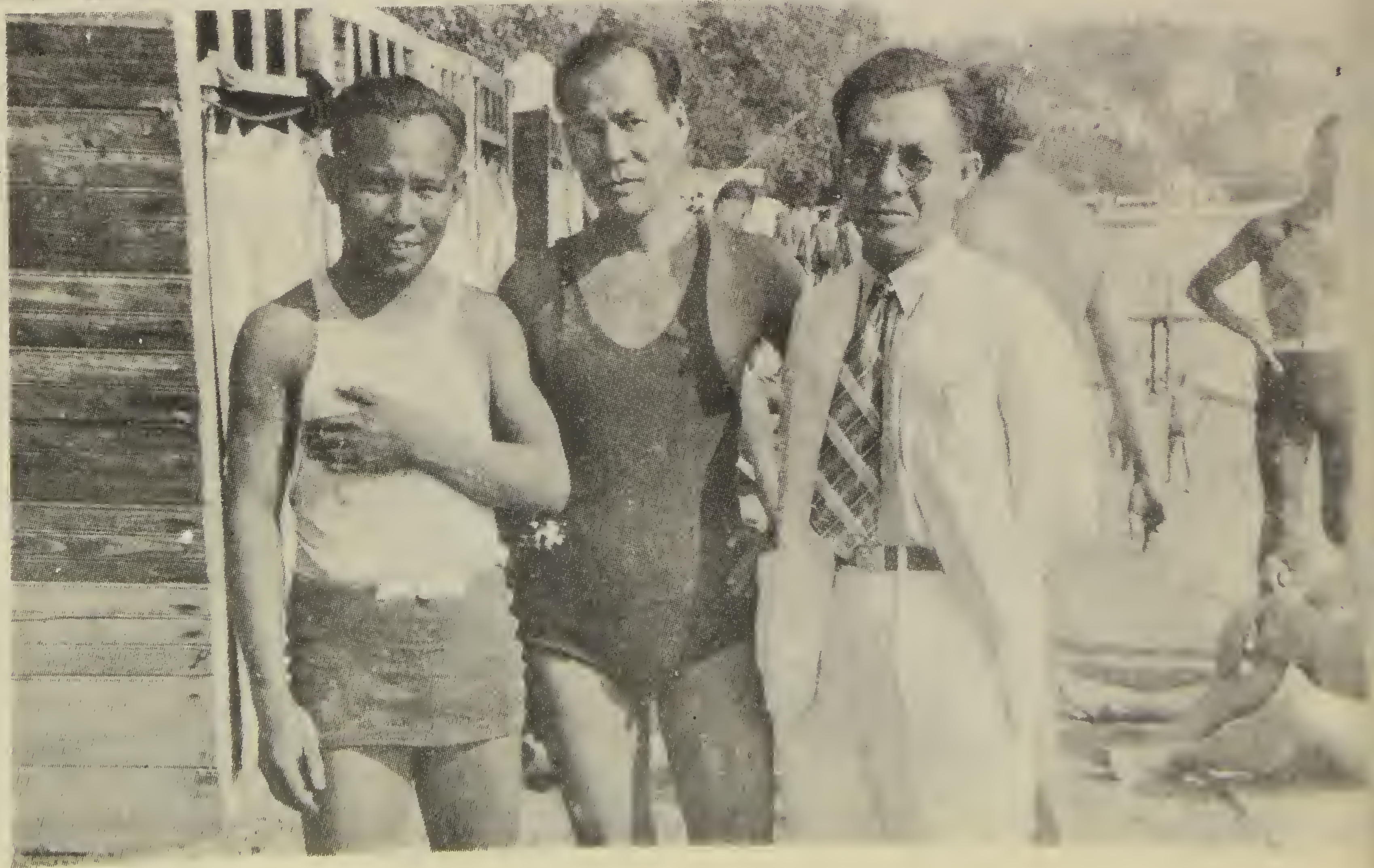
บนเกวียน ในอิสตันบูล เตอรกี

พ.ศ. 2483

ในเวนิซ พ.ศ. 2483

ชายทะเล อิตาลิ พ.ศ. 2483

กรุงเบอร์น สวิตเซอร์แลนด์ พ.ศ 2485

ในสวิตเซอร์แลนด์

จากซ้ายไปขวา – *คุณสว่าง สงวนวงศ์ คุณเปลื้อง ศิริภัทร์ ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ และคุณเอก สุพโปฎก*

ในการพระราชทานเพลิงศพพ่อ คุณป้า คุณลุง คุณอา ซึ่งเป็นพี่สาว พี่ชาย และน้องชายของพ่อ ตลอดจนลูก ๆ ใคร่จะให้มีการพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึก ได้ช่วยกันคิดอยู่หลายคนและหลายวัน จึงได้เห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะพิมพ์เรื่องราวอันเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุผลสองประการ คือ เพื่อเป็นการเชิดชูพระเกียรติยศ ให้คนรุ่นหลังได้ตระหนักในพระราชอัธยาศัยและพระราชอัจฉริยะ ของพระองค์ท่าน กับเหตุผลอีกประการหนึ่ง เพราะกรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระองค์เจ้าลดาวัลย์) ผู้ทรงเป็นต้นสกุล 'ลดาวัลย์' เป็นพระราชโอรสในพระองค์ท่าน

ข้าพเจ้าเคยอ่านจดหมาย ของหลวงอุดมสมบัติ ที่พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงบุญเกื้อ เบญจกาญจน์ เห็นว่าเป็นจดหมายอันเกี่ยวกับองค์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงว่าราชการเรื่องกบฏบักษ์ใต้ จึงได้เสนอเรื่องนี้ขึ้นมา เป็นการบังเอิญอย่างเหลือเกินที่คุณป้าสดับมีหนังสือเรื่องนี้ โดยได้รับพระราชทานจากพระหัตถ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เมื่อโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์ครั้งแรก คุณป้าอ่านแล้วก็ให้เด็กคัดตอนที่ชอบใจ ตอนที่เห็นว่าแสดงถึงพระราชอัธยาศัยต่าง ๆ ตลอดจนพระราชอัจฉริยะในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเอาไว้ พร้อมกับคุณป้าให้อรรถาธิบายสลับไปกับข้อความที่คัดเอาไว้นั้น โดยคุณป้าเองก็ไม่เคยคิดว่าจะเอาไปพิมพ์ที่ไหน

เพราะฉะนั้น จึงเป็นการยินดีด้วยกันทั้งคุณป้าและหลาน ตลอดจนคุณลุงคุณอา เห็นพร้อมกันในการพิมพ์อรรถาธิบายบางตอนในจดหมายเหตุ หลวงอุดมสมบัติ เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพ่อ

เรื่อง จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัตินี้ คุณป้าสดับได้กรุณาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า แรกเริ่มสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้ต้นฉบับมาพร้อมทั้งภาพถ่ายของตัวหลวงอุดมสมบัติ ในกรม ฯ จึงทรงนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง มีพระบรมราชโองการว่า หนังสือนี้เป็นหนังสือที่เป็นหลักราชการสำคัญประเภทหนึ่งทีเดียว ต้องรักษาต่อไป จึงทรงช่วยกันคิดชื่อว่า "หนังสือจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ" แล้วพิมพ์ครั้งแรก แต่มีจำนวนเท่าใด คุณป้าจำไม่ได้ และในการพิมพ์ครั้งแรกนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานแก่ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ 1 เล่ม สมเด็จเจ้าฟ้า มาลินีนภดารา 1 เล่ม สมเด็จเจ้าฟ้านิภานพดล 1 เล่ม กับคุณป้าสดับ 1 เล่ม โดยมีพระราชกระแสว่า "เพราะเป็นลูกหลานพระนั่งเกล้า ฯ"

คุณป้าสดับ จำได้ว่า ภาพถ่ายหลวงอุดมสมบัตินั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ไปติดไว้ที่พระตำหนัก ราชฤทธิ์รุ่งโรจน์ (ที่พักราชองครักษ์ในสมเด็จพระบรม ฯ ปัจจุบัน) เมื่อดำริกันจะพิมพ์เรื่องนี้ คุณป้าได้กรุณาไปตามหาภาพถ่าย แต่ปรากฏว่าไม่มีเสียแล้ว เป็นที่น่าเสียดายยิ่งนัก

ศรีฟ้า มหาวรรณ

ธันวาคม 22

อรรถาธิบาย หนังสือจดหมายเหตุ หลวงอุดมสมบัติ ของ เจ้าจอม ม.ร.ว. สดับ

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ เป็นเรื่องราชการในรัชกาลที่ 3 ตอนทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ท้าวพระกรุณา เป็นแม่ทัพไปปราบขบถเมืองไทรบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2381–2382 มิใช่รวมเอาเรื่องราชการทั้งปวง เช่น หนังสือพงศาวดารก็หามิได้ ท่านผู้เขียนมีเจตนามุ่งจะเขียนเรื่องขบถเมืองไทร ปักษ์ใต้แต่มีข้อราชการอื่นแทรกแซงอยู่ ในขณะนั้น ก็ต้องกล่าวไปให้เข้าเรื่องกัน การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงร่วมกันพระราชทานชื่อหนังสือนี้ว่า จดหมายหลวงอุดมสมบัติ ก็เพื่อเป็นเกียรติแก่ท่านผู้เขียน และความละเอียดและเหตุผลเป็นมาอย่างไรของหนังสือนี้ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ ในหนังสือหลวงอุดมสมบัติอย่างถี่ถ้วนแล้ว จะเขียนในที่นี้ แต่เฉพาะข้อที่ชอบจะเขียนเท่านั้น อนึ่งท่านผู้อ่านพึงสังเกต อักษรที่อยู่ในเครื่องหมายวงเล็บเหลี่ยม อย่างนี้ [ ] เป็นข้อความในหนังสือจดหมายหลวงอุดม นอกนั้นเป็นข้อความและสำนวนของผู้เขียนเอง บัดนี้จะเริ่มกล่าวถึงข้อความในจดหมายของหลวงอุดมสมบัติต่อไป

(1) คำว่า *ท้าวพระกรุณาเจ้า* ในจดหมายหลวงอุดมสมบัติทุกฉบับ หมายความถึงพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด) ซึ่งได้เป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ในรัชกาลที่ 4

(2) ที่เรียก *เจ้าคุณหาบน* ในหนังสือนี้คือ เจ้าคุณบ้านบน คือเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ถึงรัชกาลที่ 4 เป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์

คำว่า *'หาบน'* ออกจากคำเรียกสามัญว่า บ้านบนบ้านล่าง บ้านสมเด็จองค์ใหญ่เรียกว่า บ้านบน บ้านสมเด็จองค์น้อยเรียกว่า บ้านล่าง หลวงอุดมสมบัติอยู่ในกรมท่า จึงเรียกดังนั้นกับสมเด็จองค์น้อย ซึ่งเป็นพี่น้องกัน ไม่ใช่จะไปเรียกกับผู้อื่น ไม่ใช่ผู้อื่นเรียกเช่นนั้น

หน้า 39 *ในหนังสือหลวงอุดม ฯ*

[ตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า ความต่อไปอย่างไรเล่า ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ถามดูที่การคิดจะทำเมืองไทรนั้น ก็ว่าครั้งนี้ง่าย ครั้งก่อนตนกูเดนเป็นคนเข้มแข็งในการรบพุ่ง เป็นคนกล้าสู้รบมาก ครั้งนี้เป็นแต่เด็ก ๆ หาสู้กล้าแข็งไม่ ตรัสว่า ว่าอย่างนี้จะมิเป็นการประมาทลูกผู้ชายไปหรือ]

ความที่ทรงมีพระอัธยาศัย อ่อนหวานนุ่มนวล ไม่พึงประสงค์ให้ผู้ใดเจ็บช้ำน้ำใจหรือต้องการกระเทือนใจ ในพระวาจาของพระองค์ท่านเลย ไม่ว่าคนชนิดใดเป็นมนุษย์เหมือนกัน ประชาธิปไตยหรือมิใช่ เร่อร่าเคอะเขิน หรือไม่ควรเป็นเยี่ยงอย่างสมัยปัจจุบันได้ไหม ?

หน้า 47

ตรัสกับเจ้าคุณหาบน หรือเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ปากคนเรียกกันทั่วไปว่าสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ว่า

[อกใจร้อน ๆ หนาว ๆ อยู่ทีเดียวเพราะทรงห่วงเมืองหลวง ตรัสสั่งว่าให้พวกสมุทรปราการ สาครบุรีคอยดูว่า เรือพวกปักษ์ใต้ลำใดออกไปแล้วให้บอกเข้ามาให้รู้ทุกลำ]

หน้า ๖๖

เห็นพระราชหฤทัยเป็นที่สุด จากทางไปมาระหว่าง กรุงเทพ ฯ กับปักษ์ใต้ อย่างดีของธรรมชาติอำนวยก็ตั้ง ๘–10 วัน ถ้าติดคลื่นลม กว่าจะได้ข่าวคราวถึงกันก็เกือบเดือน พ้นแพพระทัยเย็น แต่เมื่อมีทัพศึกเข้าท่านก็ทรงห่วงใยไม่เฉอะแฉะ อย่างอึดอัดพระราชหฤทัยเต็มที่ ก็ตรัสบริภาษว่า "อ้ายย่าโม่"

หน้า ๖๖

[มิสบอน้ำเจ้าเมืองสิงคโปร์ มีหนังสือมาหาเจ้าคุณหาบน ใจความว่า ราชการเมืองไทรครั้งนี้ มิสบอน้ำรู้อยู่แล้ว ได้ให้กำปั่นมาช่วยรักษาปากน้ำเมืองไทรไว้ ๔ ลำ รักษามาเดือนหนึ่งแล้ว มิสบอน้ำได้มีประกาศ แก่บรรดาแขกซึ่งอยู่ในแควันอังกฤษว่า ถ้าผู้ใดไปถึงเมืองไทรให้เลิกกลับมาเสีย หากไม่กลับมาจะเอาโทษเหมือนหนึ่งทำกับเมืองอังกฤษ ตรัสว่ามันว่ากล่าวเข้ามาหวานหนักหนาราวกับน้ำตาลทรายทีเดียว]

หน้า 58

[รับสั่ง สั่งท้าวพระกรุณาด้วยราชการเมืองไทรว่า ออกไปสักทีเถอะ อ้ายแขกมันจองหองข่มเหงนักหนา ยกเข้ามาในเขตแดนสงขลาทำเอาเมืองจะนะ เมืองเทพาไปได้ พระยาสงขลาก็พากันอ้อแอ้กันหมด ให้แขกมันหลอกลวง ไอ้แขกมันก็เป็นลูกเล็ก ๆ ยังให้มันทำได้ น่าเกลียดน่าชังนักหนาทีเดียว อ้ายย่าโม่จะไรมิรู้ถ้าไม่เป็นคนขอบอัธยาศัยอยู่แต่ก่อนแล้ว จะสั่งให้ท้าวพระกรุณาให้ตัดหัวมันเสีย]

ท้าวพระกรุณานี้ ทั้งโปรด ทั้งทรงเกรงใจ ทั้งไว้วางพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง เมื่อทรงสั่งเสียให้รู้ตัวแล้วว่าจะให้เป็นแม่ทัพ ก็ตรัสถามถึงเรื่องปืนใหญ่ว่า

หน้า 61

[ปืนหน้าเรือ ท้ายเรือ เอาปืนอะไรไป พระนรินทร์กราบทูลว่า ปืนทองยาวไซ รับสั่ง

ว่าเอาปืนจ่ารงค์รักษาพระศาสนาออกไปดี (ปืนรักษาพระศาสนานี้ เป็นปืนใหญ่ชนิดหนึ่ง ถือว่าเป็นอย่างดีในรัชกาลที่ 3) การอย่างนี้ถึงจะมีรี้พลน้อย มีปืนมากๆแล้ว มันก็ทำอะไรไม่ได้ มันมาอย่าง นี้ก็มีแต่ปืนกระสุน 2 นิ้ว 3 นิ้ว เท่านั้นจะสู้ปืนจ่ารงค์ได้ที่ไหน]

การจัดกระบวนเรือก็ทรงซักถามอย่างละเอียดเหลือเกิน คนหัวต้นๆ ไม่ถึงพระราชปุจฉา ก็ทำให้อึดอัดพระทัยไม่น้อยเลย ตอนหนึ่งตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า

หน้า 61

[กองพระยาวิชิตณรงค์ กองพระราชรินทร์ ซึ่งจะยกไปก่อนจัดคนแล้วหรือ มันจะไปกันเมื่อไร จะเอาเรือไปกี่ลำ เจ้าคุณหาบนทูลว่า กองพระยาวิชิตณรงค์ 282 คน กองพระราชรินทร์ 509 คน กำหนดจะกราบถวายบังคมลาไป ณ วันเดือน 3 แรม 11 ค่ำ จะเอาเรือไป 4 ลำ เรือแกล้วกลางสมุทรลำหนึ่ง เรือปักหลั่นลำหนึ่ง ยืมลูกค้า 2 ลำ แต่พระราชรินทร์ว่า จะลาไปลำเดียวกันกับพระยาวิชิตณรงค์ ตรัสว่า ว่ากระไร จะลงไปลำเดียวกัน ท้าวพระกรุณาทูลว่า เดิมคิดจะลงไปลำเดียวกัน เห็นว่านายต่อนายไปลำเดียวกันไพร่ไปถึงก่อน ก็จะคอยนาย นายไปถึงก่อนก็จะคอยไพร่ หาพรักพร้อมไม่ เดียวนี้คิดจะลงคนละลำ ตรัสว่า กระนั้นซิ จะแยกย้ายทิ้งไพร่เสียลงไปลำเดียวกันอย่างไรได้ มันจะพรักพร้อมไปทันกันที่ไหน จึงรับสั่งเจ้าคุณหาบน สั่งท้าวพระกรุณาว่าดูแลว่ากล่าวจัดแจง ให้มันออกไปให้ดี มันจะได้เป็นพาหนะใช้สอย พระยาวิชิตณรงค์เขาก็เป็นคนดีเป็นผู้ใหญ่แล้ว เห็นจะไม่ถือเกี่ยงแก่งแย่งกับพระราชรินทร์ดอก แต่พระราชรินทร์มันเป็นคนแง่งอนดื้อดันอยู่ ออกไปแล้ว มันจะแผลงฤทธิ์ขึ้นข้างนอกถือเปรียบแก่งแย่ง ไม่เอาใจปรึกษาหารือกัน สิเสียการเสียงานทีเดียว ว่ากล่าวสั่งสอนมันเสีย

ท้าวพระกรุณาสติปัญญาว่องไว แก้ทันกัน และทูลถามไม่จนแก่คำถามเลย พึงสังเกตว่าวันหนึ่ง หลวงอุดมสมบัติกล่าวในหน้า 69 ว่า

[เมื่อเสด็จขึ้นนั้น รับสั่งให้หาท้าวพระ. กรุณาเข้าไปเฝ้าริมลับ แลกระจกเชิงอัฒจรรย์ จะโปรดสั่งด้วยข้อราชการประการใด ข้าพเจ้าหาฟังชัดไม่]

ข้อนี้สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตรัสว่า เป็นความลับ ไม่เคยได้ยินใครเล่าเลย การเมืองไทรครั้งนี้ หนักพระทัยมาก ถึงมีพระราชปรารภว่า

[ทำงานกันอ้อๆ แอ้ๆ ไม่เข้มแข็ง ไม่ปรองดองกัน ปรึกษาหารือกัน น่าอดสูนัก จะรายงานเข้ามาก็มีแต่บิดโป้แก้ตัว ฟังดูแล้วออกวุ่นไขว่ เล่นเอาไพร่พลกองทัพ เดินจนหัวเข่าสะบ้าจะหลุด ไม่ได้แก้วไม่ได้การอะไรเลย ทำอย่างนี้ต่อให้เอาคนไปให้หมดกรุงศรีอยุธยา ก็ไม่สำเร็จ]

หน้า 68

[จึงตรัสสั่งท้าวพระกรุณาว่า ฟังแล้วอุตส่าห์ตริตรองจำไว้ อย่าไปทำเหมือนอย่างนี้ ข้างหนึ่งฉลาดก็ฉลาดเกินไป ข้างหนึ่งโง่ก็โง่เกินไป ต่างคนก็ต่างไม่สามัคคี ปรึกษาหารือกันเลย]

สมเด็จกรมพระยาดำรง ตรัสว่า ข้างฉลาดคือ เจ้าพระยานคร เขลาคือ เจ้าพระยาสงขลา พระอัธยาศัยทรงสั่งการงานละเอียด

ไพล่พลเท่าไร เรือกี่ลำ ข้าว น้ำ เกลือ กะปิ หอม กระเทียม ไม่มีทรงลืมเลย ทรงกระวนกระวายพระทัยในการคอยข่าวเมืองไทร จนถึงวันตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า

[ถ้ามันทำเอาสงขลาได้แล้ว โดยจะวุ่นอยู่ไม่บอกเข้ามาได้ ข่าวนอกจะไม่เลื่องลือเข้ามาบ้างเจียวหรือ ท้าวพระกรุณาทูลว่า ถ้าเมืองสงขลาเสียแล้ว บ้านนี้ข่าวก็คงเลื่องลือทราบมาถึง รับสั่งว่ากระนั้นซิ จะพึ่งหรือ คนกระจัดกระจายไปทั่วทั้งบ้านเมืองแล้ว มันก็คงเลื่องลือเข้ามาบ้าง นี่เห็นจะเป็นว่าด้วยบอกเข้ามาแต่ก่อนว่า ไอ้แขกกำเริบอย่างนั้นอย่างนี้เกินไปเสียแล้ว ภายหลังความจะหาเป็นอย่างบอกไม่ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ นี่มีแต่คิดหย่อนกลัวมันเสียหมด ราวกับไอ้แขกมันมี 9 มือ 10 มือ หรืออย่างไร พากันวุ่นไขว่อยู่เปล่า ๆ ทั้งนั้น ไม่เป็นแก้วเป็นการอะไรได้]

[ทรงพระราชปรารภ กับกรมหลวงรักษ์รณเรศ ต้นสกุล พึ่งบุญ ว่า

พึ่งดูบ้านเมืองข้างปักษ์ใต้ทุกวันนี้ ดีแต่คิดหาเงินหาทอง จะเอาผลประโยชน์ใส่ตัวไว้ให้มั่งมี ไปเสียหมดเท่านั้นเอง การที่จะคิด ทำศึกรักษาบ้านเมืองไว้ชื่อไว้หน้านั้นไม่มีเลย ทำอย่างนี้นานไปการวิชาทัพศึก ก็จะเสื่อมสูญไปทั้งนั้น จะหาคนรู้จักการทัพการศึกก็จะไม่มี จะหมดคนลงทุกชั้น ครั้นหมดคนรู้การทัพการศึกลงแล้ว คราวมีทัพศึกมาก็จะคว้าไขว่เปล่า ๆ ทั้งนั้น คนยิงปืนเป็นสักคนหนึ่งก็จะไม่มี ลงจนชั้นนี้แล้ว ที่ไหนจะเป็นบ้านเมืองไปได้ ฯลฯ ฯลฯ แล้วทรงตรัสเล่าเรื่องการซึ่งสิ้นคนทำศึกในพงศาวดาร ลำดับกษัตริย์มาจนถึงกษัตริย์แผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเสียแก่พม่า เป็นใจความว่า]

หน้า 74

[พม่ายกมาตั้งค่ายอยู่วัดแม่นางปลื้ม จะหาคนรู้วิชายิงปืนสู้รบกับพม่าไม่มี รับสั่งให้เอาปืนขึ้นไปสู้รบที่หัวรอ ต่างคนก็ต่างตื่นตกใจเอาสำลีอุดหู กลัวเสียงปืนจะดังเอาหูแตก ให้ใส่ดินแต่น้อยลง ๆ จะยิงแล้วไม่ยิงเล่า แต่เวียนผ่อนดินน้อยลงไปทุกที ครั้นยิงเสียงปืนดังพรูดออกไปตกลงน้ำ หาถึงค่ายพม่าไม่ จึงตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า วัดนางปลื้มกับหัวรอ ใกล้ไกลกันเท่าไรหนักหนา ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า ทราบอยู่แล้วค่ายที่วัดนางปลื้มกับศีรษะรอก็ตรงกันข้าม รับสั่งว่าสิ้นคนรู้วิชาทัพศึกแล้ว จะเป็นอย่างนั้นนั่นเอา]

พระราชวินิจฉัยเรื่องยิงปืนใหญ่ น่าฟังเต็มที่ ตรัสถามว่า ยิงกี่บอก เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า

[ยิงหนึ่งบอก ตรัสถามว่า ยิงหลายบอกไม่ได้หรือ ทูลตอบว่าเขาเล็กตั้งปืนไม่ได้ ตรัสว่าทำไมไม่ตั้งร้านทำฐาน ตัดศิลาเข้าเล่า หมดปัญญากันเท่านั้น ไม่มีชั้นเชิงทัพศึกเลย จัดแจงเอาปืนขึ้นไปยิงให้หลายบอก เท่านี้ก็ไม่ได้ น่าแค้นพระทัย หนักหนาอ้ายแขกมันก็เป็นแต่ลูกเล็ก มันยังคิดการงานคนถูกผู้ยนเร่มาช่วยกันทำพรักพร้อมได้ ถูกมนวกตัดหลังเข้าครั้งไรก็หนีมันทุกครั้ง การที่จะคิดรบสู้กับมัน ก็มีแต่กลัวมันตัดหลังไปเสียหมด จะคิดแต่งกองออกไปซุ่มคอยตีตัดหลังเหมือนมันบ้างเข้าสักครั้งก็ไม่มี ถอยทัพมาก็มาเอาอย่างนี้ ไม่มีทัพดีก็เอาเลย โสโครกโสมมหนักหนาพูดถึงคนหัวไม่มีแล้ว ให้แค้นไปทีเดียว]

รับสั่งถึงเรื่องข้างใต้ความว่า ที่สงขลาขัดสน รับสั่งว่า

[พวกอ้ายแขกมันเอาที่ไหนกินเล่า คุณพิพัฒน์ กราบทูลว่า อ้ายแขกตีได้ เอาข้าที่ตีได้กิน จะขอรับพระราชทานบรรทุกออกไป 2 ลำ ตรัสว่า มาขอออกไปถึง 2 ลำ จะเอาใส่เรือไปนอนกินอยู่ที่เกาะดอกระมัง จึงตรัสถามเจ้าคุณหาบน ท้าวพระกรุณาถามมันดูหรู จะทิ้งเมืองหรือไม่หนี พระยาพิพัฒน์ถามขุนจิตใจรักษ์ ซึ่งมาจากสงขลาแล้วกราบทูลว่า ไม่หนีหามิได้ คิดจะรบสู้เอาเมืองเป็นโลงรับสั่งว่า เออ คิดอย่างนั้นบ้างแล้วก็ถูก ปืนใหญ่ปืนโตก็มีอยู่มาก]

ด้วยทรงมีพระราชดำริเช่นนี้ จึงมีสนามให้ข้าราชการ หัดยิงปืนในพระราชวังเสมอ เสด็จออกเนือง ๆ มียิงเป้าหน้าพระที่นั่ง

[ตรัสเล่าความเมืองสงขลา ให้เจ้าคุณผู้ใหญ่ คือ เจ้าพระยาบดินทรเดชา ชื่อสิงห์ ต้นสกุลสิงหเสนี ฟังว่า ไม่พอที่พอทางเลย ทัพนครก็พากันนิ่งไม่คิดช่วย ถ้าคิดช่วยก็ทุบหลังมันเข้าสักทีหนึ่ง ก็จะแล้วทีหนึ่ง นี่เป็นอย่างนี้ไปเสียหมด]

ราชการเมืองไทรคราวนี้ ทรงพระวิตกมาก เป็นน่าเห็นพระราชหฤทัยอย่างที่สุดที่แล้วถึงเสวยไม่ได้ บรรทมไม่หลับ ต่อท้าวพระกรุณา กราบทูลรับอาสาว่า

[จะพยายามรบ พลางสังเกตการไปพลางได้ความประการใด จะบอกเข้ามา จึงพอพระทัย ตรัสว่า เออ ถ้าคิดอย่างนี้ก็ถูก ตรัสอ้อนวอนให้ท่านแม่ทัพไปรบคราวนี้ ด้วยผู้ที่จะไปจัดแจงว่ากล่าว พระยานคร พระยาสงขลาได้ ก็มีแต่เจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาพระคลัง ท้าวพระกรุณา พระยาราชสุภาวี 4 คนเท่านั้น นอกจากนั้นจะออกไปว่ากล่าวชี้แจงที่ไหนได้ ออกไปเถิด ทรงคิดอยู่ก็หาใครให้ออกไปได้ไม่ ด้วยว่ารับรวมการรวมงานที่กรุง เหน็ดเหนื่อยมากเคยเล่น เคยทำบุญด้วยกันอยู่ มีการจะต้องไปก็ออกไปพอเป็นสวัสดิ์ผู้มีบุญไปสักครั้งทีเถิด ถ้าใครอัดแอ้ ไม่คิดทำรักษาเขตแดนบ้านเมืองได้แล้ว ก็เอาออกเสียเอาคนอื่นเขาเป็นต่อไป]

ตอนหนึ่งตรัสสัพยอกพระยาเพชรบุรีว่า

[ถ้าได้เมืองไทรจะให้กับใคร ตามใจของตัว พระยาเพชรบุรีทูลว่า นคร สงขลา ก็ไม่ได้ ยังอยู่แต่กลาง ไชยา ชุมพร ตรัสว่า พูดอะไรอย่างนั้น ไกลกันจะช่วยกันไม่ได้ ว่าอย่างนี้แล้ว ก็ให้ชื่นเพชรบุรีบ้านเจ้าทีเดียวเป็นไร จะได้นอนกินเล่นอุตุไป แล้วพระยาเพชรบุรี ทูลลากลับเพชรบุรี ประทานพรว่า ให้ไปดีมาดี แล้วให้รีบจัดพลเข้ามาลงเรือในกรุงไปรบแขก]

ทรงสอนนายทัพนายกอง ที่จะออกไปรบแขกคราวนี้ว่า

หน้า 93

[จงถนอมจิตใจรักใคร่ไพร่พล ให้เหมือนรักแก้ว ถ้าใช้สอยใครไม่ได้การ งานดีแล้วตัดหัวมันเสีย การลงเรือรอนแรมหลายวัน อย่าให้ยัดเยียดเบียดกันนัก ป่วยไข้เข้าจะเสียการรี้พลเป็นสำคัญ เป็นพาหนะแห่งนายทัพ ถ้าไม่มีรี้พลแล้ว นายทัพจะให้ฉลาดดีอย่างไร ก็ทำอะไรไม่ได้]

เจ้าพระคุณเอ๋ย ท่านทรงละเอียดลออจริงเจียวหนอ ตอนหนึ่งมีข่าวบอกมาจากปักษ์ใต้ ขุนไกรตรี ทูลว่า

[ได้ยินเสียงปืนดัง 3, 5 นัด ตรัสถามว่าเสียงปืนที่ไหน ทูลว่า ไม่ทราบ ในหนังสือไม่แจ้ง

ทรงติว่า ทำหนังสืออย่างไรเอาความไม่ได้]

ตอนหนึ่งตรัสถามถึงการจัดเรือว่า จัดไว้อย่างไรบ้างหรือไม่ เจ้าคุณหาบนทูลว่า

[จัดแจงผูกใบไว้ด้วย ตรัสว่าจัดแจงอย่างนั้น ก็จะคิดหนีไปอยู่เกาะ ทิ้งบ้านเมืองกระนั้นเอง ว่ากระไร เห็นจะหนีหรือไม่หนี เจ้าคุณหาบนทูลว่า เห็นไม่หนี รับพระราชทานไล่เลี่ยถามยายหนูดู ยายหนูว่า พระสงฆ์ที่สงขลาพร้อมกันมาหารพระยาสงขลาว่า จะสึกรับอาสาขอออกช่วยรบสู้อ้ายแขก พระยาสงขลาห้ามไว้ว่า อย่าเพิ่งสึกคอยรอฟังการดูก่อน กองทัพกรุงก็จะออกมาอยู่แล้ว ถ้าเห็นการมากกวดขันแล้ว จะไม่สึกช่วยกันกระไร ก็ต้องสึกช่วยกันสู้มันให้จนได้ แล้วตรัสว่ากำลังจัดกองทัพใหญ่อยู่ คราวหลังจะพระราชทานออกไปใหม่ จัดได้มีใจเป็นกำลังรบอ้ายแขกไป ครั้นเวลาค่ำวันหนึ่ง ตรัสถามท้าวพระกรุณาจัดแจงจะเอาเรือไปหมดด้วยกันกี่ลำ ผู้คนมาถึงพร้อมแล้วหรือ พระกรุณาทูลว่า ยังอยู่แต่คนเพชรบุรี 400 คน ราชบุรี 500 ยังมาหาถึงไม่ เรือที่ได้ออกไปเป็นเรือยิง 20 ลำ คิดทั้งเรือรบใหญ่น้อยจะหมดด้วยกัน 41 ลำ ตรัสว่าคนก็ยังอยู่ถึง 900 ถึง 1000 ยังมากนักหนา คิดไว้ว่ากระไร จะให้ลงเรือที่ไหน จะให้ใครจัดแจงส่งเสียไป ท้าวพระกรุณาทูลว่า คิดด้วยเกล้าฯ จะกราบถวายบังคมลาจงโปรดอยู่ที่หน้าวัดสำเพ็งสัก 2 วัน 3 วัน ถ้าคนยังเข้ามาไม่ทัน เจ้าพระยาพระคลังจะจัดแจงส่งเสียออกไป รับสั่งว่า วากล่าวจัดแจงกันเสียให้ดี จะส่ง ๆ กันไปพอพ้นปากน้ำ แล้วต่างคนต่างก็จะไปเที่ยวหาหอยหาปูกินเสียซิเสียการเสียงานทีเดียว การจัดผู้คนไปอย่างนี้ จัดให้คลุกปะปนกันเข้าเสียนั่นแหละดี เอาคนเก่าใส่ลงกับคนนอก เป็นนายบังคับกันไปได้จึงจะดี ถ้าไม่คิดอย่างนี้ แล้วมันจะเที่ยวเชือนแชไป เที่ยวกินหอยกินปูตามของฝั่งหมดนั่นเอง)

แล้วรับสั่งกับท้าวพระกรุณา

หน้า 100

[จะเล่าความให้ฟัง เมื่อครั้งพม่ามาล้อมเชียงใหม่นั้น ล้นเกล้าฯ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในรัชกาลที่ 1 ยกกองทัพหลวงขึ้นไปถึงก็ยั้งทัพไปอยู่ ยังหาเข้าตีไม่ อ้ายพม่ารู้ข่าวว่ากองทัพหลวงขึ้นไป ก็พากันตื่นแตกถอยออกจากที่ล้อมเมืองเชียงใหม่ ยังเหลือค่ายพม่าอยู่ลูกหนึ่ง จึงแต่งให้อุปากองเป็นนายยกลงมา ล้นเกล้าฯ กรมพระราชวังมหาสุรสิงหนาท ให้หม่อมลำดวนซึ่งเป็น ลูกเธอกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ให้กลาโหมราชสีมา ทองอินยกขึ้นไปตีทัพอุปากอง ทัพพม่า ทัพหลวงก็ยกหนุนขึ้นไป ทัพอุปากองแตกกระจัดกระจายจับนายทัพพม่าได้รายคน พม่าจึงเลิกไปจากเชียงใหม่ ความเป็นอย่างนี้ฟังแล้วจำไว้ เมื่อพม่ายกมาตีถลางก็ครั้งหนึ่ง ทัพกรุงยกไปถึงตระกั่วทุ่ง พากันยิงอยู่ พวกพม่าได้ยินเสียงครื้น คิดว่า เสียงปืนใหญ่พากันแตกจากเมืองถลาง กองทัพเรือเมืองไทยยกมาทันที ก็ได้ช่วยกับทัพกรุงฯ ออกไล่จับพม่า กองทัพกรุงฯ ตั้งอยู่เมืองถลาง เรือพม่าบรรทุกเสบียงมาส่งทัน 5 ลำ พม่าไม่รู้ว่าเป็นไทย เอาเรือตราเข้ามาใกล้ไทยก็จับได้ทั้ง 4 ลำ ฟังแล้วอุตส่าห์จำเอาไว้ นี่ด้วยว่าข้อจะตกใจตื่นพากันหลงเข้าไปจะเสียที ประเพณีทำทัพทำศึกจะมีความประมาท อุตส่าห์ตรึกตรองให้รอบคอบจงมาก กำชับกันเสียให้รอบคอบ อย่าให้พลัดแพลงล่วงเกิน หลงเปลี่ยวไปแต่ลำเดียว 2 ลำได้ ให้ไปพรั่งพร้อมกันให้ดี]

แย้วทรงกำชับท้าวพระกรุณา ด้วยความห่วงใยอีกว่า

หน้า 101

[ถ้าแม้นว่า]

คำว่า แม้นกับแม้เป็นคำที่ใช้ในที่หมายอย่างเดียวกัน แต่ในรัชกาลที่ 3 ท่านใช้แม้น ไม่พบคำว่าแม้เลยสักแห่งเดียว

[ถ้าแม้นว่า กองทัพพระราชวรินทร์]

ท่านผู้นี้ดูทรงพระเมตตากรุณามากโขให้คุมพลตั้ง 500 ทรงสั่งว่า

[ใครใช้การไม่ได้ให้ฆ่าเสีย]

แต่รับสั่งว่า

[เป็นคนดื้อรั้น ถ้าไปถึงก่อนแล้ว พวกอ้ายแขกรู้เข้าว่ากองทัพกรุงจะออกมา ก็คงพากันแตกหนีไปสิ้น ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ อย่าหูเบาแก่การเหมือนเอาพิมเสนไปแลกกับเกลือ ต้องการตริตรองให้รอบคอบก่อน จึงจะเอาชัยแก่มันได้ ถ้าจับได้จะซักถามอะไรในข้อราชการกับมันแล้ว อย่าเชื่อฟังคำมันโดยง่าย เฆี่ยนซักมันจนได้ความแล้ว อย่าเพิ่งเชื่อมันก่อน คิดประกอบความให้เห็นจริง ถ้าไม่เห็นจริงเฆี่ยนซักร่ำไป เอาความจริงจะได้]

แล้วตรัสว่า

[จะว่าให้ฟัง การที่จะคิดรบสู้ตีไปพลางกวาดต้อนไปพลางนั้น หาได้ไม่ จะหนักไพร่พลนัก การจะใหญ่โตเสียท่วงทีไปเปล่า ๆ คิดตีเมืองไทรให้แล้วก่อน ควรตั้งใครรักษาเมืองไทรได้ก็ให้จัดแจงรับไว้ การกวาดต้อนครอบครัวนั้น คิดทำภายหลังลูบไล้ผ่อนปรนมาโดยเย็นก่อน]

แล้วทรงเป็นห่วงสงขลา มีพระราชปรารภว่า

หน้า 103

[สงขลาจะเป็นกระไรอยู่หนอ จะเสียหรือไม่เสียก็ไม่รู้เรื่อง]

เห็นพระทัยอย่างเขาพูดกันว่า "ทุกข์แม่บ้าน ทุกข์สมภารเจ้าวัด ทุกข์พระยามหากษัตริย์" ทุกข์นี้เป็นทุกข์ใหญ่ จะไม่มีอะไรจะทุกข์เท่า ทรงพระกรุณาโปรดย้ำความเรื่องจัดกระบวนทัพ ไม่โปรดวิธีจัดเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย โปรดยกกองทัพใหญ่ให้พรักพร้อมกัน ทรงมีเชาว์ว่องไวดี พระสติปัญญากว้างขวาง รอบคอบทั่วถึง ละเอียดสุขุมคัมภีรภาพยิ่งนัก ทรงอาวรณ์ห่วงใยไปหมดทุกซอกทุกซอย เช่น เสบียงส่งกองทัพ แม้แต่ได้ หมาก พลู ปูน ยา ไม้ขีดไฟ ก็ทรงเป็นพระธุระ

เมื่อ ณวันที่เดือน 4 แรม 7 ค่ำ เพลาเช้า เสด็จพระราชดำเนินลงพระตำหนักน้ำส่งกองทัพท้าวพระกรุณา

[ตรัสว่าจัดแจงเรือก็งามดีอยู่ การจะจัดแจงเรือแล้วท้าวพระกรุณาเข้าใจอยู่มาก]

เมื่อท้าวพระกรุณา ล่องลงมาถึงหน้าพระที่นั่งกราบถวายบังคมลานั้น ทรงพระสรวล ตรัสว่า

[ทอดพระเนตร ดูเป็นสง่าผ่าเผยนักหนาออกไปเถิด มันรู้เข้าว่า ออกไปถึงแล้วมันก็คงพากันเลิกไปหมดนั่นแหละ ถ้าเห็นว่าคนข้างนอกไม่พอก็บอกมาจะจัดเพิ่มเติมไปให้ทำเอาให้แล้วจนได้]

แล้วรับสั่งเจ้าคุณหาบนว่า

[ดูคิดจัดเตรียมท้องไว้อีกสักสี่พันเถิด เอาพระยาราชวังสรรค์กับมอญออกไป ถ้ากระไรจะได้ยกเพิ่มเติมไปช่วย ให้ทันการ]

ในเย็นวันนั้นทรงให้จมื่นไชยภูษา นำส้มจีนพระราชทานไปที่เรือแม่ทัพนั้น คงจะเป็นส้มปอกเปลือกเรียบร้อย นำจะทรงเลื่อนเครื่องไปพระราชทาน โดยที่ยังไม่ได้เสวยก่อน ท่านช่างเอาใจทหารน่าเอ็นดูจริงๆ ทรงให้จมื่นไชยภูษา นำไปพระราชทานแม่ทัพที่เรือกลับมา ตรัสถามว่า "กินส้มหรือไม่กิน" ทูลว่ารับพระราชทาน แล้วทรงซักว่า

[กำลังทำอะไรอยู่ ทูลว่า ลงไปทอดอยู่หน้าโรงช้างข้าม ตรัสถามว่า เมื่อล่องลงไปถูกกระทบล่องแพบ้างหรือไม่ ทูลว่า หาถูกกระทบไม่ ตรัสถามว่า ดูจัดแจงทำอะไรอยู่ จมื่นไชยภูษาทูลว่า จัดแจงบรรทุกอยู่หาเรียบร้อยไม่ ตรัสถามว่า จะนอนที่เรือหรือจะกลับขึ้นนอนบ้าน ทูลว่ารับพระราชหานนอนเรือที่เดียว ตรัสว่า นอนเรือทำไม กลับมานอนบ้านให้สบายก่อน เมื่อจะไปจึงลงไปก็ได้]

เพราะทรงทราบว่านอนเรือ จึงรับสั่งว่า กลับมานอนบ้านให้สบายก่อนก็ได้ แสดงว่า ทรงชำนิชำนาญการผ่านพบมาทุกสิ่งทุกอย่าง ทรงเห็นอกเห็นใจคนทั้งปวงหมด พระศรีภักดี ทูลว่า ได้รับพระราชทานลงไป ตรัสว่า

[เป็นกระไรสบายอยู่หรือ ลงไปนั่งทำอะไรอยู่ ทูลว่าสบายอยู่ บรรทุกเรือยังหาเรียบร้อยไม่ ดูแลจัดการให้บรรทุกอยู่ ตรัสว่า ไม่นั่งอุดอู้อยู่ในเรือเห็นจะร้อนหนักหนาแล้ว]

ในค่ำวันนั้นเอง ตรัสถามคุณช่วงนายข้างมหาดเล็กถึงท้าวพระกรุณาว่า

[ได้ยินว่าเข้ามาหรือ คุณพระนาย ทูลว่าท้าวพระกรุณาขึ้นมาอยู่ที่บ้านพระยาพระคลัง ตรัสว่า จะไปพูดจากับเจ้าพระยาพระคลังเสียก่อน แล้วจึงจะเข้ามาดอกกระมัง พอท้าวพระกรุณาเข้าไปเฝ้า ก็รีบสั่งว่า เอยถามอยู่ตะกี้เข้ามาแล้ว ผู้คนมาถึงพร้อมกันหมดแล้วหรือ ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า พวกเพชรบุรีมาถึงแล้วยัง แต่พวกราชบุรีหามาถึงไม่ ตรัสว่าพระราชบุรี เขาจัดแจงให้ใครเป็นนายออกไป กราบทูลว่า จัดแจงผู้ช่วยคุมออกไป ตรัสว่า เรือแพว่ากระไร ได้เรือออกไปเท่าไรกราบทูลว่า เรือรบ 15 ลำ เรือยืน 21 ลำ ยังหาพอไม่ ตรัสว่า คิดจัดแจงกันไว้อย่างไร จะได้ล่องลงไปเมื่อไร ท้าวพระกรุณากราบทูลว่า จะถวายบังคมลาล่อง ณวันเดือน 4 แรม 10 ค่ำ การจัดเรือส่งไปภายหลังนั้น เจ้าพระยาพระคลัง พระยาโชฎึกจะจัดส่งไป รับสั่งว่า คิดคนเราใส่ลงด้วยให้เป็นนายบังคับเห็นจะดี ถ้าไม่มีคนเราไปด้วย มันจะพากันเชือนเสียหมด]

ต่อมา ตรัสถามท้าวพระกรุณาว่า

[ออกไปถึงแล้ว จะเอาทัพนครไปช่วยทำเจ้าพระยานครจะไปด้วยหรือไม่ไป หรือจะให้แต่ลูกเต้าลงไป ท้าวพระกรุณา ทูลว่า ถ้าไม่ป่วยก็เห็นจะไปแต่เจ้าพระยานครนั้น รักเดินข้างหลังถ้ามีใครเดินหน้าแล้วก็เห็นจะไป ทรงพระสรวลตรัสว่า ว่ากล่าวถูก เห็นจะรักให้มีคนเดินหน้าก่อนจึงจะไป ซึ่งขอกองทัพเข้ามาสามพันนั้น ก็จะเอาออกไปให้เดินข้างหน้า คิดจะบังคมบัญชาว่ากล่าวให้เด็ดขาด ครั้นไม่ได้สมคิด ทัพใหญ่ยกออกไปอย่างนี้แล้ว ก็จะนอนบวกป่วยเจ็บเสียเท่านั้นเองแล้วรับสั่งว่า ถึงเจ้าพระยานครจะไม่ไป ลูกเต้ามีหลายคนให้คุมไปช่วยให้พรักพร้อมกันจงได้ ยังสงสัยอยู่ที่ไหนบ้าง ก็ว่ามาเถิด ท้าวพระกรุณาทูลว่า การที่จะทำเมืองไทร ก็พอจะจัดแจงทำแล้ว

ไปได้ กลัวแต่ที่กวาดครอบครัวมานั้น จะมีผู้ที่มาห้ามปราม คือ อังกฤษไม่ให้กวาดเข้ามา รับสั่งว่ากลัวมันทำไม มันจะมาว่ากล่าวห้ามปราม ก็อย่าฟังมัน จะเอาจมูกเขามาหายใจนั้นไม่ชอบ ถ้ามันจะมาว่ากล่าวด้วย เห็นกับไมตรีก็จัดแจงเอาไว้บ้างเล็กน้อยพอสมควร อย่าให้เสียแก่ไมตรีที่ว่ากล่าว อย่าให้เป็นมันมาร่วมคิดจัดแจงให้ มันจะเคลือบเอาเป็นของของมันเสีย ถ้าเห็นว่าจะเอาไว้ไม่ได้ ก็กวาดต้อนมาให้หมดสิ้น]

[รับสั่ง ๆ ท้าวพระกรุณาว่า ความอะไรก็เป็นหมด สั่งเสร็จสิ้นอยู่เท่านั้นแล้ว ออกไปเถิด อุตส่าห์หมั่นคิดตริตรองให้เนือง ๆ อย่ามีความประมาทจึงจะมีชัยชนะแก่ข้าศึกศัตรูได้ แล้วท้าวพระกรุณาทูลว่า จะขอรับพระราชทานเอาพม่าเก่าพม่าใหม่ออกไปด้วย 22 คน รับสั่งว่า ทำไมจะเอามันไปเห่เหรอ เอาไปเถอะ เอาไปให้มันเห่อ้ายแขนเล่นก็เอาไปแต่เอามันกลับมาให้ได้]

[ตรัสถามเจ้าคุณหาบน ถึงท้าวพระกรุณาว่า จะล่องเรือวันนี้หรือ กราบทูลว่า ล่องไปเพลาเย็นวันนี้]

[ตรัสถามพระบดินทรว่า จำนวนเรือลงไปเท่าไร พระนรินทร์กราบทูลว่าเรือรบ 16 ลำ เรือยืน 21 ลำ ตรัสว่า ก็ว่าเรือยังไม่พอนั่นเขาจัดหาเรือได้พอแล้วหรือยัง พระนรินทร์ทูลว่า ยังหาทราบไม่ ตรัสว่า นั่นประไรเล่า มัยมีแต่ไม่ทรงแล้วกันอย่าเท่านั้นเอง แล้วตรัสถามว่า พระยาเทพหายไปเสียข้างไป พระนรินทร์ทูลว่า ลงไปจัดแจงให้เขมรราชบุรีทรงเรืออยู่ ตรัสถามว่า รู้หรือหรือไม่ เจ้าพระยาพระคลังจะลงไปส่งเสียกันเมื่อไร พระนรินทร์ทูลว่า จะกราบถวายบังคมจะลงไปพรุ่งนี้ รับสั่ง ๆ พระนรินทร์ว่า ไปบอกเจ้าพระยาพระคลังให้คิดอ่านจัดหาเรือน้ำลงไปส่งด้วย น้ำจะเต็มจัดขึ้นทุกวันลงไปทอดอยู่ไปได้ กินน้ำทุกวันน้ำก็จะหมด ครั้นออกไปน้ำไม่พอกิน จะต้องไปแวะหยุดตักน้ำกลางทางอยู่ การที่จะไปให้เร็วก็หาเร็วไม่ได้ จะช้าวันช้าคืนลงทุกวันไป บอกเจ้าพระยาพระคลัง คิดส่งน้ำลงไปให้ได้]

ตรัสถามพระนรินทร์ว่า

[พบเจ้าพระยาพระคลัง บอกให้ส่งน้ำไปแล้วหรือ พระนรินทร์ทูลว่า รับพระราชทานบอกแล้ว ตรัสถามว่า คิดเอาเรือใส่น้ำไปส่งทำอย่างไรลงไปรู้หรือไม่ พระนรินทร์กราบทูลว่า ไม่ทราบ ตรัสว่า มันก็มีแต่ไม่รู้อะไรทั้งนั้น แล้วตรัสถามว่าเรือพวกราชบุรี เพชรบุรี ว่ากระไร จะได้ลงไปเมื่อไร พระนรินทร์ทูลว่า พระยาเทพจัดแจงให้ลงเรืออยู่ รับสั่งว่า ดูบอกพระยาเทพเร่งให้มันออกไปเสียโดยเร็ว จะได้พรักพร้อมกัน ถ้าออกไปไม่ทันกันจะไปเที่ยวเชือนแชเสียหมด เพลาค่ำตรัสถามพระยาเทพว่า หายไปข้างไหน พระยาเทพกราบทูลว่า ลงไปจัดให้เขมรลงเรือ ตรัสว่าได้เรือไปกี่ลำ พระยาเทพทูลว่าได้ 8 ลำ ยังไม่พออยู่อีกสักลำหนึ่ง ตรัสว่ายังไม่มีอีกลำหนึ่ง จะได้เรือที่ไหน พระยาเทพทูลว่า พระยาโชฎึกจะหาส่งไปให้พอ ครั้นเพลา 2 ยามเศษ จวนเสด็จขึ้นทอดพระเนตรเห็นเจ้าคุณหาบนงุ่มง่ามขึ้นมา ซึ่งกลับมาจากปากน้ำ ตรัสถามว่า ไปไหนมาจนบ่านนี้ มีใครเข้ามาหรือ กราบทูลว่า ไม่มีใครเข้ามาหามิได้ ตรัสว่า ก็เข้ามาทำไมจะว่าอะไร เจ้าคุณหาบนทูลว่าเรือเจ้าพระยายมราช ใช้ใบล่องลงไปถึงบางนา ลมติดใบเข้าใบตึง เสากลางหักตกน้ำไปทั้งใบ หักที่ปากกราบยกลงไปที่เดียว ตรัสว่าเป็นไรจึงเป็นเหตุเป็นผลไปอย่างนี้ เมื่อลงไปจัดแจง

นั้นหาได้ดูแลเสาไม่ดอกหรือ พระยาโชฎึกทูลว่าได้ดูแล้ว เขาขวานเข้าตากเคาะดู ก็ไม่เห็นมีพิรุธที่ไหน ตรัสว่า ก็หักได้อย่างไรลมในคลองมันจะแรงหนักหนาที่ไหน มันก็ติดใบพออ่อนๆ เท่านั้นยังหักได้เหตุผลอย่างไรหนอ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่ารับพระราชทานดูไม้เสาผิวข้างนอกดีอยู่ หนาสัก 2 นิ้วเท่านั้น ข้างในเป็นจุนไส้ผุเสียทั้งนั้น ตรัสว่าไม่มีใครดูแลให้ถ้วนถี่ จะต้องการใช้ก็เอาไปอย่างนั้น ประเดี๋ยวก็รั่ว ประเดี๋ยวก็เสาหักย่อยไปนั่นเอง เป็นกระไรหักลง ถูกผู้คนบ้างหรือไม่ เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่าไม่ถูกหามิได้ หักเอาต้นเสาตวดขึ้นไปทีเดียว ท่อนเสาที่หักกับใบนั้นตกลงในน้ำสิ้น ทรงตรัสว่า คิดทำเรือใบใหญ่น้อยขึ้นไว้ คราวต้องการเอาไปใช้แล้วก็ใช้ไม่ได้ โตก็โตนัก เล็กก็เล็กนักไป เก็บไว้มีแต่ผุเสียหมด เอาออกใช้เสียบ้างเถิดแล้วรับสั่งว่า แล้วจะคิด อะไรกันเล่า จะเอาเสาไปเปลี่ยนหรือ เจ้าคุณหาบนทูลว่า คิดจะเอาเสากล่อมส่งลงไปให้ ตรัสว่า คิดดูจะหาเสาลงไปเปลี่ยน หรือจะหาเรือไปเปลี่ยนทีเดียว เปลี่ยนเสาหรือเปลี่ยนอันไหนจะช้าเร็วกว่ากัน เจ้าคุณหาบนทูลว่า เปลี่ยนเรือเร็วกว่าเปลี่ยนเสา รับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้นก็เอาเรือง่อนเส็งไป เปลี่ยนเถิดจะได้ไปเร็วเท่า ๆ กัน เรือง่วนเส็งจะเอาไปได้หรือไม่ เจ้าคุณหาบนทูลว่า เอาไปได้รับสั่งว่า ถ้าเอาไปได้ก็เร่งรัดส่งออกไปเสียหน่อยเถิด จะขัดสนลูกเรือได้กึ่งอย่างไร ให้พระยาโชฎึกจัดหาให้ไป แล้วตรัสถามถึงท้าวพระกรุณาว่า ล่องไปถึงไหนแล้ว เจ้าคุณหาบนทูลว่า เมื่อคืนล่องมา ขึ้นไปถึงบ้อมตรีเพชร ตรัสว่า คิดกันว่าตรงไร เจ้าคุณหาบนทูลว่า ท้าวพระกรุณาว่า ล่องไปถึงไหน แล้วเจ้าคุณหาบนทูลว่า ไม่เคยล่องมา ขึ้นไปถึงบ้อมตรีเพชร ตรัสถามว่า คิดกันว่าทรงไร เจ้าคุณหาบนทูลว่า ท้าวพระกรุณาไม่รอคอยอยู่ หามิได้]

[ถึงวันเดือน 4 แรม 13 ค่ำ เพลาเช้า ตรัสถามว่าใครรู้บ้าง เรือง่วนเส็งลงไปเปลี่ยนน้ำคิดกันอย่างไร พระยาเทพจุณพิพัฒน์ นิ่งอยู่ ตรัสถามพระนรินทร์ว่า เป็นกระไรรู้บ้างหรือไม่ พระนรินทร์กราบทูลว่า ไม่ทราบ ตรัสถามว่า มีแต่ไม่รู้อะไรไปเสียหมดทั้งนั้น ชั่วเต็มที่ทีเดียว แล้วตรัสถามหลวงอนุรักษ์ว่า รู้บ้างหรือไม่ หลวงอนุรักษ์ทูลว่า เจ้าพระยาพระคลังกับพระยาโชฎึกเอาตัวหลวงพิมลพาณิชมา พากันลงไปดู คิดจะให้ล่องอยู่แล้ว ตรัสว่า หลวงอนุรักษ์มันดีกว่าคนที่นิ่งอยู่เหล่านี้หมดด้วยกันนั่นแหละ ถามอะไรมันยังรู้อยู่บ้าง แล้วตรัสถามว่าทำไมจึงรู้ว่าจัดแจงให้ล่องลงไป หลวงอนุรักษ์ทูลว่า ไปที่บ้านเจ้าพระยาพระคลัง เห็นพากันลงไปจัดแจงเรือง่วนเส็ง ตรัสถามว่า เขาจัดแจงหาลูกเรือที่ไหนจะให้ใครส่งลงไปเมื่อไร หลวงอนุรักษ์ทูลว่า พระยาโชฎึก ยังหาอยู่ ตรัสว่า ก็คิดกันจะให้ล่องลงไปเมื่อไร หลวงอนุรักษ์ทูลว่า ยังหาทราบไม่ ตรัสว่า เป็นคนรู้อยู่แล้วทำไมจนอยู่อีกเล่า]

ทั้งกำลังทรงรุ่นยุ่งถึงเรื่องเรือง่วนเส็งอยู่ พระยาเทพ ก็เปล่งทูลว่า หมื่นชมพูนุชจับได้ทองคำชุดหนึ่ง หนัก 1 ตำลึง เข้ามาทูลเกล้าถวาย

[ตรัสถามถึงกองทัพเพชรบุรีว่า มันเข้ามาพบเรือ ออกไปบ้างหรือยัง พระยาเทพทูลว่าหมื่นชมพูนุชมาถึงเมืองเพชรบุรี เห็นจัดแจงกันลงเรืออยู่แล้ว]

ณวันเดือน 4 แรม 15 ค่ำ เพลาเช้า ตรัสถามพระยาพิพัฒน์โกษาบุญศรี ซึ่งอยู่ใน

รัชกาลที่ 4 เป็นพระยามหาอำมาตย์ ได้สร้างวัดบูรณศิริ ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาธรรมา ถึงรัชกาลที่ 5 เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ต้นตระกูลบุรณศิริ ได้ตรัสถามว่า

[มีอะไรหรือไม่ พระยาพิพัฒน์ทูลว่า พระยาสุรเสนา พระยาสมุทรปราการ บอกเข้ามาว่า ณวันเดือน 4 แรม 15 ค่ำ เรือท้าวพระกรุณากับเรือนายทัพนายกองเข้ากัน 23 ลำเป็น คน 2 พันเศษใช้ใบออกจากปากน้ำ ตรัสว่า ได้ยินว่าคอยเจ้าพระยาพระคลังอยู่]

ที่พระองค์ทรงทราบ เพราะทรงเป็นผู้มีพระเนตรพระกรรณไวจริง ๆ ช่างซักไซ้ไล่เรียงกับผู้ที่เฝ้าอยู่เฉพาะพระพักตร์ ไม่ว่าข้าราชการชั้นใดถูกทรงซักทั้งนั้น หน้าทัพหน้าศึกทรงใช้ว่าหน้าเหล้าหน้าขาว มีความตอนหนึ่งว่า

[กล่าวความวิวาทกัน เมื่อหน้าเหล้าหน้าข้าวอย่างนี้หาควรไม่ ชอบแต่จะหรักพร้อมกันรักษาบ้านเมือง เจ้าพระยาพระคลังลงไปส่ทันหรือไม่ พระพิพัฒน์ทูลว่า เจ้าพระยาพระคลังลงเรือในตามออกไปทันที่ชายชำแหละนอกแล้วลงเรือท้าวพระกรุณา แล่นไปถึงเกาะสีชัง ตรัสว่าเรือแล่นดีอยู่หรือ พระยาพิพัฒน์ทูลว่า แล่นดีอยู่ ตรัสว่าเมื่ออยู่ในคลอง ฟังข่าวดูว่า หาสู้ดีไม่ จะต้องแก้เสาใบนั้น แก้แล้วหรือ พระยาพิพัฒน์ทูลว่า แก้แล้ว]

ทรงเคยฟังข่าวสงขลา ด้วยทรงพระกังวลกระวนกระวายพระทัยมากที่สุด ถึงรับสั่งว่า จะเอาความบอกเข้ามาทันอยากสักหน่อยก็ไม่ได้เอาเลย แล้วพระโชฎึกกราบทูลลาให้ขุนบวรวานิช ซึ่งจะลงเรือง่วนเส็งออกไปส่งเจ้าพระยายมราชถึงสงขลา รับสั่งว่า

[ออกไปเถิด แล้วรีบพาเรือกลับเข้ามาเร็ว เอ็งเป็นคนทหารเอก รู้ลู่ทางอยู่แล้ว ออกไปก็ข้ามติดสงขลาทีเดียว ตรัสว่า เมื่อวันแรม 15 ค่ำ ขึ้น 2 ค่ำ ลมแปรให้ดีหนักหนา เป็นในอุตรศาสตร์ส่งออกไปทีเดียว เห็นจะแล่นโร่เล่นสบายใจแล้ว ตรัสถามว่า แม่ทัพชื่นมื่นดีอยู่หรือเจ้าคุณหาบนซึ่งกลับจากสีชัง ทูลว่า ชื่นมื่นดีอยู่ ตรัสถามว่าเมาคลื่นหรือไม่ ทูลว่า ไม่เมาหามิได้ทรงพระสรวลขอให้สงบคลื่นลม ราบรื่นพากันแล่นโร่ไปทีเดียว แล้วตรัสว่า กำลังศีลพรให้ออกไป แล้วตรัสถามพระยาเทพ ถึงเรื่องยาวุธขนเอาไปทัพจำนวนเท่านั้น ๆ โปรดดูจำนวนในหนังสือหลวงอุดม ตรัสถามว่า แล้วไว้คงเมืองอย่างไร พระยาเทพทูลว่ามีคงโรงอยู่เท่านั้น ๆ ตรัสว่า มีคงโรงอะไร จะว่าคงเมืองไม่ได้เล่า ไม่ทรงใช้คำว่าคงโรง หรือเหลืออยู่ในโรงให้ใช้คำว่าคงเมือง]

ครั้นณวันเดือน 5 ขึ้น 5 ค่ำ ตรัสกับเจ้าคุณหาบน ถึงเรื่องเมืองไทรว่า

[คิดทำอะไรฉีกกันไปคนละทาง ราวกับสัตว์จำพวกหนึ่งอยู่อุดรกาโร สัตว์จำพวกหนึ่งก็ยังอมรโดยาเน คนละทวีปไม่ได้เข้ากันได้เลย ผินหลังให้กันไปเสียหมด เหตุผลอย่างไรหนอ จึงไม่คิดช่วยที่สงขลา]

ต่อไปนี้ตรัสว่า

[ไม่เข้าพระทัยเลย เจ้าพระยาพระคลังวิสัชนาไปดูหรู เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า เมืองสงขลานั้นอยู่เหมือนอย่างที่กรุงฯ เมืองไทรอยู่อย่างปากน้ำ ที่สะเดานั้นอย่างเมืองนครเขื่อนขันธ์ จึงทรงตรัสว่า กองทัพพระยาไทรยกไปก็พาดหลังอยู่แล้ว จะยกกระทบเข้ามาช่วยกันเสียสักทีหนึ่ง

ก็จะได้แล้วกัน นี่ไม่คิดช่วยเหลือกันเลย ตรัสว่า ไม่พอที่พอทางจะคิดอย่างนี้เลย จะทรงฟังหนังสือบอกก็จะป่วยงานตะวันเสียเปล่า คิดอย่างนี้จะไปทำอะไรกับใครสำเร็จได้ ทรงปรารภถึงการผู้ใหญ่เมืองปักษ์ใต้ แตกสามัคคีกัน ผินหลังให้กันทีเดียว ไม่ช่วยเหลือกันเลย]

ณวันเดือน 4 ขึ้น 15 ค่ำ เมืองสงขลายังสู้รบกับแขกอยู่ หมื่นพิทักษ์นาวาเข้ามาหลายวันแล้ว ตรัสถามว่า

[กองทัพพระยานุชิตณรงค์ พระราชวรินทร์ ออกไปแต่เดือน 4 ขึ้น 3 ค่ำ 5 ค่ำ นับวันดูก็ได้ 18 วัน 21 วัน กองทัพกรุงจะถึงแล้วหรือยัง สงขลาจะเสียหายหรือไม่เสีย มันคงจะรู้]

มันในที่นี้ หมายถึงหมื่นพิทักษ์นาวา พระยาเทพเหลียวไปถามพระนรินทร์ ตรัสว่า

[ไปถามเอาเลือดกับปูทำไม จะถามเอามันเองไม่ได้หรือ]

หมายความว่า พระราชประสงค์จะให้ถามหมื่นพิทักษ์นาวา ซึ่งมาจากสงขลา แต่พระยาเทพไปถามพระนรินทร์ ผิดพระราชประสงค์รับสั่งว่า พระยาเทพก็เป็นอย่างนี้ไม่ได้ จึงตรัสให้พระยาพิพัฒน์ถามว่า เรื่องเมืองไทรว่า ทัพพระพิชิตณรงค์ กับพระราชวรินทร์เป็นกระไร พระยาพิทักษ์นาวาซักถามอยู่นานไม่ได้ความกราบบังคมทูล ตรัสว่า

[จะดึกเสียแล้ว จะได้ทรงฟังเรื่องฝิ่นบ้าง ตรัสถามพระยาพิพัฒน์อีกว่า ได้ความอย่างไรบ้างเล่า พระยาพิพัฒน์ทูลว่า หมื่นพิทักษ์นาวาได้ยินแต่ว่า กองทัพสงขลารบกับแขกที่รังกระดาน ที่เขาลูกช้าง แขกจะตีแตกหรือไม่ได้ตีอย่างไร กองทัพกรุงจะถึงแล้วประการใด หมื่นพิทักษ์นาวาหาได้ยินพูดกันไม่ ตรัสว่า เป็นไรมันจะไม่รู้ เมืองนครเมืองสงขลา เท่านั้นทำไมมันจะไม่รู้ ที่จริงก็รู้อยู่หมดแล้ว แต่ห้ามเข้ามาว่าไม่ให้พูด]

ความตอนนี้ สมเด็จกรมพระยาดำรงทรงอธิบายไว้หน้า 131 ว่าพระราชดำริตรงนี้ถูกตรงกับวิสัยชาวนครถึงชั้นหลังมา ก็เป็นเช่นนั้น รับสั่งให้ซักเอาความให้ได้ก็ไม่ได้ความตรัสว่า

[กวนพระทัยทีเดียว อยากทรงทราบว่าทัพกรุงถึงหรือยังเท่านั้น ไม่พูดได้เลย แล้วทรงตรัสต่อว่า มันก็ไม่ให้พูด มันจะพูดก็กลัวเกินนายสั่งนั้นเอง ตรัสว่า คอยฟังเอากองทัพใหญ่เถิดการเป็นอย่างไร ก็คงจะได้ทรงทราบหมดนั่นแหละ]

ทรงฉุนพระยานคร กับพระยาสงขลาไม่สามัคคีกัน ตรัสว่า

[คิดการกันไปคนละทาง ผินหลังให้กันทีเดียว เหตุผลอะไรหนักหนาจึงเป็นไปได้อย่างนี้ ตรัสว่า กองทัพใหญ่ออกไปทำสำเร็จราชการแล้ว จะมีตราออกไปรบกันให้เข็ดเสียสักที ท่านองจะคิดว่า ถึงเมืองสงขลาจะเสียหายก็ช่างเถิด]

ความตอนนี้สมเด็จกรมพระยาดำรงทรงอธิบายไว้ในหน้า 132 ว่า เจ้าพระยานครกับพระยาสงขลาทุกคน ไม่เคยถูกกันตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ทรงระแวงข้อนี้ว่า จะเป็นเหตุไม่ให้เจ้าพระยานคร (น้อย) ตั้งใจช่วยพระยาสงขลา (เซ่อ)

[ตรัสถามถึงท้าวพระกรุณาว่า บ้านนี้มีถึงจันทบุรีแล้วหรือ เจ้าคุณหาบนเห็นจะถึงแล้ว แล้วตรัสถาม เจ้าคุณหาบนว่า พระยานราฤทธิ์โกษา ออกไปจับพวกเรือหาฝิ่นได้กี่คน เจ้าคุณหาบนทูลว่า จับได้ที่อ่าวบางเหี้ย 25 คน ได้ฝิ่น 23 ปึก]

ปึกหมายความว่า Pack สมเด็จกรมพระยาดำรงอธิบายว่า ปึกคงจะเพี้ยนมาจาก Pack 1 Pack ประมาณ 80 กิโลกรัม ได้เงิน 4,000 บาท สินค้าในเรือมีผ้าขาวผ้าแดง เหล็กฟากหนักสัก 30 หาบ เจ๊สัวเมืองสิงคโปร์ แต่งให้มาขาย ตรัสว่า

[มันเอามามากหนักหนาทีเดียว รู้อยู่ด้วยกันแล้วว่า ของอันนี้ห้ามปรามมาแต่ไหนๆ ยังลอบมาซื้อขายเอาได้ จึงรับสั่ง สั่งเจ้าคุณหาบนว่าให้พระมหาเทพ ชื่อทองปาน ภายหลังเป็นพระยา รับออกไปเพชรบุรี คิดจับฝิ่นมาให้หมดจงได้ เรือจับฝิ่น 4 ลำ 1 เรือพระยานรงค์ 2 เรือพระวิเศษณ์ศักดา 3 เรือหลวงฤทธิ์คำรณ 4 เรือหลวงอาจ ถึงรบพุ่งจีนขายฝิ่นตาย 7 คน จับเป็นได้ 25 คน]

แล้วตรัสตามไปด้วยเรื่องฝิ่น จนเพลา 7 ทุ่มเศษ จึงเสด็จขึ้น

[เมื่อเพลาค่ำ 8 ทุ่มเศษ วันเดือน 5 ขึ้น 7 ค่ำนั้น แผ่นดินไทยไหวสะเทือน บ้านเรือนไกวโยนมากกว่าครั้งก่อนเป็นอยู่บาทนาฬิกา คือ 6 นาที เป็นด้วยกันสิ้นไกวโยนไปทางเหนือมาทางใต้ จนคนซวนไปตั้งตัวไม่ตรงลาง บ้านเข้าใจ ไปว่าเป็นขโมยขึ้นเรือนบ้าน ครั้น ณ วัน เดือน 5 ขึ้น 8 ค่ำเพลาเช้า ทรงพระสรวลตรัสกับเจ้าคุณหาบนว่า เพลาคืนนี้แผ่นดินไหวหนักหนาทีเดียวมากกว่าครั้งก่อน จนคนซวนเซตั้งตัวไม่ตรงเลย ทรงทอดดิ่งทอดพระเนตรดู เจ้าคุณหาบนทูลว่า ออกมาจากในเรือน ซวนออกมาทีเดียว ออกมาเห็นอัจกลับที่แขวนไกวโยนลอดตะวันไป ตรัสว่า เป็นไรจึงไม่ทอดดิ่งดูบ้างเล่า แล้วตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรบ้างหรือไม่ พระยาพิพัฒน์ทูลว่า พระยาสมุทรบอกเข้ามาว่า เรือศีรษะยวนใช้ใบมาถึงลำหนึ่ง จีนจู นายเรือทูลแจ้งว่า นายหลงวางจาง แต่งให้ไปค้าขายเมืองนคร กลับเข้ามาถึงปากน้ำเจ้าพระยา ณ วัน เดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำ เดินทาง 5 วัน ตรัสถามว่า ได้ความอย่างไรบ้าง เจ้าคุณหาบนทูลว่า จีนจูไปตลาดเมืองนคร ได้ยินพูดกันว่า พระยาณรงค์ชลธี กองทัพเมืองนครนายกไปตีแขกที่ตะพานช้าง แขกแตกหนีไป จะลงเรือที่ปากน้ำเมืองไทรลงไม่ได้ว่า กำปั่นมาปิดปากน้ำเมืองไทรอยู่ แขกพากันกวาดครอบครัวหนีไปทางบก ตรัสว่า มันหนีไปทางบกนั้นมันจะไปทางข้างไหน เจ้าคุณหาบนทูลว่า ไปข้างเมืองแปไหร คือ แผ่นดินซึ่งอังกฤษเช่าพระยาไทรแขกไป อังกฤษเรียกว่า เปรอวินส์เวลเลสลี คือฝั่งตรงเกาะหมากข้าม เรียกว่าไปร ชาวนครเรียกอักษร 2 ตัวไม่ได้จึงเป็น แปไร ไหรนั่นสำเนียงชาวนอก ตรัสว่า มันจะเป็นไปได้ก็แต่น้อยนั่นแหละแล้ว ตรัสถามต่อไปว่า อย่างไรอีกบ้างเล่า เจ้าคุณหาบนทูลว่า เจ้าพระยานครให้เอาช้างรับพระยาวิชิตณราศขึ้นไปเมืองนคร จะพูดกันด้วยประการใดหารู้ไม่ พระยาวิชิตณราศใช้ใบกำปั่นไปเมืองสงขลา พวกแขกรู้ว่ากองทัพกรุงยกมาก็แตกไปสิ้น เมื่ออ้ายแขกสู้รบกับพวกสงขลานั้น จีนมิได้ยินพูดกันว่า พระยาสงขลามีหนังสือถึงเจ้าพระยานครขอกองทัพให้ยกไปช่วยสงขลา เจ้าพระยานครจะให้ก็ไม่ว่ายิ่งยิ้มหัวเราะอยู่เมื่อวันเดือน 5 ขึ้น 3 ค่ำ จีนจูล่องเรือออกมาพบเรือขุนพลพิฆาต ที่ปากน้ำนคร จีนจูถามได้ความว่า ขุนพลพิฆาตจะขึ้นที่เมืองนคร เดินบกไปสงขลา ตรัสว่า ไม่ควรจะรีรอ ถือเปรียบแก่งแย่งกัน ถ้าช่วยกันให้พร้อมกัน ก็จะสำเร็จแต่ไหนเสียแล้ว ไม่พอที่จะป่วยงานรี้พล ไม่พอที่จะทำกลเม็ดต่างๆ ปิดปกไปทำไมกับความ

อย่างนี้]

ความตรงนี้ สมเด็จกรมพระยาดำรงทรงอธิบายไว้ในหน้า 140 ว่า เมืองนครปิดความอย่างขวดขันนี้ เป็นข้อที่ระแวงและปรากฏมาถึงรัชกาลที่ 5 ความที่ทรงพระกังวลห่วงใยข่าวเมืองนคร ก็ทรงฉุนข้าราชการที่กำลังเฝ้าอยู่ในขณะนั้นหลายคน ตั้งแต่เจ้าคุณหาบนเป็นต้นไปทีเดียว เจ้าคุณหาบนคือ เจ้าพระยาพระคลังที่ 3 ภายหลังเป็นสมเด็จพระยามหาพิชัยญาติ เรียกกันว่าสมเด็จองค์น้อย ในรัชกาลที่ 3 มีถ้อยคำแปลก ๆ ที่สมัยปัจจุบันไม่ได้พูดกันเช่น รวมกัน ท่านใช้ว่าเข้ากัน ที่พูด ๆ กันว่าแต่นั้นแค่นี้ ท่านใช้ว่าค่านั้น ค่านี้ เช่น ค่าจมูกเท่านั้น อะไรที่ล่าช้าไปสมัยนี้ พูดกันว่าสายไป ท่านว่า จวนค่ำ สมัยนี้ว่า ให้เกรงกลัว ท่านว่า ให้มันขนลุก ขยาด ขลาดท่านว่า หายอน เสียเวลา ท่านว่า บ่วยการตะวัน เสียเปล่า

[ครั้นถึงเพลาค่ำ ตรัสให้ซักผู้ที่มาจากสงขลา นครอีก ตรัสถามพระยาเทพว่าได้ความอย่างไร พระยาเทพทูลว่า พระยาไกรถามแล้วพระยาเทพก็คลานเข้าไปหยิบเทียน ตรัสว่าได้ความอย่างไร ไม่ทูลเลย คลานเข้ามาหยิบเทียนเอาเลยทีเดียว อย่างนี้ก็เป็นด้วยเล่า รับสั่งว่าจะพูดกับใครก็ไม่มีใครเจ้าใจทางทะเล จะเข้าใจอยู่ก็แต่เจ้าพระยาพระคลัง พระยาเทพ พระยาพิพัฒน์ก็ไม่เข้าใจ ตรัสว่า พระยาเทพกับพระนรินทร์มาอยู่กรมเดียวกันช่างถูกกันดีทีเดียว พูดอะไรก็สั้น ๆ ดีแต่กุมกับคลานเข้ามาหยิบเทียนๆ นั่นเอง อุตส่าห์ทำอย่างนี้ไปเถิด นานไปจะเสียคน กริ้วจนถึงเปลี่ยนคนรับรับสั่ง ไปตรัสถามพระศรีสมบัติว่าเป็นกระไรไล่เลียงถามมัน มันว่าไม่รู้หรืออย่างไรทูลว่าถามได้ความแต่ว่าเรือถึงนคร 2 ลำ เท่านั้น]

หน้า 143

[ตรัสถามว่า เรือกองทัพพระยาวิชิตณรงค์ ทัพพระราชรินทร์ ไปถึงเมืองสงขลาแล้วหรือยัง เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ไปถึงปากน้ำนคร ณ วันเดือน 4 แรม 9 ค่ำ เจ้าพระยานครจัดส่งให้ไปเมืองสงขลาแล้ว ตรัสว่า จะเอาความเท่านี้แหละพากันปิดบังไม่บอก อนิจจา อนิจาเอ๋ยทำราวกับว่า ชีวิตจะอยู่ไปได้ก็มากน้อยหนักหนาทีเดียว ความตายเร็วจะตาย 2 วัน 3 วันก็ตายเท่านี้แหละยังคิดเป็นไปได้ แล้วตรัสว่า เพราะอ้ายคนหัวด้วน หัวขาด นั่นเอง การจึงเป็นอย่างนี้]

ครั้นเพลาค่ำ ตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ทรงคอยจะฟังให้สบายพระทัย พระยาพิพัฒน์ให้นายเนียมมหาดเล็ก ซึ่งยกมากับพระยาพิพัฒน์อ่าน ขึ้นต้นหนังสือมากว่าข้าพระพุทธเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาบอกมา ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ทราบใต้ฝ่าละอองฯ ทรงพระสรวล ตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า

[ในหนังสือบอกมีเข้ามาถึงใครหรือไม่]

ความตอนนี้ ทำเนียบใบบอก ต้องบอกว่า ถึงยังนั้นมีลูกขุนณศาลา เป็นต้นให้ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา แต่ถ้าเวลาคัดบอกขึ้นกราบทูล โดยตัดชื่อเสียเพื่อให้สั้นแต่เจ้านายหรือข้าราชการผู้ใหญ่บางท่าน เคยข้ามชื่อผู้อื่นเสีย บอกกราบทูลตราทีเดียวก็มี ถ้าหากจะทำเช่นนั้น ต้องเป็นผู้ทรงพระกรุณาโปรดมากจึงทำได้ ที่นี้จึงได้ทรง

สงสัยสั่งตามแต่ได้ความ ได้บอกเข้ามาถึงพระยาพิพัฒน์ข้อที่บอกเข้ามาเช่นนี้ ก็เป็นอันจัดทางอยู่แล้วคือ ไม่บอกมาถึงนายเวรให้นำความขึ้นกราบเรียน ฯ พณ ฯ ลูาขุน ณ ศาลา พระยาพิพัฒน์ เป็นผู้สนองพระโอษฐ์และเพราะเป็นปลัดทูลฉลองในกรมว่า ซึ่งไม่ใช่เจ้าหน้าที่กระทรวงกลาโหม สมเด็จองค์น้อยเทียมที่เจ้าพระยาพระคลัง พระยาพิพัฒน์ก็เหมือนเป็นหลัดทูลฉลอง ของสมเด็จองค์น้อย เหมือนอย่างกับมีหนังสือเข้ามาถึงกระทรวงตัวเอง ให้นำความขึ้นกราบทูล จึงเป็นอันนับว่า เดินแต้มสูงแปลกอยู่แล้ว โดยทรงพระกรุณาจึงเป็นเหตุให้ทรงพระสรวล นี้คือ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในหน้า 148

หน้า 149

[ตรัสถึงท้าวพระกรุณาว่า ได้ทรงทราบก็เพราะบอกให้ขุนฤทธิ์รณไกรถือเข้ามา กริ้วเป็นกำลังแล้ว ตรัสถามขุนฤทธิ์รณไกรว่า นายเอ็งคือท้าวพระกรุณา เมื่อใช้ในจากปากน้ำเจ้าพระยาเมาคลื่นหรือไม่ ขุนฤทธิ์ทูลว่า ไม่เมา ตรัสว่า ไม่เมา ๆ จะไปเมางัวเงียเอาคลื่นใหญ่ สนุกหละเจ้าคุณหาบนทูลว่า ถ้าได้ไม่เมาแล้วถึงจะข้ามไปถูกคลื่นใหญ่ ก็ไม่เมาหามิได้]

หน้า 150

[ตรัสถามขุนฤทธิ์รณไกรว่า ไปถึงจันทบุรีแล้วสงบสุขสบายดีอยู่หรือ ขุนฤทธิ์ทูลว่า สบายดี ตรัสว่า เออ ให้เป็นสุขสำเริญสบายดีเถิด จะพระราชทานพรให้ออกไปทุกวัน แล้วจะทรงสร้างบำเพ็ญพระราชกุศล อุทิศช่วยส่งมาให้ แล้วตรัสถามถึงไพร่พล นายทัพนายกอง เป็นสุขรื่นเริงกันด้วยทุกคนหรือ ขุนฤทธิ์รณไกรทูลว่า รื่นเริงด้วยกันทุกคน ตรัสว่า เอ็งจะข้ามหรือไม่ข้าม ขุนฤทธิ์ทูลว่า จะข้าม ตรัสถามว่า จะข้ามที่ไหน ขุนฤทธิ์ทูลว่า จะข้ามที่จันทบุรี]

หน้า 154

[ตรัสถามว่า หนังสือบอกขุนฤทธิ์รณไกรคือเข้ามานั้นว่า เรือพระยาวิชิตณรงค์ เรือพระราชวรินทร์ ข้ามพร้อมกันไปเมื่อวันไร แต่ไม่มีใครกราบบังคมทูลตอบ ได้ต่างนิ่งพลิกหาสมุดจดหมายอยู่]

หน้า 155

[ตรัสถามว่า เรือขุนพลพัฒฆาตนั้นจดหมายว่าไปถึงนครเมื่อไร พระยาเทพนิ่งอยู่ ตรัสว่า ช่างกระไร ไม่จำไว้บ้างเลย เขาจดหมายมาว่า พระยาวิชิตณรงค์ไปถึงวันเดือนสี่ แรมเก้าค่ำ ขุนพลพัฒฆาตก็ไปถึง วันนั้นคืนนั้นมีมาในจดหมายหมดก็ไม่จบเอาเลยทรงพึ่งจำความอย่างนั้น อย่างนี้ได้อยู่แต่พระราชธุระมีมาก หาได้ทรงกำหนดวันเดือนไว้ไม่ ฯลฯ ฯลฯ

ทั้งนี้ ก็เป็นเพราะอ้ายคนหัวขาด คือเจ้าพระยานครน้อยคนเดียวนั้นเอง จะสู้รบแต่อ้ายแขกขี้ริ้วนัดหนึ่งเท่านั้น ก็สู้มันไม่ได้ แล้วทรงตรัสว่า ประทมคิด ๆ อยู่ อ้ายมัดบอนำ แล้วให้สงสัยพระทัยไปทีเดียว มันจะทำเป็นส่องหน้าสองตาเสียหรืออย่างไร]

หน้า 162

[ครั้นณวันเดือน 5 ขึ้น 15 ค่ำ เพลาเช้าเจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า เรือขุนรามภักดี เข้ามาทางปากน้ำเมืองสครบุรี ได้พบกับพวกมอญที่

ไปติดฟ่างอยู่เขาแดง ได้พบเรือรบ 6 ลำ เข้าใจกันว่า เป็นขบวนเรือท้าวพระกรุณา ตรัสว่า มันพบเรือพระยาเพชรบุรีนั่นเอง มันว่าผิดไปเสียแล้ว เพราะเรือขบวนพระยาเพชรบุรี มีจำนวน 6 ลำ เท่านั้น มันว่าเอาเป็นเรือแม่ทัพใหญ่ไปได้ อ้ายโหยกเหยกทีเดียว]

อ้ายโหยกเหยกคือ พวกมอญที่เล่าความแด่ขุนรามภักดี

หน้า 163

[เจ้าคุณหาบนกราบทูลว่า ท้าวพระกรุณามีหนังสือฝากบ่าวพระยาเสนาภูเมศก์เข้าไปแต่ตำบลกะโหลกศีรษะผี อยู่ในแขวงเมืองปราณเหนือ เขาสามร้อยยอด ถึงเจ้าคุณหาบนกราบทูลถึงที่ข้อว่าเรือท้าวพระกรุณาแล่นข้ามมาจนรุ่ง พอสว่างก็พอเห็นสามร้อยยอดนั้น ตรัสถามว่า ที่เรือเข้ามาอยู่ที่ไหน เจ้าคุณหาบนทูลว่า เข้ามาทอดอยู่ที่กะโหลกศีรษะผี เมื่อวันเดือน 5 ขึ้น 8 ค่ำ ตรัสว่า พังแล้วเล่นเอาไม่สบายพระทัยไปทีเดียว ที่เรือเข้ามาแต่หลังสวน มันว่าพบเรือแล่นไปที่เกลียวแต่ก่อนนั้นเห็นจะเป็นเรือพวกเพชรบุรี แล้วตรัสถามว่า เป็นกระไร ดีอยู่ด้วยกันหมดหรือ เจ้าคุณหาบนทูลว่าดีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น เมื่อข้ามมาถึงกะโหลกศีรษะผีลำเดียวแต่เรือท้าวพระกรุณา แล้วเจ้าคุณหาบนกราบทูลไปตามความในหนังสือ ซึ่งท้าวพระกรุณามีเข้าไปจนสิ้นข้อความ แล้วตรัสว่า ไม่พอทีพอทางจะลำบากยากเย็นเอาเลย ราวกับใครมาควักเอาพระทัยไป หาได้ทรงสบายไม่ เพราะอ้ายคนหัวยักษ์หัวมาร คือเจ้าพระยานครน้อย กับพระยาสงขลาทีเดียว จึงได้พากันลำบากยากเย็นออกไปการไม่พอทีเอาเลย มาถือชั้นถือเชิงกันเปล่า ๆ แล้วรับสั่ง สั่งเจ้าคุณหาบนว่า หนังสือซึ่งจะตอบเจ้าพระยานครครานั้น ขอเติมความลงอีกสักหน่อยเถิด ฯลฯ]

หน้า 168

[ณวัน เดือน 4 แรม 15 ค่ำ พระยาสงขลาจัดช้างสิบช้าง ไปรับพระยาพิชัยณรงค์กับพระราชวรินทร์ พระยาวิชิตณรงค์ พระราชวรินทร์คิดกัน จะยกติดตามอ้ายแขก ไปเมืองจะนะ เมืองเทพา ณ วันเดือน 5 ขึ้น 11 ค่ำ ตรัสว่า เออค่อยสบายพระทัยลงได้แล้ว พระยาวิชิตณรงค์พระราชวรินทร์ออกไปก็คลาดกันอยู่วันเดียวเท่านั้นหวุดหวิดทีเดียว เสียดายหนักหนาหนอ หาไม่พระยาวิชิตณรงค์ พระราชวรินทร์ ก็จะได้สู้รบกับอ้ายแขก ทันกันได้ แล้วตรัสว่า พระยาสงขลาบอกเข้ามาว่า ได้สู้รบตีค่ายไอ้แขกได้ก็เปล่า ๆ ทั้งนั้นจะได้สู้รบกับใครได้ที่ไหน กับหน้าย่าโมอย่างนี้]

หน้าย่าโมเป็นคำกริ้วอย่างแรง แปลว่าโง่บัดซบ อ้ายแขกมันพากันหนีไปเสียเองนั่นเอา

หน้า 170

[รับสั่งเจ้าคุณหาบนว่า หนังสือไปถึงท้าวพระกรุณา ให้ช่วยกดขี่พวกสงขลาทำบ้านทำเมืองเสียให้แล้วหน่อยเถิด แต่ทำมานั้นก็สองปีสามปีช้านานหนักหนาแล้ว ถ้าไม่ดูแล กดขี่ เสียคราวนี้อีกสักสิบปี ก็เห็นจะไม่แล้ว แต่อย่าเอาไพร่พลกองทัพที่ออกมาไปทำ ตรัสถามพระยาเทพว่า กองพระยาวิชิตณรงค์ พระราชวรินทร์นั้นมีช้างออกไปเท่าไร พระยาเทพหรือพระยาศรีสหเทพ (เพ็ญ)]

พระยาศรีคนนี้ชื่อ เพ็ง บิดาพระยามหาอำมาตย์รุณศรีเพ็ญ

[พระยาเทพทูลว่า 60 เกวียน ตรัสว่า พวกกองทัพใหญ่ออกไปก็เห็นจะไม่เป็นไร พอเจือจานกันกินอยู่ได้]

หน้า 172

[วันเดือน 5 แรม 3 ค่ำ ตรัสถามพระยาพิพัฒน์ว่า มีอะไรบ้างหรือไม่ พระยาพิพัฒน์ทูลว่า เรือนายมากบ่าวเจ้าคุณหาบนมาแต่ท่าทอง อยู่ปากอ่าว ม. หลวงยกขึ้นเป็นเมืองกาญจนดิษฐ์ มาถึงหนึ่งลำ ได้ความว่า วันเดือน 5 ขึ้น 12 ค่ำ นายมากพบเรือท้าวพระกรุณา ที่แหลมทองหลาง ใกล้บางสะพาน ท้าวพระกรุณาถามนายมากได้ความว่า จะเข้ามา ณ กรุง ตรัสว่า คลื่นลมจะค่อยสงบลง ขอให้ถึงเสียหน่อยเถิด ทนคลื่นลมลำบากอยู่ในทะเลนั้น ทรงรำคาญพระทัยหนักหนาทีเดียว]

หน้า 177

[ตรัสถึงเรือท้าวพระกรุณาว่า พบที่ไหนบ้างหรือไม่ นายช่วยทูลว่า พบเรือใบผ้าแล่นลงไปที่อ่าวแม่รำพึงอยู่เหนือบางสะพาน เดือน 5 แรม 2 ค่ำ เห็นเป็นเสาชี้อยู่ลำหนึ่ง แล้วทรงนิ่งอยู่นานจึงตรัสว่า เห็นเป็นเสาชี้แล้วก็เป็นเรืออมรแมนสวรรค์ ตรัสถามว่า เมื่อกำลังพายุเป็นกระไรเห็นแล่นลงไปดีอยู่หรือทอดสู้อยู่ นายช่วยทูลว่าเห็นแล่นลงไปดี ตรัสว่า ไม่พอที่พอทางเอาเลยลำบากอยู่ในทะเลหลายวันถึงซักหน่อย ๆ จะได้สิ้นทรงพระวิตก สบายพระทัยลงบ้าง ยังอยู่ในทะเลแล้วทรงพึ่ง ไม่สบายพระทัยเอาเลย ทรงพระวิตกอยู่ด้วยนี้นักหนาทีเดียว ตรัสถามนายช่วยว่า เอ็งเข้ามาแต่วันไร นายช่วยทูลว่า มาแต่นครวันเดือน 5 ขึ้น 15 ค่ำ แล้วตรัสว่า ตรัสถึงเรืออมรแมนสวรรค์ ซึ่งเป็นเรือที่เจ้าพระยานครสร้างถวาย เป็นเรือพระที่นั่ง แต่ยังไม่ได้ทรงพระราชทานให้เป็นเรือแม่ทัพ ท้าวพระกรุณาไปปราบเมืองไทรคราวนั้น เล่นเอาพระทัยวุ่มวับเอาทีเดียว ทรงคอยข่าวอยู่ทุกวัน ได้ทรงทราบแน่อยู่คราวเดียว เมื่อตกไปถึงสามร้อยยอดเท่านั้น เดียวนี้จะดูคลื่นลมเป็นอย่างไร ก็ไม่มีหนังสือให้ทรงทราบบ้างเลย]

หน้า 178

[ตรัสถามว่า เรือที่รั้งกลับเข้ามาถ่ายข้าวที่ปากน้ำได้ไปแล้วหรือยัง พระยาพิพัฒน์ทูลว่ายังไม่ได้ไป ปลอกหางเสือหักพระยาโชฎึกให้ตีปลอกหางเสือส่งลงไปให้แล้ว ตรัสว่า เป็นเหตุเป็นผลอะไรหนอ มีแต่ติดขัด ประเดี๋ยวเรือรั่ว ประเดี๋ยวเสาหัก ประเดี๋ยวหางเสือหัก กว่าจะได้ไปก็พอเขากลับมาบ้านเสียหมดนั่นเอง จึงรับสั่งสั่งเจ้าคุณหาบนว่า ให้ใครลงไปไล่เร่งออกไปเสียให้ได้ เจ้าคุณหาบนทูลว่า ได้หลวงเทพเสนีย์ ลงไปแล้ว]

หน้า 181

[ตรัสถามเจ้าคุณหาบนว่า เมื่อครั้งย้ายตนกูเดน ซึ่งเคยเป็นกบฏเมืองบั๊กษ์ใต้ ทำมาจนเดี๋ยวนี้ได้กี่ปีแล้ว ทูลว่า ได้ 7–8 ปี ทรงวิตกถึงเรื่องการปกครองเมืองไทร จะวุ่นวาย แม่ทัพจะจัดครอบครัวไว้ที่นั่นที่นี่ พระยาไทรก็จะว่า ขอให้อยู่ทางโน้น เจ้าพระยานครก็จะปรึกษาตามชอบใจรวมความว่า ความเห็นทัพใหญ่นครสงขลา ไม่พร้อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เห็นไม่เป็นแก้วเป็นการ ถ้าไม่ชอบใจเจ้าพระยานครก็จะบอกป่วยเสียไม่ช่วยคิดราชการ จะคิดแต่ให้ฝรั่งมาขัดไว้ แม่ทัพเห็นฝรั่งมาขัดก็จะติดขัดอยู่นั้น การนี้สำคัญหนักหนาอยู่ ตรัสให้เจ้าพระยาพระคลังบอกออกไปให้ตริตรอง อย่าไปรุกลามต่อไปเป็นเด็ดขาดถึงจะเป็นก็นานๆ กว่านี้ ไหน ๆ ก็ได้ยกทัพออกมาแล้ว คิดเสียให้สำเร็จ บ้านเมืองจะได้อยู่เย็นเป็นสุข ถ้าไม่มั่นใจได้ พอกองทัพกลับก็เป็นขึ้นอีกน่าอายเขาหนักหนาทีเดียว ตรัสว่า ก็เร็วๆ ประเดี๋ยว

หนึ่งเท่านั้น มันก็เป็นมาอีกได้ ความนี้เป็นความสำคัญอยู่]

หน้า 183

[เจ้าคุณหาบนถวายร่างตอบแม่ทัพ ตรัสว่า ดีแล้ว จะให้ใครไป เจ้าคุณหาบนทูลว่า จะให้หมื่นจงสุรสิทธ์ ตำรวจที่มาจากสงขลาถือออกไป ตรัสว่า ดีแล้ว แล้วตรัสถามนายช่วยว่า เห็นเจ้าพระยานครจะมาหาแม่ทัพหรือไม่ นายช่วยทูลว่า ไม่ได้ยิน ตรัสถามว่า เจ้าพระนครให้พระยาไทร กลับไปอยู่เมืองไทรหรือ นายช่วยทูลว่า หาได้ยินไม่ ตรัสว่า มันมีแต่ไม่ได้ยินเสียหมดอย่างนี้ เล่นเอาจนทีเดียว]

[วัน เดือน 5 แรม 11 ค่ำ เจ้าคุณหาบนทูลว่า เรือชุมพรเข้ามา ลำหนึ่ง ได้ความว่า มาแต่เดือนแรมค่ำหนึ่ง พบเรือกองทัพที่อ่าวชุมพร 10 ลำ ว่าเป็นเรือบ้างพระกรุณา แรม 2 ค่ำ พบอีก 6 ลำ แล้วพบเรือ เจ้าพระยายมราช แรม 3 ค่ำ อีกลำหนึ่ง ตรัสว่า พบแต่เดือน 5 แรมค่ำหนึ่ง จนถึงวันนี้นั้นคงจะถึงเมืองนครแล้ว ขอให้ถึงเสียหน่อยเถิด ทรงฟังแล้วพระทัยวับหวิวไปทีเดียว ทรงพระวิตก ไม่พระทัย เจ้าคุณหาบนทูลว่า สงขลาปล่อยเรือขุนพลเข้ามาลำหนึ่ง ว่าพบเรือ อย่างนี้แล่นอยู่สามร้อยยอดลำหนึ่ง ตรัสว่า เรืออื่นๆ ไม่สำคัญจะใคร่พบเรือเท่านี้ ไม่ใคร่ได้ความเลย]

[เจ้าคุณหาบนทูลว่า ถามเรือขุนธน ที่เข้ามาจากสงขลา ว่าไอ้แขกมารบที่ค่ายเขาลูกช้าง ไอ้แขกขึ้นอยู่บนหอรบ เห็นเสาเรือทอดอยู่ที่เกาะหนู ให้พากันไปจากเมืองเถิด พวกกองทัพสงขลาร้องตอบไปว่า ไม่ใช่กำปั่นไอ้แขก แต่เป็นกำปั่นที่กรุงมาช่วยสงขลารบไอ้แขก ไอ้แขกรู้ความเข้าค่ายพากันแตกหนีไป ตรัสถามว่า ขุนธนคนนี้ ที่ว่าเป็นพ่อตานายจันทร์นั่นหรือ เจ้าคุณหาบนทูลว่า ขุนธนคนนี้ ตรัสว่า เป็นพ่อตาลูกเขยกัน ก็ปล่อยเข้ามา ถ้าเป็น เรืออื่นแล้ว จะปล่อยที่ไหม]

[เจ้าคุณหาบนทูลว่า ข้าวที่สงขลายังบริบูรณ์ ตรัสว่า ทรงพระวิตก จะไม่มีกิน]

[วัน เดือน 5 แรม 13 ค่ำ เจ้าคุณหาบนทูลว่า ท้าวพระกรุณา บอกฝากหลวงลักษณามานาว่าเดือน 5 แรม 11 ค่ำ ได้ใช้ใบออกจากสามร้อยยอด ก้าวลงไปถึงเขาเรียง แล้วเสียรอยกลับมาที่เขาเวียงอีก หาพ้นแหลมประทังได้ไม่ แหลมประทังนี้อยู่เหนือชุมพร ครั้นวัน เดือน 5 ขึ้น 14 ค่ำ ก้าวไปพอแลเห็นอ่าวชุมพร พอลมสลาตันพายุฝน ก้าวทอดสู้อยู่ 2 วัน ก้าวเรืออยู่หลายวันถึงแรม 5 ค่ำ จึงเข้าปากน้ำชุมพรได้ ตรัสว่า ลำบากหนักหนาทีเดียว เรือแพเป็นอย่างไรบ้าง เจ้าคุณหาบนทูลว่า ดีอยู่]

[ตรัสถามหลวงลักษณามานา ถึงท้าวพระกรุณาไม่ เป็นกระไร พระยาศรีพิพัฒน์อยู่สบายดีหรือ ทูลว่าสบาย ทรงพระสรวลตรัสว่า เมาคลื่นหรือไม่ ทูลว่าไม่เมา ตรัสว่า ดูซูบผอมไปบ้างหรือไม่ ทูลว่าไม่ซูบผอม ดูเสมอๆ อยู่ ตรัสถามว่า ดูรูปกายคล้ำดำไปหรือไม่ ทูลว่าไม่สู้ดำคล้ำ ทรงพระสรวลตรัสว่า ไม่สู้คล้ำดำจะให้ดำไปถึงไหนเล่า ออกไปกลางทะเลอย่างนี้ก็คงคล้ำดำบ้างนั่นแหละ]

[วัน เดือน 6 ขึ้น ค่ำหนึ่ง พระนรินทร์ทูลว่า พระยาสงขลามีหนังสือฝากจีนมั่นมาว่า หลวงพลพิฆาตเดินบก ถึงสงขลา วัน เดือน 5 ขึ้น 10 ค่ำ แต่เรือขุนอาจณรงค์ ยังหามาถึงไม่ ตรัสว่า ไปอยู่ที่ไหนจึงไม่ถึงพระนรินทร์ เหลียว

ลงไปถามตรัสว่า เปล่าๆ ทั้งนั้น เมื่อไม่ซักเข้ามาบ้าง ทรงถาม แล้วก็ไม่ได้ถาม ตรัสกับพระนรินทร์ทูลว่า เรือขุนอาจณรงค์ มาถึงเกาะหนูแล้วจีนมั่นเอา น้ำ พื้นไปส่ง ตรัสว่า นั่นมิใช่หรือก็อยู่เกาะหนูนั่นเอง ไม่ถามเขาเสียก่อนบ้างเลย ทูลเอาให้ตกพระทัยทีเดียว แล้วรีบสั่งพระยาพิพัฒน์ว่า เป็นคนช่างซักถามมั่นดี ถามมันดูหรู ว่าเมืองจะนะ เทพา หนองจิกตานีเป็นกระไร พระยาพิพัฒน์ ถามแล้วทูลว่า จะนะ เทพา หนองจิกตานีนั้น]

หน้า 228

ท้ายจดหมายฉบับที่ 8 มีความที่ควรหยิบยกขึ้นมาว่า ดังต่อไปนี้

[ราชการซึ่งโปรด ให้ท้าวพระกรุณาเจ้ายกทัพใหญ่ ออกมาปราบปราม บ่าหัวเมืองปักษ์ใต้ครั้งนี้ ข้าพเจ้ารับพระราชทานพั่งดู ข้าพเจ้าในที่นี้ คือหลวงอุดมสมบัติผู้เขียน ถ้ามีราชการปักษ์ใต้ขึ้นครั้งใด กระแสพระราชดำริ ก็โปรดรวมราชการมากขึ้นทุกครั้ง หวังพระทัยอยู่ในนี้ทั้งสิ้น ตรัสว่า ไหนๆ ก็เป็นแม่ทัพใหญ่ออกไปแล้ว ราชการจะมีขึ้นแห่งใด มากน้อยประการใด ก็สุดแต่คิดจัดแจงไปให้รอบคอบผ่อนปรน ทำให้รอบราชการสำเร็จทันท่วงทีได้นั้นเถิด แลซึ่งท้าวพระกรุณา บอกให้ขุนฤทธิ์รณไกร สารวัตรญานเมืองจันทบุรีถือเข้าไป ด้วยราชการเมืองกลันตัน 2 ครั้งนั้น หาสู้ได้ ทรงพระสรวลตรัสไม่]

ข้อความตอนนี้แสดงว่า หลวงอุดมสังเกตได้ว่า ทรงพระมหากรุณาเมตตาท้าวพระกรุณา อย่างหาที่สุดมิได้ เมื่อได้ทราบข่าวถึง ก็ทรงพระสำราญ ทรงพระสรวลตรัส

[เมืองกลันตันนี้ ทรงพระวิตกว่าจะหลุดลอยไปเป็นของคนอื่น เรื่องราวทั้งปวงนี้ ทรงย้ำอยู่ว่าเป็นเหตุ เพราะเจ้าพระยานครคนเดียว เป็นที่น่าเห็นพระราชหฤทัยอยู่หนักหนา ทรงตรัสทบทวนถึงแต่เจ้าพระยานครหลายครั้ง ทรงพระวิตกไปด้วยเมืองกลันตันว่า การจะเป็นมากมายไปเสียแล้ว ถ้าท้าวพระกรุณาคิดจัดแจงลงไป ทันทำเอาเรียบร้อยเสียได้แล้ว จะสิ้นทรงพระวิตกสบายพระทัยลงทีเดียว]

หน้า 231

[ตรัสถามว่า ในกองทัพ ข้าวปลาของมื้อซื้อกันมีบริบูรณ์อยู่หรือ พระนรินทร์ทูลว่า ข้าวพอมี รับพระราชทานได้อยู่สักห้าเดือน แต่พลูนั้นขายกันสามกำสลึง ทรงพระสรวล ตรัสว่า พลูแพงยังหาพลู ฝากถวายเป็นกำนัลอีกเล่า]

พลูในที่นี้ เป็นพลูที่ท้าวพระกรุณาถวาย

หน้า 261

[เจ้าพระยานคร ป่วยถึงอสัญกรรมลงในระหว่างการปราบแขกภาคใต้ยังค้างอยู่ ทรงพระราชปรารภ ลูกเจ้าพระยานคร มีหลายคนต่างคนต่างจะเป็นก๊ก ๆ กันไป ถ้ามีการขึ้น ต่างคนก็ต่างจะวิ่งโร่อายเขาเล่นทีเดียว ให้คิดตริตรองให้จงมาก จัดแจงให้เป็นสามัคคีรสกัน ตามฉันพี่ฉันน้องให้ดี อย่าได้มีความรังเกียจกัน ให้เป็นที่มั่นคงไว้วางใจให้จงได้]

หน้า 266

[พระราโชบาย *เรื่องหัวเมืองปักษ์ใต้เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งยากลำบากแก่การจะตัดสินพระราชหฤทัย* แล้วสั่งการให้ท้าวพระกรุณา

จัดการวางระเบียบแบบแผน ชี้ขาดการงาน เป็นเรื่องที่หนัก พระราชหฤทัย *ข้อที่ทรงห่วงที่สุดก็คือ กลัวอังกฤษ จะสวมเก็บกันเอาเป็นของตัวต่อไป* หนังสือราชการที่เป็นพระราชกระแสต้องมีรับสั่งให้อ่านทบทวน แล้วยังรับสั่งให้อ่านถวายกรมหลวงรักษ์รณเรศทรงฟัง อ่านจบแล้วตรัสถามว่า ฟังความเป็นประการไร ดีหรือไม่ กรมหลวงรักษ์ทูลว่า ข้อความชัดถูกถ้วนดีอยู่แล้ว ตรัสว่า แจ่มสว่างออกมาอย่างนี้ จะได้ค่อยเบาอกเบาใจ คิดจัดการได้ง่าย ๆ การครั้งนี้จะหนักอกหนักใจอยู่นักหนา ด้วยการนั้นหลายอย่าง ต้องคิดให้รอบคอบทีเดียวจึงได้]

หน้า 275, 276, 277

ท้าวพระกรุณา ให้ขุนฤทธิชลขารถือหนังสือเข้ากรุงจากสงขลามา 11 วัน ถึงปากน้ำเจ้าพระยา

[ตรัสถามว่า บอกเข้าไปว่ากระไร เจ้าคุณหาบนทูลว่า ตามข้อรายการสู้รบกัน แล้วตรัสถามถึงท้าวพระกรุณาว่า พระศรีพิพัฒน์อยู่สบายดีอยู่ดอกหรือ ขุนฤทธิ์ทูลว่า ไม่ได้เป็นอะไรมิได้ ดูแข็งอยู่ ทรงพระสรวลตรัสว่า หาเมียแล้วหรือยัง ขุนฤทธิ์ ทูลว่า ไม่ได้หามิได้ ตรัสว่านึกว่าหาแล้วเล่า ตรัสถามว่า เรือกองทัพที่ออกไปจากกรุงถึงพร้อมหรือยัง เจ้าคุณหาบนทูลว่า ยังไม่ถึงพร้อม ถึงแล้ว 49 ลำ ยังไม่ถึงอีก 7 ลำ แล้วตรัสว่า เรือที่ยืมเขาที่ถึงแล้วเป็นกระไรจึงไม่ผ่อนกลับเข้ากรุง จะได้ส่งเจ้าของเขาเสียบ้าง ขุนฤทธิ์ทูลว่า ท้าวพระกรุณาให้รอจะบรรทุกครัวเข้ามาส่งด้วยทีเดียว ตรัสว่า ครัวอะไร เจ้าคุณหาบนทูลว่า เครื่องเมืองไทร ตรัสว่า ครัวที่พระยาไทรว่าเข้าหานั้นหรือ มันจักเป็นครัวโทษฤาครัวเข้าหาอย่างไร เจ้าคุณหาบนทูลว่า ครัวเข้าหาที่พระยาไทรบอกว่าเข้าหา 16000 คนเศษ ท้าวพระกรุณาเห็นว่า ที่เมืองไทรจะต้องผ่อนเอาครอบครัวเข้ามาเสียให้มาก จะให้อยู่แต่น้อย]

หน้า 288

[ทางสงขลาบอกเข้ามาว่า หลวงพิพัธภักดีไปลักสาวจีนหลานพระยาตะกั่วทุ่ง พระยาตะกั่วทุ่งจับหลวงพิพัธภักดีใส่ขื่อคาขังไว้ ตรัสต่อว่าสมน้ำหน้าไปกับทัพศึกไปเกี้ยวผู้หญิงได้อยู่หรือ เรื่องทรงขุ่นเคืองพระราชหฤทัยมาก ตรัสว่า เอาอ้ายคนอะไรไป ให้เป็นเหตุเป็นผลขึ้นอย่างนี้ ทรงรำคาญไม่อยากจะทรงฟังสกปรกอะไรมิรู้ นักหนาทีเดียว]

หน้า 287

[วันเดือน ๔ ขึ้น 13 ค่ำ เพลากลางวัน พระองค์เจ้าชมลาย ซึ่งต่อมาในรัชการที่ 4 เป็นกรมขุนราชสีหวิกรมพระราชโอรส ในรัชการที่ 3 ทูลว่า ยอดพระเจดีย์ใหญ่วัดเชตุพนนั้น เอียงไปตั้งแต่คอระฆังขึ้นไปทั้ง 3 องค์ เหนือ เอียงมาข้างเหนือ องค์กลางเอียงมาข้างตะวันตก องค์ใต้เอียงไปข้างใต้ เอียงไปองค์ละศอกบ้าง ศอกเศษบ้าง ตรัสถามว่า เป็นอย่างไรจึงเอียงไปหมดทั้ง 3 องค์ พระชุมสายทูลว่า เอียงด้วยหนักบัวกลุ่ม ตรัสว่า พระยาศรีพิพัฒน์อยู่ ก็อาศัยให้ไปดูแล้วอยู่ก็หาเป็นเหตุการสิ่งใดไม่ ครั้นออกมาเสียแล้วก็แล้วกันเท่านั้น ถ้ายังอยู่แล้วไหนจะเป็นได้ถึงเพียงนี้ จะหาใครช่วยดูแลเข้าบ้างก็ไม่มี เพราะพระยาเพชรพิชัย (เกตุ เกตุทัต) ก็เปล่า ๆ ทั้งนั้น ไม่เอาใจใส่ดูแลเลย ทำการใหญ่การโตทีเดียวยังเป็นไปได้ไม่พอที่จะให้อายเขาเปล่า ๆ แล้วทรงนิ่งไม่ตรัสจนเสด็จขึ้น ฯ]

[ครั้นเวลาค่ำก็หาเสด็จออกไม่ เลยไม่เสด็จออกไป 7 วัน จน ณ วันเดือน 8 แรม 5 ค่ำ เพลาเช้า จึงเสด็จออก เมื่อ ณ วันเดือน 8 ขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ ไม่เสด็จออกนั้น ได้ความว่า เสด็จขึ้นอยู่แต่บนพระแท่นที่ใหญ่ หาทรงตรัสกับท่านผู้ใดไม่ บรรทมหลังพระนครนิ่งอยู่ แล้วทรงแต่งพระอักษรพงศาวดารบ้าง สุภาษิตบ้าง เสวยพระกระยาหารก็น้อย เสวยแต่กระยาหารต้มเวลาละถ้วยฝาขนาดกลาง ลางเพลาก็เสวยพระอาหารเสวยได้เพลาละ 3 องค์ 4 องค์บ้าง 10 องค์บ้าง พระสังฆราชพระราชาคณะ เจ้าต่างกรม ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พร้อมกันทำเรื่องราวว่า กรมหลวงรักษ์รณเรศ เจ้าคุณผู้ใหญ่ เจ้าคุณหาบน พระยาราชสุภาวดี จะขอรับทำยอดเจดีย์ 3 องค์ จัดให้พระมหาเทพทำองค์เหนือ ให้พระอินทรเดชทำองค์กลาง ให้พระยาราชรองเมืองทำองค์ใต้ ส่งเข้าไปให้เจ้าคุณประสาท คือ พี่เจ้าพระยาพระคลังนำขึ้นกราบทูล รับสั่งว่า หาทรงสบายพระทัยไม่ ทรงวิงเวียน พระเจ้าไปบังคนก็ดั่งเป็นก้อนเจือพระเสมหะ มีคราวละ 2 องค์ 3 องค์บ้าง หาสะดวกไม่ จะเสด็จพระดำเนินออกมา เพื่อให้งงพระองค์อยู่ยังเสด็จออกมาหาได้ไม่]

[ครั้น ฯ วันเดือน 8 แรม 5 ค่ำ เพลาเช้า จึงเสด็จออก เจ้าต่างกรมหากรมมิได้ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเข้าเฝ้าพร้อมกัน แต่ยังไม่ขึ้นพระแท่น ทรงตรัสถึงยอดพระเจดีย์ว่า ชั่งกระไรเลย เอียงไปหมดทั้ง 3 องค์ทีเดียว จะเหลือให้สักองค์ก็ไม่ได้ พระยาศรีพิพัฒน์ออกมาเสียแล้ว จะอาศัยพระยาเพชรพิชัยช่วยดูแลให้ดีหน่อยหนึ่งก็ไม่ได้ ของทำไปจนแล้วแล้วทีเดียวยังเป็นไปได้ ถึงจะเป็นเมื่อกำลังทำอยู่ก็ไม่ได้ น้อยพระทัยเลยนี่มาเป็นเอาเมื่อแล้วอย่างนี้ นาอายเขาหนักหนา ทรงคิดขึ้นมาแล้วเสียพระทัยไปทีเดียว พระวาโยกำเริบไปไม่สบายพระทัยเลย แล้วรับสั่งเจ้าคุณหาบนว่า จะคิดจัดแจงอย่างไรก็จัดแจงทำเสียให้ดี อย่าให้เป็นการต่อไปได้ และเสด็จพระแท่นตรัสถามราชการเมืองกลันตันว่า จัดแจงให้เข้าไปอีกบ้างหรือไม่ เจ้าคุณหาบนทูลว่า ยังไม่มีใครเข้าไปถึงหามิได้ ตรัสว่า หนังสือที่มีออกมาด้วยความกลันตันนั้น ป่านนี้ก็เห็นจะถึงเสียบ้างแล้ว ถ้าเรือหมื่นพิมลออกมาถึงเข้าอีก ก็คงจะรู้การจะแจ้งไปหมดได้]

หน้า 314

[ตรัสว่า ถ้าเมืองสงขลายังคนสูบฝิ่นอยู่แล้ว อย่าว่าแต่รบกับแขกเลยจะสู้แก่อะไรก็ไม่ได้ จึงรับสั่ง สั่งพระนรินทร์ว่า เจ้าพระยาพระคลังให้มีหนังสือออกมาว่า ถ้าจะเลิกทัพกลับเข้ากรุงแล้ว ถึงจะเอาครัวเข้ามาถวายสักพักหนึ่งก็ไม่ทรงยินดีพระทัย เหมือนหนึ่งเอาฝิ่นเข้าไปได้มากหมดนั่นแหละ ถ้าพระยาสงขลาไม่เต็มใจช่วยชำระฝิ่นให้หมดได้แล้ว ก็ให้บอกพระยาสงขลาว่า อย่าให้เข้าไปเฝ้าทูลละออง ณ กรุงต่อไปอีกเลย]

หน้า 331

[ตรัสถามพระนรินทร์ว่า ผักปลาของมื้อซื้อกันได้เอาใส่เรือออกมาหมดแล้วหรือ เรืออะไรบ้าง พระนรินทร์ทูลว่า ส่งออกมาหมดแล้ว บรรทุกเรือมัจฉานุลำเดียว ตรัสว่า ทำไมจึงจัดแจงใส่เรือแต่ลำเดียวเล่า ถ้าเรือมัจฉานุช้ายังไม่ถึงจะมิอดตายกันหรือ การไปชล่าชเลอย่างนี้ชอบแต่จะแจงจ่ายเฉลี่ยกันบรรทุกหลายลำ จึงจะชอบลำไรมาถึงก่อนก็กินลำนั้นไปพลาง จัดบรรทุกลำเดียวอย่างนี้ถ้ายังไม่ถึงก็ต้องคอยกันอยู่นั่นเอง ทำไมจึงอย่างนี้

ไปเสียหมด ได้รับสั่ง สั่งเสียไว้หลายคนด้วยกันทีเดียว พากันเฉยกันเสียได้ไม่มีใครช่วยจัดแจงให้ถูกงานถูกการเข้าเลย เป็นขุนนาง อะไรอย่างนี้ต้องให้จู้จี้จู้จี้ไรไปทีเดียวพึ่งดูแต่ก่อน ๆ เขาไม่เป็นเช่นนั้น รับสั่งสั่งแล้วก็แล้วกันทีเดียว เป็นธุระเขาคิดจัดแจงกันไปเองหมดนั่นแหละ ไม่ต้องรับสั่งถึงสองครั้ง 3 ครั้งเลย นี่กลาโหมก็อย่างนั้น กรมท่าก็อย่างนั้น ไม่เป็นอะไรเข้าได้เลย แล้วรับสั่งเจ้าคุณหาบนว่า จดหมายขออะไรเข้าบ้าง ดูจัดแจงบรรทุกเฉลี่ยไปทุกลำหน่อยลำไร ถึงก่อนจะได้กินไปพลาง]

ข้อความที่ข้าพเจ้าผู้เขียนหนังสือนี้ ขอบใจเห็นควรหยิบยกออกกล่าวเพียงเท่านี้ นอกจากนี้ไม่สนุก

3. ผู้พบเห็นหนังสือนี้พึงสังเกต ด้วยว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีมเหสีเหมือนพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น น่าจะตอบได้ว่าเพราะพระองค์ท่านถนอมพระองค์เป็นพระราชอัธยาศัยประจำพระองค์ ถ้ามีพระมเหสีต้องมีลูกเป็นเจ้าฟ้าก็จะลำบากพระราชหฤทัยมิใช่น้อย โดยเฉพาะในการเปลี่ยนแผ่นดินข้างหน้า เพราะพระองค์ทรงมีพระคุณธรรมในทศพิธราชธรรม อย่างครบถ้วนเต็มพระองค์อย่างเปี่ยมล้น เป็นการแสดงพระราชอัธยาศัยอันงดงาม พ้นคำครหานินทาทั้งปวงหมดทั้งระยะนั้นเจ้านายพระองค์สาว ๆ ก็มีอยู่หลายพระองค์ ท่านก็มิได้ปล่อยให้พระนามของท่านถูกเล่าลือต่อมา ได้ว่าท่านทรงเกี่ยวข้องกับเจ้าหญิงองค์ใดองค์หนึ่ง ตลอด 20 กว่าปี ที่ท่านทรงมีพระราชอำนาจที่จะเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ได้ นี่ชี้ให้เห็นพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐสุด ยากที่จะหาผู้เสมอเหมือนได้ แสดงว่า ท่านทรงคุมพระสติสัมปชัญญะอย่างเลิศ มิได้พลาดพลั้งเลย ถ้ามีสติสัมปชัญญะน้อย ก็อาจให้กามารมณ์ครอบงำได้ พระคุณธรรมข้ออื่นยกไว้ ข้อกามารมณ์ผู้ใดยกเว้นเช่นนี้ได้ นับว่า ท่านผู้นั้นทรงคุณธรรมอันอุกฤตแท้ ❊

ที่สโมสร Ecafe ศาลาสันติธรรม
มิถุนายน พ.ศ. 2508

ที่น้ำตกเอราวัณ กาญจนบุรี
กันยายน พ.ศ. 2512

เรื่องแปลเรื่องนี้ พ่อใช้เวลาว่างแปลขึ้นเมื่อประมาณยี่สิบปีก่อน ส่งมาให้ลูกอ่าน ลูกได้นำลงในนิตยสารศรีสัปดาห์ ใช้ชื่อพ่อ แต่เมื่อสำนักพิมพ์ ขอเรื่องของลูกพิมพ์รวมเรื่องสั้นต่าง ๆ และขอเรื่องนี้รวมไว้ด้วยนั้น ได้รวมไว้ในนามปากกาของลูก

แม้จะเป็นเพียงงานอดิเรก แต่ก็เป็นอนุสรณ์ในความสามารถอย่างหนึ่งของพ่อ

ศรีฟ้า มหาวรรณ

คืนหนึ่งยังจำได้

บนป้อมยาม อย่างที่ชาวเรือทั่วโลกเรียกกันว่า 'รังอีกา' นั้น ยามประจำป้อมจ้องเขม็งผ่าความมืดไปข้างหน้าเรือ

ขณะนี้ เรือเดินทะเลขนาดยักษ์ใหญ่กำลังแล่นอยู่กลางมหาสมุทรแอตแลนติคเป็นคืนที่ห้า นับจากวันที่ออกจากท่าเรือเกาะอังกฤษมุ่งสู่มหานครนิวยอร์ค

และเป็นการข้ามสมุทรเที่ยวแรกของเรือยักษ์ที่เพิ่งสร้างเสร็จใหม่ ๆ ลำนี้

นอกจากจะเป็นเรือเดินสมุทรที่ใหญ่ที่สุดในสมัยเดียวกันนั้นแล้ว เรือไตตานิค หรือเรือยักษ์ใหญ่ ยังได้ชื่อว่าเป็นเรือที่สวยที่สุด โอ่อ่าหรูหราที่สุด มีอุปกรณ์ที่จะให้ความสำราญรื่นรมย์แก่ผู้โดยสารนานาประการ

ดังนั้น ในเที่ยวแรกนี้ จึงมีคนโดยสารสำคัญ ๆ ขั้นเศรษฐี และคนมีหน้ามีตาในสมัยนั้นประมาณร้อยครอบครัว จนห้องพักผู้โดยสารชั้นหนึ่งไม่มีว่างเลย

คืนนั้นเป็นคืนวันที่ 14 เมษายน พ.ศ.2457

ท้องทะเลราบเรียบ ราวกับปูด้วยกระจก

อากาศหนาวแต่ปราศจากเมฆหมอก

บนท้องฟ้าระยับไปด้วยดาวน้อยใหญ่

เมื่อยามประจำป้อมคนนี้เข้ารับหน้าที่ยามระวังเหตุนั้นเป็นเวลา 4 ทุ่มตรงพอดี

เขาได้รับคำสั่งให้ระมัดระวังก้อนน้ำแข็งลอยน้ำเป็นพิเศษ

ตลอดเวลาที่เขาจ้องเขม็งอยู่ อย่างเคร่งครัดนั้น ไม่มีอะไรผิดปกติเลย นอกจากความหนาวเหน็บ และเสียงลมหวีดหวิวแล้ว ทุกอย่างก็สงบ

ขณะนั้น เรือยักษ์ใหญ่กำลังแล่นในอัตราความเร็ว ชั่วโมงละ 22 1/2 ไมล์ทะเล

แต่ครั้นแล้ว เมื่อเวลาประมาณ 23.40 นาฬิกา หรืออีกยี่สิบนาทีจะเที่ยงคืน ยามประจำป้อมมองเห็นอะไรอย่างหนึ่งลอยน้ำอยู่ข้างหน้า

ตามสายตาและความคาดคะเนของเขา รู้สึกว่า เจ้าสิ่งนั้นเล็กมาก ขนาดสักโต๊ะสองตัวต่อกันเท่านั้น

แต่ที่ไหนได้ เรือยิ่งแล่นเข้าไปใกล้ เจ้าสิ่งนั้นก็ยิ่งมีขนาดใหญ่ขึ้นทุก ๆ ที

ฉับพลันนั้น ยามประจำป้อมก็รัวระฆังบอกสัญญาณอันตราย และยกหูโทรศัพท์รายงานไปที่หอบังคับการทันที

ทางหอบังคับการถามมาด้วยเสียงอันสงบปราศจากอาการตื่นเต้นว่า

"เห็นอะไรหรือ?"

"ภูเขาน้ำแข็งลอยมาตรงกับหัวเรือ"

ยามประจำบ๊อมตอบ

"ขอบใจ"

เสียงทางหอบังคับการ รับทราบอย่างนุ่มนวล และไม่ได้พูดอะไรมากไปกว่านั้นอีกเลยจนนิดเดียว

อีกสามสิบเจ็ดวินาทีต่อมา เรือก็ยังไม่เบนหัวหนี คงแล่นทื่อเข้าหาก้อนน้ำแข็งอยู่อย่างนั้น

ยามประจำบ๊อมจ้องไม่กระพริบตา จนกระทั่งในอึดใจนี้ ดูประหนึ่งว่าเจ้าก้อนน้ำแข็งซึ่งสูงกว่าหนึ่งร้อยฟุต ชะโงกง้ำอยู่เหนือเรือกระนั้นจนเขารู้สึกไอชื้นของน้ำแข็งมากระทบร่างกาย

แต่ทันใดนั้นเอง ราวกับปาฏิหาริย์ หรือมหัศจรรย์บันดาลหัวเรือยักษ์ใหญ่ เบนไปทางซ้ายหลีกเลี่ยงการชนแบบช้างประสานงาไปได้ในวินาทีสุดท้ายนั่นเอง

แม้กระนั้น ด้านข้างของเรือก็ครูดกับภูเขาน้ำแข็งโกรกกรากไปเหมือนกัน

ในห้องอาหารใหญ่ สำหรับผู้โดยสารชั้นหนึ่ง คนเดินโต๊ะ 4 คน กำลังกระซิบกระซาบสนทนากันอยู่ ทั้ง 4 คนรู้สึกว่าเรือสะเทือนเล็กน้อย และอาการสะเทือนนั้น มาจากที่ใดที่หนึ่งแถวท้องเรือ

บ๋อยผู้หนึ่งทำท่าประหนึ่งว่า จะรู้สาเหตุของอาการสะเทือนนี้ โดยเขาจำได้ว่า ในสมัยที่เขาประจำรับใช้อยู่ในเรืออีกลำหนึ่ง ใบจักรของเรือลำนั้นหักไปใบหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะอาการสั่นสะเทือนคล้ายกัน แกจึงคุยโม้ให้เพื่อน ๆ ฟัง

บ๋อยอีก 3 คนได้ฟังเขาโม้ดังนั้น ก็ชักจะดีใจด้วยความยินดี เพราะถ้าเป็นอย่างว่าจริง เรือก็ต้องเดินทางกลับไปเข้าอู่ซ่อมแซม ที่เมืองท่าเรือในอังกฤษ คนเรือก็รับประทานค่าจ้างฟรี ๆ โดยไม่ต้องทำงาน สบายดีนักแล

ผู้โดยสารที่อยู่ตามห้องพัก ก็รู้สึกถึงอาการสะเทือนเหมือนกัน

นายพันตรีทหารบก ซึ่งกำลังเปลื้องเครื่องแต่งกายเตรียมเข้านอน บอกว่า อาการสะเทือนคล้ายกับเรือกระทบคลื่นใหญ่ ๆ

ส่วนท่านผู้หญิงท่านหนึ่งบอกว่า เหมือนกับมีนิ้วยักษ์มาครูดข้างเรือเล่นฉะนั้น

และคุณนายคนหนึ่งเข้าใจว่า คงมีอะไรเกิดขึ้นในห้องครัวของเรือ

ความเห็นของผู้โดยสารเศรษฐีอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกัน

ประธานกรรมการและกรรมการอำนวยการบริษัทเรือยักษ์ใหญ่นี้ ซึ่งเดินทางไปกำกับการในการออกทะเลในเที่ยวแรกของเรือไตตานิค อันเป็นเรือใหม่เอี่ยมของบริษัทด้วยนั้น พอรู้สึกอาการสั่นสะเทือนก็เกิดสัญชาตญาณขึ้นเองว่า เรือต้องชนอะไรบางอย่าง เป็นแต่ไม่รู้ว่าชนอะไรแน่เท่านั้น

สำหรับผู้โดยสารบางคนรู้ประจักษ์ว่า เรือสะเทือนเพราะอะไร เช่นรายคู่สามีภรรยาคู่หนึ่งซึ่งเป็นคู่แต่งงานใหม่เดินทางไปฮันนีมูน ได้ยินเสียงกระทบและครูดที่ข้างลำเรือ นายสามีจึงเผ่นผลุงออกจากเตียง

เขาวิ่งไปดูที่กระจกข้างเรือ ทันได้เห็นส่วนของภูเขาน้ำแข็งลอยเฉียดฉิวไปพอดี

ส่วนนายอีกคนหนึ่ง เขารู้แจ้งเห็นจริงกว่าคนอื่นอยู่สักหน่อย กล่าวคือ กระจกข้างเรือ

ในห้องพักของเขาเปิดอ้าอยู่ พอเรือครูดกับภูเขาน้ำแข็ง ก็มีน้ำแข็งร่วงพรูเข้ามาในห้องพัก

ผู้โดยสารอีกหลายคนยังเล่นไพ่กันอยู่ในห้องสูบบุหรี่ชั้นหนึ่งซึ่งอยู่บนดาดฟ้า พอรู้สึกว่าเรือสะเทือน ผู้โดยสารหลายคนได้วิ่งออกไปดูที่ดาดฟ้า

ผู้โดยสารคนหนึ่ง ได้ยินเสียงใครร้องตะโกนว่า

"เรือชนภูเขาน้ำแข็ง นั่นยังไง"

เขาเหลียวไปทางนั้น จึงเห็นภูเขาน้ำแข็งลอยทะมึนอยู่ในแสงสลัวของดาว ลอยห่างจากท้ายเรือประมาณหนึ่งร้อยห้าสิบหลา แล้วก็จางหายไปในความมืด

ความตื่นเต้นเป็นอยู่ไม่นานนักก็สงบ

เรือยักษ์ใหญ่ ก็ยังมีลักษณะเป็นยักษ์ปักหลั่นอยู่ดังเดิม

คนโดยสารต่างทะยอยกันเข้าไปเล่นไพ่ต่อแต่คนสุดท้ายที่กลับเข้าห้องสูบบุหรี่ พร้อมกับดึงบานประตูให้เปิดตามหลังด้วยนั้น รู้สึกว่าเครื่องจักรหยุด เพราะไม่ได้ยินเสียงเลย

เครื่องจักรหยุด............ถูกแล้ว?

ทั้งนี้ก็เนื่องจาก ต้นหนที่หนึ่งได้ส่งสัญญาณไปยังห้องเครื่องจักรให้ "หยุด" ขณะที่ยามประจำป้อม ได้โทรศัพท์บอกเหตุอันตรายนั้นต้นหนที่หนึ่งกำลังทำหน้าที่บังคับการเดินเรืออยู่บนหอบังคับการ

เขาสั่งการทุกอย่างโดยพลัน แม้กระนั้นก็ยังช้าไปหน่อยอยู่ดี

พอสิ้นเสียงครูดไปสักอึดใจเดียว กัปตันผู้บังคับการเรือ ก็กระโจนออกจากห้องพัก

เขาพรวดพราดเข้าไป ที่หอบังคับการพลางร้องถามต้นหนที่หนึ่งว่า

"อะไรกัน คุณ?"

"ภูเขาน้ำแข็งครับ ใหญ่มหึมาเหมือนภูเขายักษ์ ผมสั่งหมุนพวงมาลัยไปทางซ้ายเต็มที่และสั่งเดินเครื่องถอยหลัง แต่มันระยะกระชั้นเหลือเกิน หมดท่าจริง ๆ ครับ"

ต้นหนที่หนึ่งรายงาน

"ปิดประตูฉุกเฉินให้หมด"

กัปตันสั่ง

ในห้องหม้อน้ำหมายเลข 6 ใต้ท้องเรือนายช่างไฟกำลังพูดอยู่กับผู้ช่วยต้นกล ก็พอดีสัญญาณอันตราย "ไฟแดง" วาบขึ้น

ทันใดนั้นเสียงดังแก้วหูแทบตาย ก็บังเกิดขึ้น

กราบนอกของเรือ คล้ายกับจะแตกแยกออกหมดทั้งลำเรือกระนั้น

ทั้งสองคนเห็นน้ำทะเลพลุ่งเข้ามาในห้องหม้อน้ำอย่างรวดเร็ว เขาจึงถอยออกทางประตู

พอคล้อยหลัง ประตูก็ปิดปังใหญ่

ส่วนในห้องหม้อน้ำห้องอื่น ๆ ทางท้ายเรือ พวกคนเรือซึ่งรู้สึกอาการลั่นกระเทือนอย่างแรง ต่างก็ตะโกนถามกันโหวกเหวกว่าเกิดอะไรกัน ซึ่งในชั้นต้น ต่างก็บอกต่อ ๆ กันไปว่า

"เรือเกยตื้น......."

หลายคนเชื่อดังนั้น

จนกระทั่งมีคนลงมาจากข้างบน ตะโกนบอกว่า "เรือชนภูเขาน้ำแข็ง"

ก็ยังไม่อยากจะเชื่ออยู่นั่นเอง

ห่างออกไปประมาณสิบไมล์ ต้นหนที่ 3

กำลังนั่งอยู่บนหอบังคับการเรือเดินสมุทร อีกลำหนึ่ง แต่มีขนาดย่อมเป็นเรือเดิน ระหว่างกรุงลอนดอนกับอเมริกา

เรือลำนี้หยุดลอยลำอยู่กลางมหาสมุทรมาตั้งแต่เวลา 4 ทุ่มครึ่ง เพราะถูกภูเขาน้ำแข็งลอยน้ำมาห้อมล้อมจนไม่กล้าเสี่ยงเดินทางต่อไป

ครั้นเวลาห้าทุ่มสิบนาที ต้นหนที่ 3 สังเกตเห็นแสงสว่าง ของเรือเดินสมุทรอีกลำหนึ่ง กำลังแล่นจากตะวันออกบ่ายโฉมหน้าไปทิศตะวันตก

พอเรือลำนั้นอยู่ในทิศทางขนานกับเรือลำของตน และกำลังจะผ่านพ้นไปเลย เขาจึงสังเกตได้จากแสงไฟที่จุดสว่างไสวอยู่บนเรือลำนั้น พอให้สันนิษฐานได้ว่า เป็นเรือโดยสารเดินสมุทรขนาดใหญ่มหึมา

ครั้นเวลาห้าทุ่มครึ่ง ต้นหนที่ 3 จึงรายงานเรื่องเห็นเรือลำนี้ผ่านให้กัปตันทราบ

กัปตันจึงแนะให้ต้นหนที่ 3 ลองติดต่อกับเรือลำนั้นด้วยสัญญาณไฟ ซึ่งต้นหนที่ 3 ก็กำลังเตรียมการเพื่อปฏิบัติตามคำสั่งนั้นอยู่

แต่พอเวลาประมาณห้าทุ่ม 40 นาที ต้นหนที่ 3 กลับเห็นเรือยักษ์ลำนั้นดับไฟฟ้าส่วนใหญ่เสียเกือบหมด ซึ่งเขาก็ไม่ใคร่รู้สึกประหลาดใจอะไรนัก เพราะเขาเคยประจำทำงานอยู่ในเรือ ซึ่งเดินทางตะวันออกไกล เคยเห็นเรือโดยสารมักจะดับไฟฟ้าส่วนใหญ่ในเวลาสองยาม เป็นการเตือนผู้โดยสารว่า ควรจะนอนกันเสียที

สำหรับเรือลำที่เขาเห็นนี้ จะเป็นไปได้ไหมในข้อที่ว่า ไฟฟ้าในเรือก็ยังเปิดสว่างอยู่อย่างเดิม เป็นแต่เรือแล่นเลี้ยวหันท้ายเรือให้ ต้นหนที่ 3 จึงมองเห็นไปว่าไฟฟ้าดับ

แต่ที่นี่ ก็กลางมหาสมุทรแท้ ๆ ไม่มีท่าจอดเรือที่เรือจะเลี้ยวเข้าไปหาเสียเลย....ต้นหนที่ 3 ก็เลยชักงง

เมื่อเครื่องจักรเรือไตตานิค หรือเรือยักษ์ใหญ่ ๆ หยุดเดินจนเรือลอยลำอยู่ที่นั้น สรรพสำเนียงต่าง ๆ ที่เคยชินอยู่กับหูผู้โดยสาร เช่นเสียงกระหึ่มของเครื่องจักรกล เสียงต่าง ๆ ก็เงียบเชียบไปหมดทั้งลำเรือ

ความเงียบงันนี้ ทำให้ผู้โดยสารพากันอึดอัดรำราญเสียยิ่งกว่าการสั่นสะเทือนที่ผ่านไปเมื่อครู่นั้นอีก

หลายคนกดกระดิ่งเรียกคนใช้เข้ามาไต่ถามถึงสาเหตุที่เรือหยุด

คนใช้บอกกับคุณนายเศรษฐีนีผู้หนึ่งว่า

"เห็นเขาพูดกัน เรื่องภูเขาน้ำแข็งลอยน้ำครับ ที่เรือหยุดเพื่อไม่ให้ชนกับภูเขาน้ำแข็ง"

ผู้โดยสารบางคนทนสงสัยอยู่ไม่ได้ ก็เปลี่ยนเครื่องแต่งกายจากชุดนอน สวมเสื้อผ้าเดินขึ้นไปดูเหตุการณ์บนดาดฟ้าเรือ แต่ก็มิได้รู้เห็นอะไรไปมากกว่าเห็นเรือไตตานิค ลอยลำอยู่เฉย ๆ และปล่องไฟ 3 ปล่องใน 4 ปล่องกำลังพ่นกำลังไอน้ำเสียงคำรณกึกก้อง

นอกจากนี้แล้วทุกอย่างก็เป็นปกติ

ครั้นเมื่อข่าวที่ถูกต้องตรงกับความเป็นจริง......คือเรือกระทบภูเขาน้ำแข็ง แพร่ไปทั่วกันแล้ว ก็หามีใครตกอกตกใจอย่างใดไม่

เศรษฐีใหญ่ ผู้โดยสารคนหนึ่งกล่าวกับภริยาของเขาว่า

"นี่เธอ เรือเราชนภูเขาน้ำแข็งเข้าแล้ว แต่พวกนายเรือเขาบอกว่า ไม่มีอะไรเสียหาย"

ภริยาย้อนถามว่า

"ผู้คนตื่นเต้นตกใจกันหรือเปล่า ?"

ครั้นสามีตอบว่า "เปล่า" หล่อนก็ล้มตัวลงนอนต่อไป

ส่วนเศรษฐีอเมริกันสองสามีภรรยา ซึ่งต่างก็ไม่สะทกสะท้านหวั่นไหว ในเหตุการณ์นี้ พอได้พึ่งคนรับใช้ยืนยันว่า

"เรือกระทบก้อนน้ำแข็ง ก้อนเล็กนิดเดียว และผ่านพ้นมาแล้ว"

ทั้งคู่ก็กลับเข้าห้อง เปลี่ยนเครื่องแต่งกายเป็นชุดนอนตามเดิม

ที่ดาดฟ้าเรือตอนที่เป็นสระว่ายน้ำ มีเศษน้ำแข็งกระจายอยู่โดยทั่วไป

ผู้โดยสารสุภาพสตรีนางหนึ่ง มองจากหน้าต่างห้องพักของหล่อน เห็นคนโดยสารชั้น 3 กอบเศษน้ำแข็งขว้างใส่กันอย่างสนุกสนาน

อย่างไรก็ดี ทุกสิ่งทุกอย่าง หาได้เป็นปกติดังที่ทุกคนเข้าใจนั้นไม่

พนักงานชวาลาประจำเรือ ได้ยินเสียงประหลาดเกิดขึ้นในห้องท้องเรือตอนหัวเรือ

ครั้นเขาเดินเข้าไปใกล้ ๆ จึงรู้ว่าเป็นเสียงลม ที่ดันตัวของมันออกมาจากห้องทึบสุดหัวเรือ อันเป็นห้องพักโซ่สมอ และได้ยินเสียงน้ำพลุ่งอยู่ใต้นั้น ซึ่งน้ำนั่นเอง เป็นกำลังกดดันให้เกิดเสียงลมขึ้น

ในท้องเรือถัดมา ช่างไฟก็ได้ยินเสียงประหลาดเหมือนกัน แต่คราวนี้ไม่ใช่เสียงลม

เมื่อเขาก้มลงดูทางบันไดเวียนที่ทอดลงไปสู่ท้องเรือ แขกก็เห็นน้ำทะเลกำลังท่วมบันไดชั้นล่างอยู่แล้ว

ส่วนในห้องถัดไป น้ำทะเลก็กำลังไหลเข้ามาท่วมพื้นสูงหลายนิ้วแล้ว

อ๊อฟพีศไปรษณีย์ประจำเรือ ซึ่งอยู่ชั้นล่างเหมือนกัน เพียง 5 นาทีเท่านั้น น้ำทะเลก็ท่วมขึ้นมาถึงหัวเข่าของพนักงาน ซึ่งกำลังกุลีกุจอขนถุงเมล์หนีน้ำกันอยู่อลหม่าน

แล้วเพียงอีก 5 นาทีต่อมา น้ำก็ท่วมเกือบมิดศีรษะ พนักงานจำต้องผละทิ้งถุงเมล์หนีเอาตัวรอด

ส่วนในห้องหม้อน้ำหมายเลขหก ซึ่งช่างไฟและสหาย กระโจนผลุงออกมา ภายหลังที่เรือชนก้อนน้ำแข็ง และประตูกันน้ำปิดบังตามหลังดังกล่าวในตอนต้นนั้น

บัดนี้ น้ำทะเลสูงแค่อกแล้ว และกำลังไหลเข้าอยู่เรื่อย ๆ

บนหอบังคับการ กัปตันกำลังใช้สมองอย่างหนักที่จะแก้ไขสถานการณ์ให้คงคืนดี

กัปตันผู้นี้ ได้ทำงานกับบริษัทเดินเรือนี้มาถึงสามสิบแปดปีแล้ว เขาจึงไม่เพียงเป็นกัปตันที่มีอาวุโสสูงสุดเท่านั้นมิหนำซ้ำยังมีบุคลิกลักษณะประดุจสมภารเจ้าวัด ซึ่งทั้งคนประจำเรือและคนโดยสารต่างก็ให้ความเคารพคารวะเป็นอย่างดี

อันที่จริงกัปตันนี้ น่าจะลาออกรับบำนาญมาหลายปีแล้ว แต่ทางบริษัทขอให้คงประจำทำงานไปก่อน เพื่อให้ทำหน้าที่บังคับการเรือใหม่ ๆ ของบริษัทที่ออกเดินทาง เป็นเที่ยวแรกหรือเที่ยวปฐมฤกษ์ เป็นการนำโชคลางอันดีมาสู่เรือนั้น ๆ อันเป็นประเพณีที่บริษัทยึดถือ และปฏิบัติสม่ำเสมอตลอดมา

กัปตันหันไปสั่งต้นหนที่ 4 ให้ไปบอกช่าง

ไม้ประจำเรือจัดการซ่อมแซมเยียวยา อุดรูรั่วเป็นการด่วน

แต่พอต้นหนที่ 4 วิ่งลงบันไดไปเพียงครึ่งทางก็สวนกับช่างไม้ประจำเรือวิ่งสวนขึ้นมาพอดี

ช่างไม้ประจำเรือตรงเข้าไปรายงานกัปตันว่า

"น้ำเข้าเรือเร็วมากครับ"

ทันใดนั้น ประธานกรรมกาของบริษัทเดินเรือใหญ่นี้ ก็เข้ามาที่หอบังคับการพอดี

ความรีบร้อน ทำให้เขาไม่ทันถอดกางเกงชุดนอน หากสวมเครื่องแต่งกายทับชุดนอนอีกชั้นหนึ่ง แล้วก็กระวีกระวาดขึ้นบันไดไปที่หอบังคับการเพื่อไต่ถามดูว่า มีเหตุการณ์อะไรที่ตัวเขาในฐานะประธานกรรมการบริษัท ควรจะได้ทราบบ้าง

กัปตันจึงรายงานให้เขาทราบว่า เรือกระทบภูเขาน้ำแข็ง

"คุณคิดว่าเรือเราชำรุดมากไหม ?"

ประธานกรรมการ ฯ ถามกัปตัน

กัปตันอึ้งอยู่นาน แล้วจึงตอบว่า

"ผมเกรงว่า จะเป็นเช่นนั้น"

ประธานกรรมการ ฯ จึงสั่งให้คนไปเชิญนายช่างออกแบบ และกำกับการต่อเรือยักษ์ใหญ่ลำนี้ เขาได้เดินทางมากับเรือด้วย เพื่อสำรวจตรวจตราข้อบกพร่องต่าง ๆ อันอาจจะเกิดมีขึ้น จึงนับว่าบุคคลผู้นี้ เป็นคนสำคัญที่สุด ที่จะอำนวยการแก้ไขสถานการณ์ ที่กำลังเป็นอยู่ในขณะนั้น

นายช่างออกแบบต่อเรือ และกัปตัน จึงพร้อมกันออกเดินสำรวจแหล่งชำรุด ด้วยตนเอง โดยลงทางบันไดสำหรับกะลาสีเรือใช้ขึ้นลง เพื่อหลีกเลี่ยงมิให้คนโดยสารเห็นและตื่นตระหนก

เขาผ่านไปตามทางเดินใต้ท้องเรือ ผ่านที่ทำการไปรษณีย์ ผ่านสนามสำหรับเล่นกีฬา ซึ่งขณะนี้น้ำท่วมสูงแค่เอวแล้ว

เมื่อดูทั่วแล้ว ทั้งสองก็พากันรีบกลับหอบังคับการผ่านไปทางบันไดดาดฟ้า ซึ่งมีคนโดยสารมาออกันแน่น

คนเหล่านั้นต่างสังเกตสีหน้ากัปตัน และนายช่างฯ เพื่อจะเดาว่าเหตุการณ์ดีหรือร้ายเพียงใด แต่ก็เดาไม่ออก เพราะทั้งสองวางหน้าเฉย ๆ ได้อย่างสนิท

ในเวลาเดียวกันนั้น นายพันตรีทหารบกซึ่งยืนอยู่บนดาดฟ้าที่หนึ่ง เขากำลังมองไปชั้นล่างดูคนโดยสารชั้น 3 ขว้างปาเศษน้ำแข็งเล่นกันอยู่นั้น เขารู้สึกว่าเรือเอียงน้อย ๆ จึงหันไปพูดกับคนข้าง ๆ ว่า

"เอ๊ะ ! ดูเหมือนเรือเอียง แปลกจริงคลื่นก็ไม่มี เรือก็หยุดอยู่กับที่ ทำไมจึงเอียงอย่างนี้ ?"

"แต่เรือลำนี้ไม่มีวันจม"

อีกฝ่ายตอบอย่างสงบเยือกเย็น

คนอื่น ๆ ก็รู้สึกว่า ทางหัวเรือเอียงซุนไปหน่อย ๆ แต่ทุกคนก็ไม่ปริปาก

ส่วนทางหอบังคับการนั้น เครื่องวัดระดับบอกให้รู้โดยชัดเจนว่า หัวเรือจมต่ำลง และเรือเอียงทางกราบขวา 5 องศา

นายช่าง ฯ และกัปตัน กำลังใช้สมองคะเนอาการชำรุดอย่างรวดเร็ว........

น้ำทะเลท่วมหัวเรือสุด

ท่วมห้องท้องเรือหมายเลขหนึ่ง

ท่วมห้องท้องเรือหมายเลขสอง

ท่วมอ็อฟพีคไปรษณีย์ และท่วมห้องหม้อน้ำหมายเลขหกแล้วด้วย

สรุปแล้ว แสดงว่า ท้องเรือฉีกทะลุเป็นแผลยาวราวสามร้อยฟุต

และทั้งห้าห้องที่กล่าวแล้ว เป็นอันว่าหมดหวัง เพราะน้ำเข้าท่วมหมดทุกห้องแล้ว

ผลลัพธ์น่ะหรือ.... นายช่าง ๆ ผู้ออกแบบต่อเรืออธิบายเบา ๆ ว่า ในห้องหมู่ห้าห้องแรกนั้น แม้น้ำจะท่วมเสียสามห้องจากในห้าห้องเรือก็ไม่จม

หรือถึงแม้น้ำจะท่วม 4 ห้อง เหลือห้องเดียวก็ยังไม่เป็นไร แต่นี่ท่วมพร้อมกันหมดทั้งห้าห้อง หมดหวัง !

เขาอธิบายต่อไปว่า– ระหว่างห้องที่ห้าของห้องหมู่–หมู่แรก กับห้องที่หกของห้องหมู่–หมู่ต่อไป มีช่องว่างคั่นช่องนี้สูงจนถึงดาดฟ้าที่ห้า แต่ถ้าห้องทั้งห้าห้องในหมู่แรกถูกน้ำท่วมหมด หัวเรือจะทรุดต่ำ น้ำจากห้องที่ห้า จะไหลเข้าห้องที่หกและทั่ว ๆ ไปอย่างแน่นอน

หมดหนทางที่จะหลีกเลี่ยงได้ เรือจมแน่ ๆ

อย่างไรก็ดี คำอธิบายนี้ ดูไม่น่าเชื่อเสียเลย

ก็ไหนว่า เรือไตตานิคนี้เป็นเรือที่จมไม่ได้อย่างไรเล่า ?

หนังสือแม็กกาซีนการสร้างเรือ ถึงกับจัดพิมพ์เล่มพิเศษ บรรยายสรรพคุณของวิธีจัดห้องหมู่อย่างใหม่ว่า

"เสียงแต่ผู้บังคับการเรือ กดสวิทช์ไฟฟ้าประตูกลทุกบาน จะปิดเองโดยอัตโนมัติทั่วทุกห้องแล้วเรือจะจมได้อย่างไร"

เวลาเที่ยงคืนกับห้านาที คือยี่สิบห้านาทีภายหลังที่เรือครูดกับภูเขาน้ำแข็ง กัปตันสั่งลูกเรือให้ปลดผ้าใบคลุมเรือบตชูชีพออกทุกลำ และบอกผู้โดยสารเตรียมตัว

จากนั้น แกก็เดินไปที่ห้องส่งวิทยุ

ในห้องวิทยุ พนักงานวิทยุต้องเหน็ดเหนื่อยมาตลอดเวลา เนื่องจากในปี พ.ศ. 2457 นั้น วิทยุยังเป็นของใหม่เอี่ยมอยู่ เร้าใจผู้โดยสารให้ต่างคนต่างอยากส่งข่าวถึงญาติมิตร และเพื่อนฝูง โดยเฉพาะว่าวันอาทิตย์นี้ยังมีวิทยุที่ยังส่งไม่เสร็จอีกบึกเบ้อเร่อ

อารมณ์ของพ่อยอดชายนายพนักงานวิทยุจึงไม่สู้จะแจ่มใสนัก

ดังนั้น เมื่อประมาณสักหนึ่งชั่วนาฬิกาที่แล้วมานี่เอง วิทยุจากเรือเดินสมุทรอีกลำที่เรียกมายังเรือยักษ์ลำนี้ ด้วยความหวังดี เพื่อจะส่งข่าวเรื่องภูเขาน้ำแข็งลอยเพ่นพ่านตามบริเวณนั้นให้เรือไตตานิคระมัดระวัง แต่นายพนักงานวิทยุกำลังหงุดหงิดและกำลังติดต่อกับสถานีวิทยุบนบกอยู่ พอได้ฟังสัญญาณเรียกสอดจากเรือลำนั้นซึ่งอยู่ห่างออกไปไม่กี่ไมล์ดังจนแสบแก้วหู เขาก็โมโหเกิด

เขาเอ็ดตอบไปทันทีว่า

"หยุดเรียกเสียทีเถอะโว้ย ข้ากำลังมีงานยุ่ง"

ก็เลยเป็นอันไม่ต้องรู้ข่าว ที่ทางเรือนั้นกำลังจะบอกมา

กัปตันโผล่เข้ามาสั่งพนักงานวิทยุว่า

"เรือเราชนน้ำแข็ง ให้คุณเตรียมพร้อมที่จะส่งวิทยุขอความช่วยเหลือจากเรืออื่น แต่อย่าเพิ่งส่งจนกว่าผมจะสั่ง"

แต่สักครู่เดียวเท่านั้นทีกัปตันผละไป แล้วเขาก็กลับมาที่ห้องวิทยุอีก สั่งพนักงานวิทยุให้ส่งวิทยุขอความช่วยเหลือทันที พร้อมกับส่งเศษกระดาษจดตำแหน่งแหล่งที่ซึ่งเรือไตตานิคลอยลำอยู่นั้นให้พนักงานวิทยุ

เวลาเที่ยงคืนกับสิบห้านาที พนักงานวิทยุส่งสัญญาณอันตรายขอความช่วยเหลือด่วนไปโดยรอบ (ปัจจุบันเราได้ตัวย่อ เอส. โอ. เอส. เป็นสัญญาณ แต่ขณะนั้นยังใช้อักษรย่อ ซี.คิว.ดี.)

เขาส่งย้ำแล้วย้ำอีกอยู่หลายตลบ

ห่างจากเรือไตตานิคไปเพียงสิบไมล์ ต้นหนที่ 3 แห่งเรือเดินสมุทรอีกลำนั้น คือเรือชื่อแคลิฟอร์เนียน กำลังนั่งบนหิ้งนอนของพนักงานวิทยุ

ทั้งนี้เป็นปกติกิจของต้นหนที่ 3 ทีเดียว ว่างเมื่อไรเป็นต้องโผล่เข้ามาในห้องวิทยุ เพื่ออ่านข่าวล่าบ้าง จับโน่นจับนี่ไปตามเรื่องบ้าง ยั่วเย้าอีแวนส์เล่นบ้าง ตามเรื่องตามราวของคนช่างเล่น

ตามธรรมดา พนักงานวิทยุนี้ ก็ชอบให้ต้นหนที่ 3 มาอยู่เป็นเพื่อน แต่คืนนี้ พอได้เวลาห้าทุ่มหรือยี่สิบสามนาฬิกา หมดเวลาทำงานแล้ว เขาก็ปิดเครื่องวิทยุ ผละมาขึ้นเตียงนอนทันที เพราะเขารู้สึกเพลีย และหัวเสียหน่อย ๆ ที่พยายามจะติดต่อวิทยุกับเรือไตตานิค เพื่อส่งข่าวเรื่องภูเขาแข็งลอยน้ำ แต่ถูกทางโน้นเอ็ดตะโรกลับมาอย่างไม่มีเยื่อใยเสียเลย

ต้นหนที่ 3 จึงลุกจากหิ้งนอนเดินมาที่เครื่องวิทยุ

เขายกหูฟังขึ้นสวมหัว ปากก็ถามพนักงานวิทยุว่า

"ลื้อกำลังติดต่อกับเรือองอะไร–เมื่อกี้นี้?"

"เรือไตตานิค"

พนักงานวิทยุตอบเนือย ๆ

เขาขี้คร้านแม้แต่จะละสายตาจากแม็กกาซีนที่เขากำลังนอนอ่านอยู่

ช่างโชคร้ายอะไรเช่นนั้น ต้นหนที่ 3 ซึ่งโดยหน้าที่เป็นต้นหน จึงเกือบจะไม่มีความรู้อะไรเกี่ยวกับเครื่องวิทยุเลย

เขาจับโน่นเปิดนี่อยู่เป็นนานสองนาน ก็ไม่ได้ยินเสียงอะไร ก็รู้สึกเหม็นเบื่อขึ้นมา จึงถอดหูฟังออกจากศีรษะวางไว้บนโต๊ะวิทยุอย่างเก่า

แล้วเขาก็เดินออกจากห้องวิทยุไป ซึ่งขณะนั้นเป็นเวลาภายหลัง เที่ยงคืนสิบนาที (**เป็นเวลาที่เรือไตตานิคกำลังส่งสัญญาณ ขอความช่วยเหลืออยู่ทีเดียว)**

ในห้องสูบบุหรี่ของเรือไตตานิค ขณะที่ผู้โดยสารหลายคนกำลังเพลิดเพลินอยู่กับไพ่บริดจ์นั้น ผู้ช่วยต้นหนคนหนึ่งก็โผล่เข้ามาร้องบอกว่า

"ท่านสุภาพบุรุษ โปรดสวมเครื่องชูชีพทุกคนครับเรากำลังคับขัน"

ฝ่ายนายพนักงานชวาลา ผู้ได้ยินเสียงลมเสียงน้ำเข้าเรือแต่เริ่มแรกนั้น กลับใจเย็นเห็นว่าเป็นเรื่องเล็ก

ตะแกไต่ขึ้นไปนอนบนหิ้งนอน สบายใจเฉิบ

กระทั่งเพื่อนคนหนึ่งโผล่เข้ามาร้องบอกว่า "น้ำเข้ามาเต็มห้อง เกือบจะทุกห้องแล้ว"

แกจึงรีบกระวีกระวาดลุกขึ้น

ในห้องโดยสารชั้นหนึ่ง คุณนายเศรษฐีนีคนหนึ่งเข้านอนและหลับไปแล้ว หล่อนตกใจตื่นเนื่องจากมีผู้เปิดไฟฟ้าสว่างจ้าขึ้น

หล่อนจึงเห็นสามีของหล่อนยืนยิ้มอยู่ข้างเตียง พลางกล่าวขึ้นว่า

"เรือเราชนภูเขาน้ำแข็ง ไม่มีอะไรเสียหายมากนักหรอก แต่กัปตันเขาขอร้องให้สุภาพ-สตรีทุกคนขึ้นไปบนดาดฟ้า ฉันคิดว่าเขาคงซักซ้อมเพื่อความพร้อมเพียงพอเป็นพิธีเท่านั้น"

โดยปราศจากเสียงระฆัง หรือหวูดไซเร็นบอกสัญญาณอันตราย แต่ผู้โดยสารทุกคนบนเรือไตตานิค ก็รู้ข่าวนี้โดยทั่วหน้า ภายในเวลาอันรวดเร็ว

ทั้งนี้ด้วยวิธีบอกข่าวต่อ ๆ กันไป

ในสมัยนั้น พนักงานรับใช้ประจำเรือคนหนึ่ง ๆ มักมีหน้าที่รับผิดชอบ ปรนนิบัติรับใช้ผู้-โดยสารประมาณคนละ 8 หรือ 9 ห้องพัก ดูราวกับแม่ไก่เลี้ยงลูกฉะนั้น

ในห้องพักผู้โดยสารหมายเลข 89 พนัก-งานผู้รับใช้คนหนึ่ง กำลังช่วยคาดเข็มขัดชูชีพให้ท่านบรรณาธิการใหญ่อยู่อย่างขะมักเขม้น

ปากท่านบรรณาธิการ ก็พร่ำบ่นแต่ว่า "เหลวไหล ๆ" ไม่หยุดหย่อน

ในห้องเลขที่ 84 พนักงานรับใช้อีกคนกำลังยักแย่ยักยันใส่เข็มขัดชูชีพให้เศรษฐีบ่อแร่

ท่าทางของเขาราวกับช่างตัดเสื้อกำลังลองเสื้อให้เจ้าจำนำกระนั้น พอสวมเข็มขัดชูชีพเสร็จท่านเศรษฐีบ่อแร่ก็จะขึ้นไปบนดาดฟ้า ทั้ง ๆ ที่แต่งตัวครึ่งท่อนอยู่อย่างนั้น

เล่นเอาพ่อพนักงานรับใช้ของเรา ต้องวิ่งไล่เอาเสื้อชั้นนอกหนา ๆ ไปสวมใส่ให้อีกชั้นหนึ่ง

ที่จริง ผู้โดยสารส่วนมากก็ยังสองจิตสองใจกันอยู่ว่า เป็นเรื่องตลก หรือเรื่องร้ายแรงจริงจังกันแน่

ห้องพักผู้โดยสารห้องหนึ่ง ประตูเกิดขัดเปิดไม่ออก

คนโดยสาร 3–4 คน จึงช่วยกันกระแทกจนพัง ก็พอดีคนรับใช้ประจำเรือคนหนึ่งวิ่งมาบึงเป็งว่า

"พอเรือถึงอเมริกา จะบอกให้ตำรวจจับคนที่พังประตู ฐานทำให้เสียทรัพย์ของบริษัท"

ครั้นแล้ว ผู้โดยสารก็ค่อย ๆ ทะยอยกันขึ้นไปบนดาดฟ้าเรือ ต่างแต่งกายต่าง ๆ และเข้าแถวปนกันยุ่ง

พ่อหนุ่มคนหนึ่ง แต่งชุดกีฬา สวมเสื้อกั๊กถึงสองชั้น ทับด้วยเสื้อคลุมอีกชั้นหนึ่ง

นายธนาคารแห่งอเมริกา สวมเพียงเสื้อกางเกงนอนชุดบาง ๆ

คุณนายคนหนึ่งสวมเสื้อคลุมอาบน้ำ แล้วก็เอาเสื้อคลุมของสามีสวมทับลงไปอีกชั้นหนึ่ง

เศรษฐีนีนางหนึ่งสวมเสื้อขนสัตว์ทับลงไปบนชุดราตรี

ส่วนคุณนายสาวอีกคน หล่อนสวมชุดราตรีบาง ๆ ชุดเดียวเท่านั้น

สมบัติที่แต่ละคน นำติดตัวมาก็เหมือนกันดูช่างน่าขบขันแกมสมเพชพิลึก

เช่นนางสาวคนหนึ่ง หอบตุ๊กตาหมูที่มีเครื่องกลดนตรีอยู่ข้างใน

ส่วนนายคนหนึ่งเอาหนังสือต่าง ๆ ยัดใส่

กระเป๋าเสื้อเสียจนแนนเอี้ยดไปเลย

ส่วนคุณนายชาวอเมริกัน ลืมเครื่องเพชรราคาหนึ่งหมื่นหนึ่งพันดอลล่าร์ไว้ในห้อง ต้องไล่คุณผัวให้กลับไปเอาอีกที

ในห้องผู้โดยสารของเขา นายพันตรีทหารบกมองดูหีบบรรจุใบหุ้นราคาสองแสนดอลล่าร์อยู่ด้วยความลังเล

ที่จริงท่านพันตรีผู้นี้ก็มีเวลาไตร่ตรองมากโขอยู่ ดังจะเห็นได้ว่า เขามีเวลาเปลี่ยนเครื่องแต่งกายชุดราตรีสโมสรมาเป็นชุดธรรมดา ทั้งยังสวมใส่เสียหลายชั้น เพื่อกันหนาว

แต่ครั้นแล้ว เขากลับมองไปรอบ ๆ ห้อง และตัดสินใจทิ้งหีบบรรจุของมีค่าไว้ในห้องนั้นเอง

กลางคืนอันเยือกเย็น ผู้โดยสารต่างชั้นต่างก็ไปชุมนุมตามดาดฟ้าของตน

ผู้โดยสารชั้นหนึ่งอยู่บนดาดฟ้าตอนกลางลำ

พวกชั้นสองอยู่บนดาดฟ้าค่อนไปทางท้าย

ส่วนพวกชั้นสามอยู่ดาดฟ้าท้ายสุด และดาดฟ้าตรงที่เป็นสระว่ายน้ำตอนหัวเรือ

ทุกคนคอยฟังคำสั่งอยู่อย่างเงียบ ๆ และอย่างมั่นใจในความปลอดภัยของแต่ละคน

แม้กระนั้น ต่างก็อดรู้สึกกระวนกระวายใจไม่ได้

มีการขบขันอย่างแกน ๆ อยู่บ้างเหมือนกัน

เช่นรายนายพันเอกท่านหนึ่ง พอพบหน้านักเล่นเกมส์ อาชีพประจำเรือ ก็นึกขึ้นได้ว่า เขาได้จองโต๊ะเล่นเกมส์ไว้ในเวลาเจ็ดโมงครึ่งของเช้าวันรุ่งขึ้น

นายพันเอกจึงถามผู้นั้นว่า

"ที่เรานัดเล่นเกมส์กันไว้ เห็นจะงดเสียดีกระมัง?"

"ครับผม"

เขากล่าวตอบอย่างไม่กระตือรือร้นเสียเลย เพราะเขาทราบอยู่เต็มอกแล้วว่า กำแพงห้องเล่นเกมส์นั้น ขณะนี้อยู่ใต้ระดับน้ำทะเลแล้ว

ขณะที่ผู้โดยสาร กำลังสนทนาปราศรัยกันเพื่อรอฟังคำสั่งอยู่นั้น บรรดากะลาสีลูกเรือต่างก็ชุลมุนจัดเตรียมเรือชูชีพ รวมสิบหกลำ ซึ่งตั้งอยู่บนดาดฟ้าสำหรับเก็บเรือบต

กราบซ้ายมี 8 ลำ เลขประจำเรือบต เป็นเลขคู่

กราบขวาอีก 8 ลำ เป็นเลขคี่

นอกจากนี้ ยังมีเรือชูชีพทำด้วยผ้าใบอีก 4 ลำ (เรือ 4 ลำนี้เก็บพับได้)

แต่มีคนบนเรือไตตานิค รวมทั้งหมดถึง 2,207 คน

เรือชูชีพทุกลำ รวมกันแล้ว บรรทุกคนได้เต็มที่เพียง 1,177 คน

ความข้อนี้— ไม่มีผู้โดยสารคนหนึ่งคนใดทราบเลย แม้แต่พวกกะลาสีเองก็น้อยคนที่จะรู้

แต่ถึงจะอย่างไรก็ตาม ส่วนมากไม่วิตกอะไรกันนัก เพราะต่างก็ยังมั่นใจกันอยู่ว่า เรือไตตานิคเป็นเรือที่ 'จมไม่ได้' ไม่มีวันจม

ทุกคนเชื่อเช่นนั้นจริง ๆ ดังจะเห็นตัวอย่างได้ว่า

ขณะที่เศรษฐีนีนางหนึ่ง ก้าวลงเรือที่ท่าเรือประเทศอังกฤษนั้น หล่อนได้เอ่ยปากถามคนประจำเรือคนหนึ่งว่า

"เรือลำนี้ไม่มีวันจม – จริง ๆ หรือจ๊ะ ?"

ซึ่งหล่อนก็ได้รับคำตอบอย่างแข็งแรงจากพนักงานผู้นั้นว่า

"จริงขอรับ – คุณนาย แม้แต่พระผู้เป็นเจ้า ก็ไม่สามารถจะทำให้เรือจมได้"

ขณะนี้ ผู้โดยสารออกันอยู่บนดาดฟ้าที่เก็บเรือบต

ทุกคนสงบ แต่ก็เต็มไปด้วยความงุนงง เพราะไม่เคยมีการฝึกเตรียมพร้อม ที่จะจะสละเรือใหญ่มาก่อนเลย

ผู้โดยสารทุกคน ไม่ได้มีระเบียบกำหนดไว้ก่อนว่า ใครจะต้องลงประจำเรือบตลำไหน

ส่วนกะลาสีนั้น มีระเบียบกำหนดไว้ แต่ก็น้อยคนที่จะจำเบอร์เรือบตของตนได้ ยิ่งในยามฉุกเฉินเช่นนี้ ใครเล่าจะมีจิตใจไปนั่งพลิกบัญชีตรวจสอบอยู่

ทุกคนต่างแยกย้าย ไปประจำทำธุระที่จำเป็น กับเรือบตเหล่านั้นจบครบ

ครั้นแล้วเรือบตเหล่านั้นก็แกว่งออกจากที่ผูกยึดทีละลำ ทีละลำ – – – –

การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างช้า ๆ

ต้นหนที่สอง ผู้มีหน้าที่ควบคุมรับผิดชอบเรือบตชูชีพทางกราบซ้าย เชื่อว่าน้ำทะเลยังไหลเข้าเรือใหญ่อยู่อย่างไม่หยุดยั้ง เขาจึงหันไปขออนุญาตหัวหน้าต้นหน เพื่อบรรทุกคนโดยสารลงเรือบตชูชีพ

แต่หัวหน้าต้นหน ซึ่งดูเหมือนจะมีการมึนเมาอยู่บ้าง กลับตอบปฏิเสธ เขาสั่งว่า

"ให้รอไว้ก่อน"

ต้นหนที่สองเห็นท่าไม่ดี จึงขึ้นไปบนหอบังคับการ ขออนุญาตโดยตรงจากกัปตัน

เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว ต้นหนที่สอง–ด้วยเท้าข้างหนึ่ง ยืนอยู่บนกราบเรือชูชีพหมายเลขหก อีกข้างหนึ่งเหยียบดาดฟ้าเรือ ร้องเชิญสุภาพสตรีและเด็กให้มาลงเรือชูชีพ

ตัวเขาคอยพยุงหรืออุ้มส่งให้

แต่ดูช่างไม่มีใครกระตือรือร้นเสียเลย ต่างพากันรู้สึกว่า อยู่ดีไม่ว่าดี จะผละจากดาดฟ้าเรือไตตานิค ซึ่งยังมีไฟจุดสว่าง ออกไปอยู่มืด ๆ กลางมหาสมุทร ไม่เห็นน่าสนุกตรงไหนเลย

นายมหาเศรษฐีผู้หนึ่ง ปรารภอย่างเย้ยหยันว่า

"เราอยู่ที่นี่ ปลอดภัยว่ากว่าในเรือบตกระจิ๋วหลิวนั่นแน่ ๆ"

คุณนายผู้หนึ่งก็ปฏิเสธเด็ดขาด ที่จะลงเรือบตชูชีพจนพนักงาน ชั้นนายเรือคนหนึ่งหัวเสีย ร้องบอกเพื่อน ๆ ว่า

"แกไม่ไปก็ช่างแก อย่ามัวเสียเวลาอยู่เลย"

ขณะนั้นนายวงดนตรีประจำเรือ ยังอุตส่าห์นำนักดนตรีของเขามาบรรเลงเพลงกล่อมใจผู้โดยสารอยู่บนดาดฟ้านั้นด้วย เพียงแต่ว่า ในยามฉุกละหุกเช่นนี้ นักดนตรีของเขาจึงแต่งตัวแปลก ๆ ไม่เหมือนกัน

บางคนก็สวมยูนิฟอร์มสีน้ำเงิน บางคนก็สวมเสื้อขาว

แต่–เพลงที่บรรเลงไม่เลวเลย

ทางด้านกราบขวา การปฏิบัติงานค่อนข้างรวดเร็ว ต้นหนที่ 3 กำลังกำกับเรือชูชีพหมายเลขห้า ปากก็ร้องเชิญ

"ท่านสุภาพสตรีเชิญทางนี้ครับ"

จนกระทั่งสตรีที่เดินทางผู้เดียวหมดจำนวน แล้ว เขาจึงเชิญคู่ผัวเมีย

จากนั้นจึงถึงสุภาพบุรุษ

เรือชูชีพทุกลำทางกราบขวา ถือกฎนี้โดย เคร่งครัดคือให้สตรีลงก่อน เมื่อมีที่ว่างเหลือ จึง ยอมให้ผู้ชายลง

ค่อนไปทางท้าย----ต้นหนที่หนึ่งกำลัง เชิญผู้โดยสารลงเรือบตหมายเลข 7

และเขาก็ประสบความยุ่งยากอยู่เหมือนกัน คือพอบรรทุกคนได้เพียงสักยี่สิบคน (เพราะคนอื่น ยังลังเล ทั้ง ๆ ที่ยังมีที่ว่าง ๆ) เขาเห็นว่าจะมัว โอ้เอ้อยู่ไม่ได้ จึงสั่งหย่อนเรือบตหมายเลข 7 ลำ นี้ลงทะเลเป็นลำแรก เมื่อเวลาเที่ยงคืน 45 นาที (24.45 นาฬิกา)

เรือบตหมายเลขห้า ถูกหย่อนลงทะเล เป็นลำที่สอง

ประธานกรรมการบริษัทเรือ ฯ เต้นแร้ง เต้นกาด้วยความประหม่า ตื่นเต้นจนลืมตัว มือ หนึ่งเกาะรอกกว้านที่ห้อยเรือบตกรรเชียง อีกมือ หนึ่งโบกพลาง ปากก็ตะโกนไปพลางว่า

"หย่อนลงไปเร็ว ๆ หย่อนลงไปเร็ว ๆ"

ต้นหนที่ห้า ซึ่งกำลังปล่อยกว้านโรยเชือก อยู่นั้น ก็ชักหน้ามืดขึ้นมาเหมือนกัน จึงเอ็ดตะโร เอากับท่านประธานกรรมการบริษัท ฯ ว่า

"ท่านไปเสียให้พ้นเถิด ไปอยู่ในนรกโน่น แน่ะ ผมจะได้ทำงานสะดวก ๆ"

เล่นเอาท่านประธาน ฯ หน้าม้าน เดินผละ จากไปโดยไม่โต้ตอบสักคำ

พวกกะลาสีเก่า ๆ หายใจเฮือกใหญ่

ทุกคนรู้สึกว่า โทสะจริตของต้นหนที่ห้า เป็นบทบาทสำคัญที่สุดในคืนนั้น

เป็นไปได้เทียวหรือ ที่บุคคลขนาดต้นหน ที่ห้า จะด่าประธานกรรมการบริษัท ฯ ได้โดยไม่มี โทษทัณฑ์ ให้ถึงอเมริกาเถิด คงได้รู้กัน

ดูเหมือนว่า ทุกคนยังใฝ่ฝันที่จะไปถึง อเมริกาโดยสวัสดิภาพอยู่นั่นเอง

อย่างน้อยถ้าไม่ใช่โดยเรือไตตานิค ก็คง จะได้ถ่ายลงเรือลำอื่น

ขณะเดียวกันนี้ พนักงานวิทยุแห่งเรือ ไตตานิค ก็กำลังง่วนอยู่กับการส่งวิทยุขอความ ช่วยเหลือ และรับตอบจากเรืออื่น ๆ

วิทยุตอบรายแรกมาจาก เรือกลไฟของ บริษัทเยอรมันซึ่งตอบมาสั้น ๆ ว่า

"ทราบแล้ว กำลังไปช่วย"

แต่ไม่ยักบอกว่า เรือกลไฟลำนั้นกำลัง อยู่ที่ไหน

ในนาทีต่อมา ก็มีวิทยุจากเรืออื่นตอบรับ ทราบมาเรื่อย ๆ

วิทยุขอความช่วยเหลือ จากเรือไตตานิค แผ่กระจายไปโดยกว้างขวาง เรือที่อยู่ห่างจาก กระแสคลื่นวิทยุของเรือไตตานิค ก็รู้ข่าวจากเรือที่ อยู่ใกล้ ซึ่งถ่ายทอดกระจายไปอีกต่อหนึ่ง

สถานีวิทยุแห่งหนึ่ง รับทราบโดยตรง จากเรือไตตานิคก็ถ่ายทอด ส่งข่าวต่อไปยังสถานี บนผืนแผ่นดินใหญ่

พนักงานวิทยุซึ่งประจำบนสถานีวิทยุยอด ตึก ในนครนิวยอร์คก็ได้ยินสัญญาณขอความช่วย เหลือแผ่ว ๆ และได้กระจายข่าวต่อไปเหมือนกัน

จนอาจจะกล่าวได้ว่า สถานีวิทยุทั่วโลก รู้และสนใจในข่าวร้ายนี้ทั่วกัน

ไม่ใกล้ไม่ไกลจากเรือไตตานิคนัก เรือ

เดินทะเลลำหนึ่ง กำลังใช้ผีจักรบ่ายโฉมหน้าไปทางทิศใต้อย่างเอื่อระเหย เพราะขณะที่พนักงานวิทยุเรือไตนิค ส่งกระจายสัญญาณขอความช่วยเหลืออยู่นั้น พนักงานวิทยุประจำเรือแกขึ้นไปโม้เสียบนหอบังคับการ ไม่ได้อยู่ประจำหน้าเครื่องวิทยุจึงไม่รู้เรื่องกัน

ครั้นโม้จนน้ำลายแห้งแล้ว แกก็มานั่งหน้าเครื่องวิทยุของแก พลางนึกขึ้นได้ว่า สถานีวิทยุหนึ่งได้สั่งเขาไว้ว่า ถ้าติดต่อกับเรือไตตานิคได้ ให้บอกด้วยว่า มีโทรเลขรออยู่ที่สถานีหลายฉบับ ขอให้เรือไตตานิคติดต่อไปที่สถานีนั้น ซึ่งมีชื่อว่าสถานีวิทยุเค๊พเร็ซ

พนักงานวิทยุผู้นั้นจึงปรับคลื่น เพื่อติดต่อกับเรือไตตานิคทันที

พอติดต่อกันได้ เขาก็ตื่นตระหนกตะลึงไปครู่ใหญ่

พอได้สติ เขาก็กระโจนแผล็ว วิ่งไปรายงานกัปตันว่า เรือไตตานิคส่งวิทยุมาว่า

"มาช่วยเราด่วน เราชนภูเขาน้ำแข็ง กำลังจะอับปาง เพื่อนยาก – เรากำลังอยู่ที่ 41.46 เหนือ และ 50.14 ตะวันตก"

ส่วนเรื่องที่สถานีวิทยุเค๊พเร็ซ สั่งไว้นั้นเป็นอันลืมหมด ถึงไม่ลืม ก็ต้องทิ้งเสียได้ เพราะไม่ใช่เรื่องสำคัญ

อีกครู่ต่อมา พนักงานวิทยุผู้นั้นก็ส่งวิทยุไปบอกเรือไตตานิคว่า

"ทราบแล้ว มีเรือกลไฟอยู่ห่างจากท่าน 58 ไมล์ กำลังแล่นมาช่วยเต็มผีจักร"

ขณะที่พนักงานวิทยุแห่งเรือไตตานิค กำลังเคาะวิทยุเร่งเรือที่อยู่ใกล้ ๆ ให้รีบมาช่วยอยู่นั้น พนักงานผู้ช่วยของเขาเกิดความคิดขึ้นว่าอักษรย่อ ซี.คิว.ดี. นั้นเป็นสัญญาณสำหรับใช้บอกเวลาเรือประสบอันตรายก็จริงอยู่ แต่เวลานี้ ที่ประชุมเดินเรือสากลตกลงให้ใช้อักษรย่อ เอส.โอ.เอส. แทนแล้ว ดูเหมือนคำนี้จะรู้กันแพร่หลายกว่า แม้พวกเดินเรือสมัครเล่นก็คงรู้

เขาจึงบอกหัวหน้าของเขาว่า

"ส่งสัญญาณตัว เอส.โอ.เอส. ด้วยซิ อาจจะเป็นโอกาสสุดท้ายที่จะส่งได้แล้ว"

พนักงานวิทยุหัวเราะ แล้วก็ส่งสัญญาณ เอส.โอ.เอส. ตามที่เพื่อนแนะ

เป็นเวลาเที่ยงคืนกับ 45 นาทีพอดี ที่สัญญาณวิทยุ เอส.โอ.เอส. หมู่แรกถูกเคาะส่งออกไปจากเรือไตตานิค

ห่างออกไปทางหัวเรือ ไตตานิคประมาณ 10 ไมล์ มีแสงไฟวอมแวมปรากฏขึ้น

ต่างพากันรู้สึกว่า–มีเรือมาช่วยเร็วจริง

ต้นหนที่ 4 แน่ใจว่าเป็นแสงไฟเรือกำปั่น จึงพยายามใช้ตะเกียงส่งสัญญาณไฟไปติดต่อ และรู้สึกว่าทางฝ่ายโน้นก็ส่งสัญญาณตอบมา

แต่พยายามเท่าไหร่ก็อ่านไม่ออก

ผลสุดท้าย จึงปลงใจเอาว่า คงเป็นตะเกียงเสากระโดงหน้า ไม่ใช่ไฟสัญญาณเสียเป็นแน่

ฝ่ายทางเรือชื่อแคลิฟอเนียน ต้นหนฝึกหัดก็กำลังสนใจในเรือประหลาด ที่อยู่ทางเบื้องตะวันออกอยู่เหมือนกัน

ด้วยกล้องส่องทางไกล – เขามองเห็นไฟข้างเรือลำนั้นทั้งยังเห็นแสงสว่าง บนดาดฟ้าตอนหลังด้วย

ครั้นแล้วเขาก็คิดว่า เขาเห็นผายโนนสงสัญญาณไฟมา ซึ่งเขาก็พยายามส่งตอบ แต่พยายามอยู่ไม่นานก็เลิก เพราะอ่านสัญญาณไม่รู้เรื่อง

ผลที่สุดก็เลยตัดสินใจเอาว่า เห็นจะไม่ใช่สัญญาณไฟ คงเป็นแสงตะเกียง–ประจำเสากระโดงหน้า ของเรือลำโน้น ซึ่งวับๆแวมๆ เพราะระยะไกลมากกว่า

(ผู้อ่านคงจำได้ว่า พนักงานวิทยุประจำเรือแคลิฟอเนียน ถูกพ่อยอดชายพนักงานวิทยุแห่งเรือไตตานิคดุเอา จนเลิกติดต่อกระโดดเข้าเตียงนอนไปเลย ดังนั้น เรือแคลิฟอร์เนียนจึงมิได้รู้เหตุการณ์ที่เกิดกับเรือไตตานิค)

ฝ่ายบนเรือไตตานิคนั้น สถานการณ์เลวร้ายยิ่งขึ้นทุกที

เวลาเที่ยงคืน 45 นาที พลุสัญญาณอันตรายดอกแรกถูกยิงขึ้นไปบนอากาศ แตกออกเป็นดาวกระจาย

ลักษณะเช่นนี้ แม้คนที่โง่เง่าเต่าตุ่นที่สุดบนเรือก็พอจะรู้ความหมายได้ว่า เรือไตตานิคกำลังหมดหวัง และต้องการความช่วยเหลืออย่างจริงจัง

พอถึงระยะนี้ ไม่ใช่เรื่องตลก และไม่มีการลังเลอีกต่อไปแล้ว

บางคนเกือบจะไม่มีเวลาร่ำลากันเสียด้วยซ้ำ ดังเช่นคู่สามีภรรยาหนุ่มสาว ที่เพิ่งแต่งงานใหม่เป็นต้น ขณะเจ้าสาวก้าวลงเรือชูชีพ ฝ่ายสามีส่งจูบไปให้พร้อมกับกล่าวว่า

"สวัสดีที่รัก เธอไปเถิด ฉันต้องอยู่ที่นี่ก่อน"

อีกคู่หนึ่ง สามีไม่ได้กล่าวอะไรกับภริยาของเขาเลยสักคำเดียว เขาดึงหล่อนเข้ามาจุมพิตแล้วเพ่งพิศอยู่นาน....

ครั้นแล้วก็จุมพิตอีกครั้ง แล้วเขาผละจากหล่อน เดินปนเปไปกับกลุ่มผู้โดยสารรายอื่นๆ (ผู้หญิงลงเรือก่อนผู้ชายรอ)

ภริยาบางคนลังเล ไม่ยอมจากสามี เช่นชายคู่สามีภรรยาชาวอเมริกัน

ทั้งสองรู้สึกขายหน้า ที่จะโต้เถียงกันต่อหน้าคนโดยสารอื่นๆ จึงอุตส่าห์จูงมือกลับไปเถียงกันในห้องพัก

ผลที่สุด ฝ่ายภรรยาก็ยอมแยกจากไปก่อน เพราะเห็นแก่สวัสดิภาพของลูกน้อยกลอยใจ ของหล่อนและของเขา

เศรษฐีนีนางหนึ่ง เห็นกัปตันยืนอยู่ใกล้ๆ ก็เข้าไปอุทธรณ์ว่า– เมื่อปราศจากสามีเสียแล้ว หล่อนก็ต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยวในโลกนี้ เพราะหล่อนไม่มีพ่อแม่ญาติพี่น้องเหลืออยู่เลย ขอความกรุณาให้สามีของหล่อนไปพร้อมกับหล่อนเถิด

แต่กัปตันไม่ตอบอะไรเลย กลับยกโทรโข่งขึ้นตะโกนดังลั่น ให้ได้ยินทั่วกันว่า

"ผู้หญิงและเด็กก่อน"

ฝ่ายสามีของเศรษฐีนีผู้นั้น เห็นดังนั้นจึงพูดกับกัปตันว่า

"ไม่เป็นไรดอกกัปตัน ผมจะส่งให้เธอลงเรือเอง"

แล้วเขาหันมากล่าวกับภริยาว่า

"ฉันไม่เคยขอให้เธอปฏิบัติตามคำสั่งของฉันเลย แต่ครั้งนี้จำเป็น เธอต้องไปกับเรือชูชีพ

เพราะระเบียบเขามีว่า ให้ผู้หญิงและเด็กไปก่อน อย่าวิตกถึงฉันเลย ฉันเชื่อว่าทางเรือเขาคงมีอุปกรณ์ชูชีพไว้พร้อมเพรียงและพอเพียง ทุกคนคงปลอดภัย''

แล้วทั้งสองก็จุมพิตร่ำลากัน

เมื่อเรือบตถูกหย่อนลงทะเล ชายผู้เป็นสามีนั้น ยังตะโกนสั่งภรรยาว่า

''เอามือซุกกระเป๋าเสียซิ เธอ หนาวออก''

แต่อีกคู่หนึ่ง ซึ่งอายุชราแล้ว

ใครจะขอร้องว่ากล่าวอย่างไร ฝ่ายภริยาก็ยืนกระต่ายขาเดียว ไม่ยอมผละจากสามี ซึ่งเป็นพ่อค้าใหญ่คนหนึ่ง

ภริยากล่าวว่า

''เราอยู่ร่วมกันมานานหลายปีแล้ว ไม่เคยแยกกันเลย เพราะฉะนั้น เธออยู่ไหน ฉันจะอยู่ที่นั่นด้วย''

สามีภรรยาคู่นี้ บากบั่นตั้งตัวมาจากการค้าขาย สินค้าเมืองจีนเล็ก ๆ น้อย ๆ ในอเมริกา แล้วก็ประสบความสำเร็จรุ่งเรือง ค้าขายใหญ่โตยิ่งขึ้นทุกที จนขณะนี้มีฐานะมั่นคง

และทั้งสองมีใจบุญสุนทาน บริจาคเงินบำรุงกองกุศลสาธารณะบ้าง เที่ยวเตร่ทัศนาจรหาความสำราญบ้าง เป็นกำไรชีวิตในบั้นปลาย

ท่านผู้เฒ่าสามีภริยาจึงไม่ยอมทิ้งกัน

ทั้งสองชวนกันหย่อนก้นนั่งบนเก้าอี้ดาดฟ้าอย่างปลงตก

ขณะนี้ บนดาดฟ้า เรือเอียงกะเท่เร่มากขึ้นทุกที เวลาก็ดูจะน้อยแท้ ๆ นายสถาปนิกผู้ออกแบบเรือเดินพล่านจากเรือบตลำนี้ไปลำโน้น เร่งให้พวกผู้หญิงรีบลงเรือ

ปากแกก็ร้องกล่าวว่า

''ท่านสุภาพสตรี ท่านต้องลงเรือเดี๋ยวนี้ ช้าอีกไม่ได้แล้ว''

เรือบตชูชีพ ถูกหย่อนลงทะเลทีละลำ ๆ อย่างรวดเร็ว

เรือบตหมายเลขหก ลงเมื่อเวลาเที่ยงคืน 55 นาที

หมายเลข 3 เมื่อเวลาหนึ่งนาฬิกาตรง

หมายเลข 8 เมื่อเวลาตีหนึ่งสิบนาที, และ ฯลฯ....

บนหอบังคับการ ต้นหนที่ 4 กำลังจุดพลุสัญญาณอยู่เรื่อย ๆ ในใจเขาก็ไม่ค่อย จะเชื่อนักว่า เรือออกใหญ่โตนี้จะอับปางได้

เพื่อนจึงหันไปถามกัปตันว่า

''ท่านกัปตันครับ เรือเราจะอับปางจริงๆ หรือครับนี่ ?

กัปตันตอบอย่างเคร่งขรึมว่า

''นายช่างผู้ออกแบบต่อเรือ – เขาบอกผมว่า เขากะเวลาให้อีกเพียงหนึ่งชั่วโมง ถึงหนึ่งชั่วโมงครึ่งเป็นอย่างมาก''

ส่วนบนดาดฟ้าที่ไว้เรือชูชีพ เสียงฝีเท้าย่ำถี่ยิ่งขึ้นและบนพื้นดาดฟ้า ก็สกปรกเฉอะแฉะยิ่งขึ้น

แม่สาวสวยชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง สะดุดลื่นหกล้ม ขณะที่หล่อนพยายามปีนขึ้นเรือชูชีพหมายเลข 9

สตรีกลางคนผู้หนึ่ง พลาดตกลงไปในช่องว่างระหว่างเรือชูชีพหมายเลข 10 กับแคมเรือกำปั่น

ทุกคนกลั้นลมหายใจด้วยความหวาดเสียวที่จะเห็นร่างนั้นลอยละลิ่วลงไปในทะเล

แต่แล้ว ต่างคนก็ถอนใจด้วยความโล่งอก ที่มีมือของสุภาพบุรุษผู้หนึ่งคว้าข้อเท้าของหล่อนไว้ได้ ราวกับปฏิหาริย์

เป็นอันว่า หล่อนรอดชีวิตได้อย่างหวุดหวิด แล้วหล่อนก็ยักแย่ยักยันปีนขึ้นเรือชูชีพจนสำเร็จ

การขาดกะลาสีที่ชำนาญงาน ทำให้ภาวะการณ์ยุ่งเหยิงอลหม่านอยู่ไม่น้อย

พวกกะลาสีที่ชำนาญงาน ต้องมีหน้าที่ประจำกำกับไปกับเรือบตชูชีพลำแรกๆเสียหลายคน

กะลาสีอีกจำนวนหนึ่ง ถูกสั่งให้ไปทำงานอย่างอื่นในเรือบ้างก็ไปสำรวจโคมไฟ บ้างก็ไปเปิดหน้าต่างห้องดาดฟ้า

กะลาสีอีกหกคน ได้รับคำสั่งให้ไปเปิดประตูทางเดินที่ชั้นล่างของเรือ ซึ่งทั้งหกคนนี้ไม่ได้กลับขึ้นมาอีกเลย ดูเหมือนจะไปจนมุมอยู่ที่ใดที่หนึ่งในห้องข้างล่างเสียเป็นแน่

ต้นหนที่สอง จำใจต้องแบ่งกะลาสีเท่าที่มีตัวเหลืออยู่ ให้ลงประจำเรือบตชูชีพ

ส่วนทางกราบขวา ต้นหนที่หนึ่ง เริ่มอนุญาตให้ผู้โดยสารลงเรือชูชีพได้บ้าง ในเมื่อมีที่ว่าง

ขณะที่เจ้าหน้าที่กำลัง จะหย่อนเรือชูชีพหมายเลข 3 นั้น เจ้าของสำนักพิมพ์แห่งหนึ่ง ไม่แต่เพียงเจ้าตัวเอง กระโดดลงไปป๋ออยู่กับเมียเท่านั้น ยังแถมอุ้มหมาจูชื่อซุนยัตเซ็นไปอีกตัวหนึ่ง แล้วยังเรียกล่ามแขกชาวอียิปต์ที่เขาขวนมาจากกรุงไคโรให้ลงไปด้วย

ที่เรือบตหมายเลขหนึ่ง ออกจะเป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่หน่อย

ท่านขุนนางและคุณหญิง พร้อมด้วยเลขานุการินีของหล่อนถาม ต้นหนที่หนึ่งว่า

"จะให้ลงเรือได้หรือยัง ?"

ต้นหนที่หนึ่งโค้ง และตอบทันที

"เชิญขอรับ"

ต้นหนที่หนึ่งกุลีกุจอช่วย ผู้โดยสารให้ลงเรือบตลำนั้นแล้วเขาสั่งให้ช่างไฟอีกหกคนลงประจำทำหน้าที่กรรเชียงเรือให้สล่ำประจำเรือ เป็นหัวหน้ารับผิดชอบ และเขาสั่งสลั่งว่า

"ให้ลอยลำอยู่แถวนี้แหละ เวลาฉันตะโกนเรียกกลับมา"

ครั้นแล้วเขาก็โบกมือ ให้พลประจำปั้นจั่นโรยเชือกปล่อยเรือบตหมายเลขหนึ่งลงน้ำได้

เป็นอันว่าเรือชูชีพลำนั้น อันควรจะจุคนได้เต็มที่ 40 คนมีคนอยู่จริงเพียงสิบสองคนเท่านั้น

กล่าวถึงคนโดยสารชั้น 3 ทั้งชายและหญิงมารวมกันอยู่ เป็นกลุ่มเบ้อเร่อ ที่ต้นบันไดดาดฟ้าที่ห้า

ต่างเบียดเสียดยัดเยียด และส่งเสียงอึงคะนึงทั้งอ่อนเพลียละเหี่ยใจไปตาม ๆ กัน เพราะคนเหล่านี้ ต้องมาเบียดเสียดกันอยู่ตรงนี้นานนักหนาแล้ว นับตั้งแต่คนใช้ประจำเรือปลุกเรียกให้ลุกขึ้นทีเดียว

เมื่อเวลาเที่ยงคืน 30 นาที มีคำสั่งมาว่าให้ส่งผู้หญิง และเด็กขึ้นไปบนดาดฟ้าที่ไว้เรือชูชีพ

แต่เป็นการยากยิ่งที่คนเหล่านี้ จะคลำทางไปถูกด้วยตนเอง เพราะตามธรรมดาของเรือโดยสารชั้น 3 ถูกปิดกั้นหมดเพื่อป้องกันมิให้คนโดยสารชั้น 3 เที่ยวเพ่นพ่าน

ดังนั้น พนักงานรับใช้ใจดีคนหนึ่ง จึงอาสานำทางขึ้นไปทีละหมู่ๆ

เขานำหญิงและเด็กหมู่แรกไปลงเรือชูชีพ

หมายเลข 8 แต่คนเหล่านั้นก็เจี๊ยวจ้าว จะออกจากเรือมาพักอยู่ในห้องซึ่งอบอุ่นกว่า ทำให้เสียเวลาต้องว่ากล่าวกันอยู่อีก

พนักงานรับใช้ผละกลับไป นำหญิงและเด็กผู้โดยสารชั้น 3 ขึ้นมาได้อีกหมู่เดียวเท่านั้น ตัวเขาเองก็ได้รับคำสั่งจากต้นหนที่ 1 ให้ลงไปประจำเรือบตชูชีพลำนั้น

ยังมีคนโดยสารชั้นต่ำที่สุดอีกพวกหนึ่ง

พวกนี้ถูกปิดกั้นให้อยู่เป็นที่ ไม่มีทางจะเพ่นพ่านไปยังส่วนอื่น ๆ ของเรือได้เลย แต่เป็นของธรรมดาคนเราย่อมรักชีวิตด้วยกันทุกผู้ทุกนาม ดังนั้นคนโดยสารพวกนี้บางส่วน จึงปีนป่ายไปตามเสาปั้นจั่นที่อยู่ดาดฟ้าชั้นล่างข้างท้ายเรือ

แล้วพวกเขาก็คืบคลานไปตามขอบกำแพงกั้นน้ำ กระโดดข้ามรั้วเข้าไปในเขตของผู้โดยสารชั้นหนึ่ง จากนั้นก็ขึ้นไปบนดาดฟ้าไว้เรือชูชีพโดยสะดวก

ส่วนอีกพวกหนึ่ง ช่วยกันเขย่าประตูลูกกรงกั้นเขตอยู่ด้วยความบ้าคลั่ง

ที่ประตูแห่งหนึ่ง หญิงสาวชาวไอริช 3 คน หลุดออกมาได้ ถูกนายกะลาสีผู้เคร่งระเบียบยื้อยุดฉุดผลักให้กลับเข้าที่ ไม่ยอมให้ผ่านออกไป จนกระทั่งคนโดยสารชั้นต่ำสุดด้วยกันคนหนึ่ง ทนดูอยู่ไม่ไหว จึงตวาดด้วยเสียงอันดังว่า

"ไอ้สันดาน เปิดประตูและปล่อยให้ผู้หญิงไปเดี๋ยวนี้"

คงจะเป็นด้วยอำนาจ อภินิหารของเสียงตวาดนั่นเอง เจ้ากะลาสีเคร่งระเบียบคนนั้น ยอมปฏิบัติตามโดยดี ซึ่งยังความประหลาดใจให้หญิงทั้งสามเป็นอันมาก

จำนวนผู้โดยสารชั้นต่ำที่สุด ที่รอดออกไปได้กับจำนวนที่ยังติดค้างอยู่นั้น จะเปรียบกันได้ก็สักหนึ่งคนต่อร้อยคนเท่านั้น ซึ่งจำนวนร้อย ๆ เหล่านี้ จับกลุ่มแออัดกันอยู่อย่างปราศจากความหวังใด ๆ ทั้งสิ้น

บ้างก็คุกเข่าลงสวดมนต์ อ้อนวอนพระผู้เป็นเจ้า

ส่วนทางด้านคนโดยสารชั้นสามนั้นเล่า ผู้โดยสารคนหนึ่งซึ่งเดินผ่านไปทางนั้นเล่าว่า ยังจับกลุ่มอยู่ในห้องอาหารกว้างใหญ่ อีกลุ่มเบ้อเร่อเหมือนกัน

หลายคนในจำนวนนั้น ถือลูกประคำอยู่ในมือ กำลังสวดวิงวอนอยู่

เรือบตชูชีพ ส่วนมากผละจากไปแล้ว

กะลาสี กรรเชียงห่างจากเรือใหญ่ออกไปช้า ๆ ทีละลำ ๆ ใบกรรเชียงกระทบน้ำวาบวับ

สายตาทุกคู่ในเรือบตทุกลำ เพ่งมองไปที่เรือไตตานิค ......

ดาดฟ้าสำหรับเดินเล่น และหน้าต่างใต้ท้องเรืออีกแถวยังมีแสงไฟสว่างไสว มองเห็นคนที่ยังตกค้างอยู่บนเรือใหญ่ ยืนเรียงรายตามลูกกรงกราบเรือ

ทั้งยังได้ยินเสียงจังหวะเพลงของวงดนตรีประจำเรือได้อย่างถนัดในคืนอันสงัดนี้

ดู ๆ ก็ไม่น่าจะเป็นไปได้เสียเลย ที่ว่าเรือยักษ์ลำนี้ มีอาการผิดปกติและกำลังจะอับปาง

แต่ครั้นเพ่งมองดูใหม่ให้ดี ก็เห็นประจักษ์ว่า หัวเรือยักษ์ลำนั้นซุนคะมำไปตั้งพะเรอ ดูคล้ายกับขนมเค็กวันเกิดยุบแฟบลงกระนั้น

เรือบตบางลำมุ่งกรรเชียงไปสู่แสงไฟของเรือกำปั่นอีกลำหนึ่ง ซึ่งเห็นอยู่ลิบ ๆ โน้น แต่กัปตันรู้สึกประหนึ่งว่า เรือลำนั้นอยู่ใกล้เหลือเกิน

เขาจึงตะโกนสั่งเรือชูชีพหมายเลข 8 ให้รีบจ้ำเข้าหา เพื่อถ่ายคนขึ้นเรือใหญ่ แล้วกลับมารับใหม่

ในเวลาใกล้เคียงกันนั้น พลุสัญญาณแจ้งอันตรายได้ถูกจุดอยู่เรื่อยไม่หยุดหย่อน โดยมีความหวังว่า ไม่ช้าก็เร็ว ต้องมีเรือลำอื่น ๆ แลเห็นอีก

บนหอบังคับการเรือแคลิฟอเนียน ต้นหนที่สองกำลังนับจำนวนพลุสัญญาณของเรือไตตานิคอยู่ เขานับได้หกดอกเมื่อเวลาหนึ่งนาฬิกา

ครั้นเวลาตีหนึ่ง 10 นาที เขาจึงรายงานกัปตันทางกระบอกพูด ซึ่งกัปตันย้อนถามว่า

"เป็นพลุหมู่รึ ?"

"ไม่ทราบครับ"

เขาตอบ

"แต่เป็นพลุสัญญาณไฟขาวครับ"

กัปตันจึงสั่งให้ต้นหนที่สอง พยายามติดต่อกับเรือไตตานิคด้วยสัญญาณไฟเรื่อยไป

อีกครู่ต่อมา ต้นหนที่สอง ยื่นกล้องส่องทางไกลให้ต้นหนฝึกหัด ปากก็พึมพำว่า

"ลองดูซิ ดูอาการเรือลำนั้น แปลกมาก"

ต้นหนฝึกหัดส่องกล้องดูอย่างพินิจพิเคราะห์ เห็นเรือลำนั้นเอียงมา ด้านข้างของเรือด้านหนึ่งแทบจะลอยพ้นน้ำ

เขาเองก็สังเกตเห็นว่า ไฟแดงข้างเรือได้อันตรธานไปแล้ว

เรือไตตานิคกำลังมี ลักษณะพิกลพิการจริง ๆ

เวลาน้ำทะเลปริ่มถึงดาดฟ้า — สระอาบน้ำตอนหัวเรือแล้ว

ระลอกน้อย ๆ พริ้วไปตามเครื่องบันจั่นและฝาจุมโพ่กระทบกับโคนฝาผนังห้อง

ทั้งตัวเรือก็เอียงเทไปข้างด้านซ้ายอย่างน่าเกลียด

ประมาณเวลาหนึ่งนาฬิกา 40 นาที ต้นเรือตะโกนขึ้นว่า

"ทุกคนไปรวมอยู่กราบขวาให้หมด ! เรือจะได้ตรง !"

ทั้งผู้โดยสาร และพนักงานเรือจึงเฮโลไปอยู่ทางกราบขวา ทำให้เรือทรงตัวตั้งลำตรงขึ้นได้บ้างอย่างช้า ๆ

การทำธุระกับเรือชูชีพ ที่ยังเหลืออยู่บ้างจึงค่อยสะดวกกั้น

ถึงตอนนี้ ไม่มีแม่หญิงคนไหน กระบิดกระบวนลังเล ที่จะสละเรือใหญ่กันอีกแล้ว

ผู้โดยสารชั้นสาม — ชายคนหนึ่ง กระโจนลงไปในเรือบตชูชีพที่กำลังห้อยโตงเตงอยู่

ผู้ชายอีกหลายคน จึงกระโดดลงไปบ้างแต่พนักงานเรือฉุดรั้งตัวกลับออกมา เป็นส่วนมาก เว้นแต่นายคนแรกเท่านั้นที่รอดได้ โดยเบียดแทรกเข้าไปในกลุ่มหญิง และโดยมีผ้าคลุมไหล่ของผู้หญิงคลุมอยู่ด้วย จึงตบตาพนักงานเรือรอดตัวไป

[ชายผู้นี้เล่าในตอนหลังว่า มิสซิสแอ้สเตอร์เป็นคนเอาผ้าไปะคลุมให้เขา]

อีกทางหนึ่ง ผู้ชายกลุ่มใหญ่กำลังแย่งกันลงเรือบตหมายเลข 14 แต่กะลาสีกวัดแกว่งเหล็ก—แม่แรงชนิดหนึ่งประทะไว้

ในเวลาเดียวกันนั้น ต้นหนที่ห้าก็ชักปืนพกออกมา เขาร้องสำทับกึกก้องว่า—

"ใครฝ่าฝืน เป็นยิงแน่"

และเพื่อให้ขลังยิ่งขึ้น เขากดโป้ง—โป้งโป้ง 3 นัดซ้อนไปทางข้างเรือใหญ่

ได้ผล ทุกคนชะงัก พนักงานเรือคลายบั้นจั่นหย่อนเรือหมายเลข 14 ลงทันที

ขณะเดียวกัน เรือชูชีพผ้าใบ ซึ่งแขวนขึ้นรอกแล้ว กำลังบรรทุกคนอยู่

ท่านประธานกรรมการ บริษัทเดินเรือนี้กุลีกุจอช่วยเหลือกะลาสี ในการจัดเตรียมอย่างทะมัดทะแมงแข็งขัน ดูราวกับท่านเป็นกะลาสีจริง ๆ ทุกกระเบียดนิ้ว

ลักษณะท่าทางสงบไม่หวั่นไหว แต่ครั้นแล้วในวินาทีสุดท้าย ที่เรือบตกำลังจะถูกหย่อนลงทะเลนั่นเอง ท่านกลับไปนั่งปิออยู่ในเรือ กลายเป็นคนโดยสารที่ปอดกระเส่าไปได้อย่างประหลาด

คนโดยสารมีพฤติการณ์ต่าง ๆ กัน........

นายบรรณาธิการหัวเห็ด นั่งอ่านหนังสืออยู่คนเดียวในห้องโถงสูบบุหรี่ สำหรับคนโดยสารชั้นหนึ่ง

ช่างไฟเล่าว่า ท่านบรรณาธิการวางท่าเหมือนไม่แคร์ว่าอะไรจะเกิดขึ้นก็ช่างหัวมัน ดูสมกับความหัวเห็ดของเขาแท้ ๆ

แต่สุภาพสตรีผู้หนึ่ง ซึ่งกำลังก้าวลงเรือชูชีพ—ท่านเศรษฐีบ่อแร่สั่งหล่อนไปถึงภรรยาว่า

"กรุณาบอกเมียผมด้วยว่า หากมีอะไรเกิดขึ้นกับผม ผมได้ปฏิบัติหน้าที่ของลูกผู้ชายอย่างดีที่สุดแล้ว"

โดยปกติ เขาเป็นคนมีอัธยาศัยดีมาก ขณะนั้นเสื้อนอกและเข็มขัดชูชีพที่บ๋อยคาดไว้แต่แรกนั้นไม่มีแล้ว หากทั้ง 4 ท่านเศรษฐีบ่อแร่และคนสนิทของเขา ต่างก็แต่งเครื่องราตรีสโมสรยืนอยู่อย่างเฉิดฉาย

เขาบอกกับคนอื่น ๆ ว่า

"เราแต่งตัวอย่างดีที่สุด และพร้อมที่จะไปอยู่ก้นสมุทรกับเรืออย่างสุภาพบุรุษ"

นายธนาคารใหญ่และคนโดยสารชั้นหนึ่งที่เป็นผู้ชายอีกประมาณสิบสองคน ได้ช่วยเหลือกะลาสีอย่างเข้มแข็งในการนำเด็กและผู้หญิงลงเรือชูชีพลำหลัง ๆ

ขณะที่พวกเขาบางคน ช่วยพยุงสตรีสาวสวยคนหนึ่งนั้นพวกเขายิ้ม และเตือนหล่อนให้ทำใจกล้าหาญไว้ แต่หล่อนกลับสังเกตเห็นว่าสุภาพบุรุษที่น่าสงสารเหล่านั้น มีเหงื่อเม็ดโป้ง ๆ อยู่ที่หน้าผาก

บัดนี้ ยังมีเรือชูชีพเหลืออยู่เพียงสองสามลำเท่านั้นและเรือผ้าใบพับได้อีกสองลำเก็บอยู่ทางด้านที่อยู่ของพนักงาน นายเรือซึ่งกำลังแก้กางกันอยู่อย่างรีบร้อน

เรือผ้าใบลำที่ 4 เอาขึ้นแขวนรอกแล้ว พร้อมที่จะบรรจุคนโดยสาร แต่ก็เกือบไม่มีเวลาเหลือแล้วเช่นเดียวกัน

แสงไฟในเรือเริ่มหรี่แดง

เสียงแจกันเครื่องลายครามตกแตกอยู่โฉ่งฉ่างในห้องข้างล่าง

คนโดยสาร ยังตกค้างบนเรือใหญ่อีก 1,600 คน แต่เรือชูชีพลำที่ 4 จุคนได้ 47 คนเท่านั้นหนตัดสินใจจับมือต่อมือกับพวกกะลาสีกางล้อมเรือชูชีพลำนั้นไว้ ปล่อยให้เข้าไปเฉพาะพวกผู้หญิง

นายพันเอกทหารบก พรวดพราดเข้ามาพร้อมกับสตรีอีกสองนาง ทั้งสามคนเข้าถึงเรือชูชีพลำที่ 4 นั้นขณะที่พนักงานประจำรอกหย่อนเรือลงไปหน่อยหนึ่งแล้ว และมีที่ว่างกระจิ๊ดเดียวแทบไม่พอคนเดียวแทรกเข้าไปด้วยซ้ำ

สตรีคนหนึ่งหันไปละล่ำละลักบอกสตรีอีกคนหนึ่งว่า

"เธอไปก่อนเถิด เธอมีพวกลูก ๆ รออยู่ทางบ้าน"

ว่าแล้วหล่อนก็ช่วยพยุงสตรีผู้นั้น ข้ามลูกกรงลงไปในเรือชูชีพจนเรียบร้อย ด้วยน้ำใจอันประเสริฐ

ครั้นแล้วใครคนหนึ่งก็ตะโกนลั่นให้หย่อนเรือลง

เป็นอันว่า เรือชูชีพลำที่ 4 เป็นลำสุดท้าย ที่ผละจากเรือใหญ่เมื่อเวลาตีสองห้านาที

ส่วนสตรีผู้ที่มีน้ำใจอันประเสริฐนั้น คงยืนอยู่บนดาดฟ้าเรือใหญ่นั่นเอง

เมื่อเรือชูชีพผละไปหมดแล้ว บนเรือใหญ่ไตตานิคกลับบังเกิด ความสงบเยือกเย็นขึ้นอย่างน่าอัศจรรย์

คนตั้งร้อย ๆ ที่ถูกทิ้งให้อยู่เบื้องหลังต่างก็ยืนกันอยู่เงียบ ๆ บนดาดฟ้าชั้นบน แต่อยู่ห่าง ๆ จากลูกกรงกราบเรือ

นายคนหนึ่ง พินิจพิจารณารอกกว้านเรือบตอนขณะนี้ไม่มีเรือบตแล้วนั้น ราวกับว่าเกิดมาไม่เคยเห็น ส่วนใจก็ลอยละล่องไปถึงพ่อแม่ญาติพี่น้องทางบ้าน

เขารู้สึกเหมือนหนึ่งว่า ตัวเขาสถิตอยู่สุดหล้าฟ้าเขียว และกำลังเพ่งมองเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ทางบ้านกระนั้น

เวลาตีสองห้านาที กัปตันเรือโผล่เข้าไปในห้องวิทยุเป็นครั้งสุดท้าย

เขากล่าวกับพนักงานวิทยุว่า

"เพื่อนยาก พวกเธอได้ปฏิบัติภาระหน้าที่อย่างเต็มที่แล้ว บัดนี้ ทุกคนสละหน้าที่และช่วยตัวเองได้แล้ว"

จากนั้น กัปตันก็เดินไปที่ดาดฟ้าที่เคยเก็บเรือชูชีพ

เขาบอกพวกกะลาสีว่า

"ดีแล้ว หลานชาย ทุกคนพึ่งตัวเองได้"

กะลาสีบางคนปฏิบัติตาม คำอนุญาตของกัปตันทันที

คือกระโดดลงทะเล แล้วเรือชูชีพบางลำก็ฉุดเขาขึ้น

แต่กะลาสีส่วนมากยังคงอยู่กับเรือใหญ่

เด็กรับใช้ประจำห้อง โดยสารชั้นหนึ่งประมาณสิบห้าคนเที่ยวเดินเถลไถลกระจัดกระจายอยู่ตามดาดฟ้า

พวกเขารู้สึกสบายอกสบายใจ ไม่มีใครมาคอยดุด่าว่ากล่าวไม่ให้พวกเขาสูบบุหรี่ที่ทางเข้าอัฒจันทร์ใหญ่

พวกวงดนตรี ซึ่งสวมเสื้อชูชีพทับเสื้อชั้นนอก ยังคงดีดสีตีเป่าเข้าจังหวะกันอย่างร่าเริง

ภายในลำเรือ ความเงียบสงัดตามห้องว่างเปล่า ต่างก็มีบทบาทแปลก ๆ กัน...........

โคมพวงแก้วระย้า ภายในห้องภัตตาคารห้อยเอียงกะเท่เร่อย่างน่ากลัว แต่ก็ยังมีแสงไฟสว่างอยู่ทอแสงจับฝาห้องสีน้ำมันและพรมแดงงามระยับ

ห้องนั่งเล่นซึ่งมีเตาผิงใหญ่โต เงียบและว่างเปล่า

ลานโถงประดับต้นปาล์มก็ว่างเปล่า ไม่มีคนเช่นเดียวกัน

คิด ๆ ก็เหลือเชื่อ เมื่อ 4 ชั่วโมงที่แล้วมา

นี่เองลานนี้ยังเต็มไปด้วยสุภาพสตรี และสุภาพบุรุษแต่งกายงดงามหาที่ติมิได้ นั่งฟังดนตรีกันอยู่หลัด ๆ

อย่างไรก็ดี ในห้องสูบบุหรี่ยังนับว่าไม่ว่างเสียทีเดียว เพราะเมื่อพนักงานรับใช้ในเรือคนหนึ่งมองเข้าไปในห้องนั้น เมื่อเวลาตีสองสิบนาที เขายังเห็นพ่อยอดชายนายช่างออกแบบเรือนี้ ยืนนิ่งเฉยอยู่คนเดียว

เข็มขัดชูชีพของเขา วางอยู่บนโต๊ะเล่นไพ่อย่างไม่เอาใจใส่ เขายืนกอดอก

และเขาดูงุนงง เมื่อพนักงานรับใช้ถามเขาอย่างเกรง ๆ ว่า

"คุณไม่ลองพยายาม ช่วยชีวิตตนเองดูหรือครับคุณนายช่าง ?"

เขาไม่ตอบอะไรเลย ทั้งไม่มีอาการแสดงว่าได้ยินนายพนักงานนั้นถามด้วยซ้ำไป

บนดาดฟ้า ฝูงคนรออยู่อย่างไรก็อย่างนั้น

บางคนก็สวดมนต์กับท่านสาธุคุณ ซึ่งเป็นผู้โดยสารคนหนึ่ง

ส่วนคนอื่น ๆ ดูคล้าย ๆ กับเข้าภวังค์

อุบัติการณ์ครั้งนี้มีข้อน่าคิดมาก ตัวกัปตันเองก็ได้รับข่าวเตือนเรื่องก้อนน้ำแข็งลอยน้ำจากเรือลำอื่นถึง 5 ฉบับในวันเดียวกันนี้ และฉบับหลังสุดยังบอกตำแหน่งให้ด้วย

ปรอทในเรือก็ชี้ให้เห็นว่า ตกจาก 43 ดีกรีเมื่อเวลาเจ็ดโมงเช้า ลดลงจนถึง 32 ดีกรีเมื่อเวลาสิบนาฬิกาตอนสาย

นอกจากนั้น อุณหภูมิในท้องทะเลก็ลดถึง 31 ดีกรี เมื่อเวลาสิบนาฬิกาสามสิบนาที

ส่วนพนักงานวิทยุของเรือไตตานิคนั้นเล่า ก็ควรจะชั่งใจตริตรอง เมื่อทางเรือแคลิฟอเนียนส่งวิทยุแทรกเข้ามาเพื่อจะบอกข่าวก้อนน้ำแข็ง แต่นายพนักงานวิทยุของเรากลับไปเพ้ยเขาเสีย

เลยเป็นอันว่า ทางหอบังคับการชวดที่จะรู้ข่าวนั้น

ในกาละเช่นนี้ สิ่งเล็กน้อยบางอย่างมักจะตามมาหลอกหลอน จิตสำนึกของคนอยู่บ้างเหมือนกัน

เช่นสตรีนางสาวคนหนึ่ง จำได้ขึ้นมาฉับพลันว่า ครั้งหนึ่งหมอดูทำนายทายทักหล่อนไว้ให้ "ระวังน้ำ"

นายหนุ่มคนหนึ่งก็จำได้ว่า เขาได้พยากรณ์ไว้เมื่อสองสามชั่วโมง ก่อนหน้าเกิดเหตุนั่นเอง ว่าจะเกิดเหตุวิบัติทางทะเลครั้งใหญ่ยิ่งที่สุด และน่าหวาดหวั่นสะพึงกลัวที่สุดในไม่ช้า

บนหลังคาเรือ ตอนที่อยู่ของพวกนายเรือคนหมู่หนึ่งกำลัง และกางเรือชูชีพผ้าใบอีกสองลำอยู่อย่างทอดอาลัย

ทางกราบซ้าย พวกเขากางเรือชูชีพลำหนึ่งสำเร็จ จึงเข็นมาที่ชายคา แล้วเอาด้ามกรรเชียงทอดพาดระหว่างหลังคากับดาดฟ้า ผลักให้เรือไถลลื่นลงมาที่ดาดฟ้า ทางด้านกรรเชียงนั้น แต่มันลงมาคว่ำหน้าอยู่

การปลดเรือชูชีพอีกลำยิ่งลำบากใหญ่

ใครคนหนึ่ง เอาไม้กระดานมาทอดค้ำยันกับผนัง จึงผลักให้เรือไถลจากหลังคาลงมาที่ดาดฟ้า โดยเลื่อนลงมาตามไม้กระดานนั้น

เจ้าลำนี้เอาหัวทิ่มลงมาก่อน แต่เนื่องจากเรือไตตานิคกำลังเอียงกะเท่เร่อย่างมาก พวกเขาจึงหมดความสามารถที่จะ "เข็นครกขึ้นเขา"

ให้มันไปอยู่ที่แคมดาดฟ้าได้

เวลาสามทุ่ม 50 นาที ขณะที่คนเหล่านั้นกำลังชักคะเย่อกับเรือชูชีพทั้งสองลำอยู่นั้น ตรงหอบังคับการ, เรือไตตานิคมีอาการดิ่งวูบลงจมน้ำทะเลไหลซู่ไปข้างท้ายเรือ

ถึงตอนนี้ นายวงดนตรีก็พอดีให้สัญญาณจบเพลงหยุดเล่นได้

จังหวะและเสียงดนตรีหยุดไปแล้ว แต่ความเคร่งเครียดเยือกเย็นของทำนองเพลง "ฤดูใบไม้ร่วง" ยังคงอ้อยอิ่งแผ่ซ่านได้ยินไปไกลในท้องทะเล ด้วยเป็นเวลาดึกสงัด

พวกผู้หญิงในเรือบตชูชีพ ฟังเสียงดนตรีอย่างอัศจรรย์ใจในระยะห่าง ๆ และในกาลเช่นนี้ดูมีความโอ่อ่าระคนกับความวังเวงปวดร้าวในหัวใจชอบกล

ส่วนคนที่อยู่บนเรือไตตานิคนั้น ไม่สนใจไยดีกับเสียงเพลงเท่าใดนัก

สิ่งอื่น ๆ ที่กำลังเกิดขึ้นบนเรือย่อมสำคัญกว่ามาก

หัวเรือไตตานิคค่อย ๆ คะมำลง ทางท้ายก็ยกขึ้นอย่างช้า ๆ ทั้งดูคล้ายกับทั้งลำเรือจะเคลื่อนไปข้างหน้าด้วย จึงทำให้เกิดมีคลื่นขึ้นลูกหนึ่ง

พนักงานของเรือนายหนึ่ง กำลังเหงื่อไหลไคลย้อยต่อการออกกำลังเข็นเรือชูชีพผ้าใบลำเดียวที่เหลืออยู่ ให้เคลื่อนไปทางแคมดาดฟ้า

แต่เขารู้สึกหมดความจำเป็น ที่จะต้องเข็นไปในฉับพลันทันใดนั้นเอง เพราะท้องเรือบตลอยบนระดับน้ำเสียเองแล้ว

เขาจึงกระโดดแผล็วลงเรือ ตัดเชือกผูกออก แล้วในวินาทีนั้นเอง เรือบตก็หลุดจากเรือใหญ่สู่ท้องทะเล

เขาเห็นน้ำกำลังทวมทั้น ไปทางท้ายเรือ พวกคนที่อยู่ตอนนั้นถอยหนีกันเป็นจ้าละหวั่น

ที่คล่องแคล่วหน่อยก็หนีน้ำทัน

ที่ต้วมเตี้ยมก็หนีไม่พ้น

ส่วนต้นหนเรือเองรู้สึกว่า จะมัวเล่นเอาเถิดเจ้าล่อกับน้ำทะเลอยู่เช่นนั้น ทรมานหัวใจเปล่า ๆ เขาจึงตัดสินใจกระโดดลงทะเลเลย

เป็นนาทีที่น่าสะพึงกลัวที่สุด ในชีวิตของเขา เพราะเขาถูกกระแสน้ำที่กำลังไหลพรั่งเข้าทางช่องลม ดึงดูดตัวเขาจมดิ่งเข้าไปกระแทกกับช่องลม

แต่แล้ว–ก็ราวกับเกิดปาฏิหาริย์ อากาศที่อยู่ภายในดันตัวของมันออกมา เลยดันเอาต้นหนเรือหลุดจากอาการดึงดูดของน้ำ ทะลึ่งพรวดขึ้นมาบนผิวน้ำได้ทั้ง ๆ กำลังหอบสำลักน้ำ เขาว่ายออกห่างพ้นอันตรายไปได้

นายอีกคนหนึ่งก็หัวไวเหมือนกัน

พอคลื่นกวาดดาดฟ้ามาทางเรือบตชูชีพผ้าใบอีกลำ ที่คว่ำลำอยู่จากการเลื่อนเรือมาตามไม้กรรเชียงเรือ เขาก็ตะครุบกระดูกงูเรือบต เผ่นผลุงขึ้นไปขี่หลังท้องเรือ

จากนั้นคลื่นก็กวาดเรือซึ่งมีตัวเขา และคนอื่น ๆ ที่มาเกาะเรือบตอีก 12 คน หลุดจากเรือใหญ่รอดไปได้ ทั้ง ๆ ที่เรือบตนั้นคว่ำอยู่

ขณะนั้นน้ำวนอย่างน่ากลัว ในน้ำวนมีทั้งเชือก น้ำมัน และสิ่งของอื่น

ไม่มีใครรู้ว่า โชคชะตาของคนส่วนใหญ่ที่ยังตกค้างอยู่กับเรือเป็นอย่างไร

คนในเรือชูชีพ เห็นคนเหล่านั้นเกาะห้อย

อยู่ตามดาดฟ้าบ้าง เสากระโดงบั้นจั่นบ้าง บลองอากาศบ้าง มองไกล ๆ คล้ายกับฝูงผึ้งที่เกาะอยู่ปากรวงฉะนั้น

แต่ไฟในเรือยังคงส่องแสงสลัว ๆ อยู่อย่างไม่น่าจะเป็นไปได้

ไม่มีใครทราบชะตากรรม ของกัปตันเรือ หลายคนกล่าวในภายหลังว่าเขายิงตัวตาย แต่ก็ไม่มีพยานหลักฐานอะไร

ก่อนเรือจมเล็กน้อย พนักงานเรือนายหนึ่งเห็นกัปตันเดินขึ้นไปบนหอบังคับการ ในมือยังถือโทรโข่งอยู่

แล้วเมื่อเรือไตตานิคจมแล้ว ช่างไฟคนหนึ่งก็ยังเห็นกัปตันลอยคออยู่ในทะเล และอุ้มทารกไว้คนหนึ่ง

พอท้ายเรือ ยกจนหางเสือลอยพ้นน้ำ กลุ่มคนโดยสารทั้งผู้ยิ่งใหญ่ และมนุษย์ที่ไม่มีใครรู้จัก ต่างก็ล้มกลิ้งระเนระนาด กองทับกันไม่รู้ว่าใครเป็นใคร

เสียงเครียดเย็นของทำนองเพลง "ใบไม้ร่วง" จางหายเข้าไปในกลุ่มนักดนตรี และเครื่องดนตรีที่หกคะเมนสุมทับกันอยู่นั่นเอง

แสงไฟในเรือ หรี่แล้วก็โพลงขึ้น แล้วก็ดับไปโดยสิ้นเชิง คงเหลือแต่ตะเกียงน้ำมันก๊าดที่จุดแขวนอยู่บนเสากระโดงหลังเพียงดวงเดียว

เสียงครืน คำรนดังกึกก้องไปทั่วน่านน้ำ

ในเมื่อของทุกอย่างในเรือเลื่อนล้ม และหลุดจากที่ตั้งพร้อม ๆ กัน แล้วระคนปนกันยุ่งลองหลับตาวาดภาพดูเถิด---

หม้อน้ำเรือกำปั่น 29 ใบ

หีบบรรจุผลไม้แห้ง 800 หีบ

โซ่สมอเรือ ซึ่งแต่ละห่วง หนักถึง 175 ปอนด์

เบียร์หนึ่งหมื่น 5 พันขวด

หีบเครื่องแต่งกาย ของเศรษฐีนีอเมริกันนางหนึ่ง

หีบใบหุ้นสมบัติล้ำค่าของนายพันตรีทหารบก

กระถางปาล์มหลายสิบโหล

เปียนโนขนาดใหญ่อีกห้าชิ้น---

--- ทั้งหมดนี้ผสมกันเป็นกองขยะไปหมด

เมื่อหัวเรือดิ่งมากขึ้น ปล่องหน้าของเรือก็หักฟาดน้ำกระจาย แล้วท่อนท้ายเรือไตตานิคก็ยกลอยขึ้นชี้ฟ้า ตั้งได้ฉากกับระดับน้ำทะเล

ใบพัดสามใบทอแสงอยู่วาววับ

ส่วนตั้งแต่ปล่องที่ 3 จนถึงหัวเรือ จนมุดอยู่ใต้น้ำ

คนในเรือชูชีพไม่ใคร่จะเชื่อสายตาตัวเองเสียเลยว่า ได้เห็นภาพเช่นนั้นจริง ๆ

เขาเหล่านั้น เฝ้าเพ่งดูอยู่ตั้งสองชั่วโมงแล้ว พร้อมกับภาวนาเอาใจช่วยด้วยความหวัง

เขาเห็นเรือไตตานิคค่อย ๆ ต่ำลง จนกระทั่งระดับน้ำถึงไฟราวเขียวแดงข้างเรือ ก็รู้ว่าอวสานใกล้เต็มทนแล้ว

แต่เขาก็มิได้คาดว่า จะประสบลักษณะเช่นนี้ คือเสียงคำรณกึกก้องอย่างผิดธรรมดา และท้ายเรือยักษ์ชี้ฟ้าเก้าสิบองศา อย่างที่เขาได้ยินได้เห็นอยู่นั้น

อีกสองนาทีต่อมา เสียงคำรณกึกก้องก็จางหายไป ท้ายเรือไตตานิคถอยหลังหน่อยหนึ่ง แล้วก็เริ่มลดจากอาการชี้ฟ้า 90 ลงมาช้า ๆ ใน

ตอนต้น และเร็วขึ้นในตอนลงสู่ระดับน้ำทะเล จนกระทั่งน้ำทะเลเกือบมิดเสาธงท้ายเรือ

ในเรือชูชีพ พวกผู้หญิงนิ่งจังงัง และนิ่งอั้น

ต้นหนที่สาม ซึ่งประจำเรือชูชีพหมายเลข 5 ก้มลงดูนาฬิกา แล้วกล่าวว่า

"เวลาตีสอง 20 นาทีพอดี"

บนเรือแคลิฟอเนียน ต้นหนที่สอง และ ต้นหนฝึกหัด เฝ้าดูเรือกำปั่นยักษ์แปลกประหลาดค่อย ๆ หายไปจากคลองจักษุ เพราะการที่เรือลำนั้นจุดพลุสัญญาณอยู่เรื่อย ๆ ก็ดี อาการทรงตัวอยู่ในน้ำซึ่งมีลักษณะชอบกลก็ดีเป็นกรณียั่วใจเขาทั้งสองให้เฝ้าจ้องมองไม่วางตา

เมื่อเวลาสองนาฬิกา แสงไฟในเรือประหลาดลำนั้น ดูลดต่ำลงใกล้ระดับน้ำทะเลมาก แต่ทั้งสองคนกลับรู้สึกว่า เห็นจะเนื่องมาจากลำน้ำแล่นห่างออกไป

ครั้นเวลาตีสองยี่สิบนาที ต้นหนที่สองก็มองไม่เห็นเรือลำนั้นโดยสิ้นเชิง เขาจึงรายงานให้กัปตันทราบทางท่อโทรศัพท์เมื่อเวลาตีสอง 40 นาที แล้วก็ประจำรักษาหน้าที่ต่อไป

ขณะน้ำทะเลท่วมมิดเรือไตตานิค คุณหญิงท่านหนึ่งกล่าวกับเลขานุการิณีของหล่อนว่า

"ชุดราตรีของฉันสูญเสียแล้ว"

ไม่แต่เพียงชุดราตรีที่อันตรธานไป ไม่แต่เพียงชีวิตมนุษย์ 1502 คน และเรือกำปั่นโดยสารใหญ่ที่สุดในโลกจะสูญสิ้นอันตรธานไปเท่านั้น วิธีการเดินเรือโดยการเสี่ยง และ การละเลยอย่างที่ไม่น่าบังเกิดขึ้น ก็พลอยอันตรธานไปด้วย

ไม่มีใครกล้านำเรือแล่นผ่าเข้าไปในน่านน้ำที่กำลังมีภูเขาน้ำแข็งลอยระเกะระกะ โดยไม่เอาใจใส่คำเตือนอย่างคราวนี้อีก เพราะนับแต่นั้นมาเรือเดินสมุทร ในน่านน้ำแอ็ตแลนติคทุกลำถือข่าวภูเขาน้ำแข็ง เป็นข่าวสำคัญ และหันหัวเรือหนีให้ห่างที่สุด หรือมิฉนั้นก็เล่นช้า ๆ

อนึ่ง ภายหลังที่เรือไตตานิคอับปาง รัฐบาลอเมริกันและรัฐบาลอังกฤษได้ร่วมมือกันจัดตั้งกองเรือสำรวจภูเขาน้ำแข็งลอยน้ำขึ้น และในปัจจุบันนี้มีเรือยามฝั่งคอยติดตามก้อนน้ำแข็ง ที่บังเอิญพลัดเข้ามาในเส้นทางเดินเรือ

ยิ่งกว่านั้น เส้นทางเดินเรือข้ามสมุทรในฤดูหนาวยังเลื่อนต่ำลงไปข้างใต้อีกมาก เพื่อให้ปลอดภัยยิ่งขึ้น

ดังนั้น พวกภูเขาน้ำแข็งทั้งหลายจึงไม่มีโอกาสจะเที่ยวลอยเพ่นพ่าน โดยไม่มีใครเอาใจใส่เหมือนอย่างแต่ก่อนนั้นอีก

เป็นครั้งสุดท้ายเหมือนกัน ที่เรือเดินสมุทรออกทะเล โดยมีจำนวนเรือชูชีพไม่เพียงพอ

ข้อบังคับการเดินเรือ ที่บังคับใช้กับเรือไตตานิคนั้น เป็นข้อบังคับที่ล้าสมัย ไม่ว่าผู้ตราข้อบังคับอาศัยกฎเกณฑ์อันใดที่กำหนดให้เรือไตตานิคเตรียมเรือชูชีพให้พอกับจำนวนคนโดยสาร 962 คน ซึ่งที่จริงทางเรือไตตานิคยังเตรียมไว้มากกว่าที่ทางการกำหนดเสียอีก คือเตรียมไว้สำหรับ 1,178 คน

(บริษัทเดินเรือเจ้าของเรือไตตานิค ร้องว่าไม่มีใครพออกพอใจ ในความรอบคอบของบริษัทเลย)

ต่อแต่นั้นมา ข้อบังคับใหม่ตราขึ้นไว้ง่าย ๆ ว่าต้องเตรียมเรือชูชีพ ให้พอเพียงกับจำนวนผู้โดยสารทุกคน

อีกประการหนึ่ง การแยกชั้นวรรณะของผู้โดยสารเพื่อประจุลงเรือชูชีพ ก็เป็นอันสิ้นสุดไปเหมือนกัน

เรื่องการแยกชั้นวรรณะนี้ ทางบริษัทปฏิเสธเสียงแข็งทั้งเจ้าพนักงานผู้ไต่สวนก็สนับสนุนบริษัท แต่มีหลักฐานท่วมท้น คนโดยสารชั้นต่ำ ๆ ถูกทุบตีกีดกัน

ตามบัญชีรายชื่อผู้เสียชีวิต แสดงว่าหญิงผู้โดยสารชั้นหนึ่ง 143 คน ตายเพียง 4 คน (3 ใน 4 คนสมัครใจอยู่กับเรือใหญ่)

ตรงกันข้ามกับผู้โรยสารชั้นสาม 179 คน ตาย 81 คน

เด็กผู้โดยสารชั้นหนึ่งและสองรวม 29 คน สูญหายไปเพียงคนเดียว นอกนั้นรอดชีวิตหมด ในเมื่อเด็กโดยสารชั้นอับเฉา (ใต้ท้องเรือ) 76 คน รอดมาเพียง 23 คน

อัตราตายตามส่วนเฉลี่ย ของเด็กโดยสารชั้นอับเฉา ยังสูงกว่าอัตราตายตามส่วนเฉลี่ยของสุภาพบุรุษ ผู้โดยสารชั้นหนึ่งเสียอีก

อย่างไรก็ดี ได้มีการไต่สวนสุภาพบุรุษผู้โดยสารชั้นหนึ่งที่รอดชีวิตมาได้

และอีกไม่กี่วันต่อมา ก็ได้มีการโฆษณาประจาน ท่านประธานกรรมการบริษัทเดินเรือนี้–ฐานทิ้งเรือเอาชีวิตรอด

และในปีนั้นเอง สตรีผู้สูงศักดิ์ผู้รอดชีวิตมาได้คนหนึ่งได้ฟ้องหย่าขาดจากสามี โดยหาว่าเขาเป็นคนขี้ขลาด เอาชีวิตรอดมาเหมือนกัน

เมื่อใคร่ครวญในมุมอื่น ๆ ดู ก็จะรู้สึกว่าสัญญาณแห่ง "เกียรติศักดิ์รักของข้า มอบไว้แก่ตัว" ก็สูญเสียไปกับเรือไตตานิคด้วย

จริงอยู่ ผู้ตายเราอาจจะรักษาไว้ซึ่งความองอาจกล้าหาญต่อไปที่สุด แต่ความกล้าหาญตามแบบอย่างของสุภาพบุรุษบางคน แห่งเรือไตตานิคคงจะไม่มีปรากฏอีกเป็นแน่

ดังเช่น สุภาพบุรุษนายหนึ่ง เปลี่ยนเครื่องแต่งกายจากชุดธรรมดา เป็นชุดราตรีสโมสร

และสุภาพบุรุษอีกท่านหนึ่ง ดูดบุหรี่แดงวาบขณะโบกมืออำลาเพื่อนของเขา

ทั้งสอง พร้อมที่จะเผชิญหน้ากับมัจจุราชอย่างไม่สะทกสะท้าน....เหล่านี้เป็นต้น

ยิ่งกว่านั้น การอับปางของเรือไตตานิคยังเป็นสัญลักษณ์แสดงความสิ้นสุดของความเชื่อมั่นอย่างละเมอเพ้อพก

หลายปีมาแล้วที่โลกตะวันตกอยู่ในความสงบสุข อุตสาหกรรมศาสตร์ก้าวหน้าอยู่เรื่อย ๆ

ผลได้จากอุตสาหกรรม ทำความชื่นชนพอใจให้สังคม คนโดยมากรู้สึกว่า ได้พบเคล็ดลับในการดำรงชีพอย่างศิวิไลซ์และเป็นระเบียบแล้ว

การอับปางของเรือไตตานิค ปลุกให้เขาเหล่านั้นตื่นจากละเมอ โดยเฉพาะแขนงอุตสาหกรรมศาสตร์แขนงเดียว

เหตุวิบัติครั้งนี้ เหมือนดังตีถูกขนดหาง "เรือซึ่งไม่มีวันจม" อันเป็นวิศวกรรมชั้นยอดเยี่ยมของนายช่างจมลงไปในเที่ยวแรกที่ออกแล่น

ก็เมื่อมีความพยายามอย่างยิ่งยวด ยังเปราะหักไปได้โดยง่ายเช่นนี้ ส่ามะหาอะไรกับสิ่งอื่นเล่า ? สมบัติและความมั่งคั่งย่อมมีความหมายเพียงนิดเดียว หรือไม่มีความหมายเลยสำหรับคนที่อับปางไปกับเรือไตตานิคในคืนนั้น

ก็แล้วคนอื่น ๆ เล่า ความตายจะมาถึงเมื่อไหร่ก็ไม่รู้

พวกพระสงฆ์องค์เจ้า ต่างก็เทศนาสั่งสอน

ประชาชนว่า กรณีเรือไตตานิคเป็นบทเรียนที่พระผู้เป็นเจ้าบนสรวงสวรรค์ประทานลงมา เพื่อปลุกประชาชนให้ตื่นจากโมหะจริต

จากนั้นมา เป็นปีแห่งความไม่แน่นอน ซึ่งจะโทษว่าเกิดจากกรณีเรือไตตานิคอับปางก็ไม่ได้ เพียงแต่เป็นกรณีสั่นสะเทือนอันดับแรก

ก่อนหน้านั้นทุกอย่างสงบ หลังจากนั้นทุกอย่างเต็มไปด้วยความชุนมุนวุ่นวาย

คนในสมัยนั้นจึงพากันกล่าวว่า กรณีเรือไตตานิคอับปาง เป็นลางบอกความสิ้นสุดของอดีตอันสงบ และบอกการตั้งต้นของศักราชใหม่อันชุลมุนวุ่นวายและไร้สงบ

มากล่าวถึงเหตุการณ์ทางเรือไตตานิคกันอีกดีกว่า

ในเวลาตีสองยี่สิบนาที ของวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2457 บนพื้นทะเลเหนือสุสานเรือไตตานิค มีควันบาง ๆ ลอยปกคลุมอยู่เห็นได้ชัดในคืนอันกระจ่างเช่นนี้ และมีข้าวของที่ลอยน้ำได้ลอยอยู่เป็นแพ

คนจำนวนวนร้อย ว่ายน้ำต้อมแต้มอยู่ในน้ำอันเยือกเย็น คว้าอะไรได้ก็เป็นยึดเหนี่ยวไว้อย่างบ้าคลั่ง ไม่ว่าสิ่งที่ยึดเหนี่ยวนั้นจะเป็นวัตถุหรือเป็นคนเหมือนกัน

และเพียงจำนวนสิบเท่านั้น ที่ยังพอมีทั้งสติและกำลังวังชา

เขาเหล่านี้ มองเห็นที่หมายแห่งความปลอดภัยอยู่ข้างหน้าสองจุด คือเรือชูชีพผ้าใบลำที่หนึ่งและลำที่สอง ที่ถูกน้ำกวาดหลุดลอยออกจากเรือใหญ่

พวกที่ว่ายน้ำเก่งจึงมุ่งว่ายไปทางนั้น

ในไม่ช้า พวกเหล่านี้ประมาณยี่สิบสี่คนก็ลงไปนอนแผ่หรา หมดกำลังอยู่ในท้องเรือชูชีพลำที่หนึ่ง

บางคนก็ถึงวิสัญญีภาพ

ในบรรดาคนที่โชคยังช่วยเหล่านี้ มีดารานักเทนนิสคนหนึ่ง ชาวสวีเดนอีกสองคน ช่างไฟซึ่งมือทั้งสองข้างถูกไฟลวกฉกรรจ์ และคนอื่น ๆ

จำนวนคนที่ว่ายมาถึงเรือชูชีพ ค่อย ๆ ห่างเข้าทุกทีจนกระทั่งไม่มีมาอีกเลย

แล้วเรือลำครึ่งแห้งครึ่งเปียก ก็ลอยไปอย่างเงียบ ๆ และโดดเดี่ยว

ขณะเดียวกันนั้น คนอีกหมู่หนึ่งก็ว่ายไปยังเรือชูชีพอีกลำที่ลอยคว่ำหน้า และต่างก็ป่ายปีนขึ้นเกาะบนกระดูกงูเรือทีละคน ในจำนวนนี้มีต้นหน, หนุ่มน้อยคนหนึ่ง, นายพันเอกทหารบก และคนอื่น ๆ รวมอยู่ด้วย

เมื่อมีคนขึ้นมาใหม่ เรือก็เพียบลงทุกทีจนกระทั่งพนักงานต้อนรับในเรือไตตานิคมาถึงเป็นคนสุดท้าย เรือผ้าใบชูชีพลำที่สองก็เพียบแประและโคลงเคลง เพราะคนถึงสามสิบคนขี่อยู่สองข้างกระดูกเรือ

เมื่อเรือกระดิบผ่าไปในราตรี โดยมีไม้กระดานเรือต่างพายนั้น กะลาสีในเรือชูชีพลำที่สอง คนหนึ่งปรารภขึ้นอย่างลังเลว่า

"พวกเราควรจะสวดมนต์กันดีไหม ?"

ทุกคนเห็นด้วย และพร้อมกันสวดระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้าด้วยทำนองอันไพเราะ

ไม่แต่เสียงสวดมนต์เท่านั้น ที่ลอยไปในอากาศ หากยังมีเสียงอื้ออึงของคนอีกนับร้อย ๆ ที่ลอยคออยู่ในน้ำ ตะโกนขอความช่วยเหลือ จน

ฟังไม่ได้ศัพท์

ช่างไฟคนหนึ่งกล่าวว่า ฟังคล้ายเสียงพวกแฟนฟุตบอลล์นับจำนวนพัน กำลังเชียร์การแข่งขันที่เมืองอังกฤษ ส่วนอีกนายหนึ่งบอกว่าฟังเหมือนเสียงจักจั่นเรไรในป่าสูงตะเบ็งเสียงร้องพร้อม ๆ กัน

เสียงร้องระงมขอความช่วยเหลือนี้ กระเทือนใจ ต้นหนที่ห้าทำให้เขาตัดสินใจกลับไปช่วย

เมื่อผละจากเรือไตตานิคนั้น ต้นหนที่ห้ากำกับมากับเรือบตชูชีพ หมายเลข 14

ระหว่างทางเขาพบเรือบตชูชีพอีก 4 ลำ จึงเรียกให้เข้ามาผูกติดกันเป็นพรวน

ขณะนี้ เขากำลังจัดกองเรือของเขาเสียใหม่ เพื่อเตรียมการกลับไปช่วย

เขาเห็นว่า ไม่มีประโยชน์ที่จะกลับไปหมดทั้งห้าลำ เพราะพลกรรเชียงประจำเรือแต่ละลำ ก็ไม่พออยู่แล้ว เขาจึงจัดให้คนโดยสาร 55 คน ในเรือหมายเลข 14 ต่างไปลงเรือชูชีพลำอื่น ๆ อีก 4 ลำ

แล้วเขาเรียกสมัครพลกรรเชียงจากเรือลำอื่นมาลงเรือหมายเลข 14 เพื่อย้อนกลับไปช่วยแต่ลำเดียว ซึ่งวิธีนี้ย่อมรวดเร็วและได้ผล

ที่จริง การเล่นเก้าอี้ดนตรีกลางมหาสมุทรโดยมีเรือบตแทนเก้าอี้ ดูไม่ใช่ของสนุกนัก แต่ถึงอย่างไรก็ลุล่วงไปได้โดยเรียบร้อย

เรือชูชีพหมายเลข 14 ย้อนกลับไปถึงที่อัปปาง เมื่อ 3 นาฬิกาเศษ (ตีสาม) และได้ใช้เวลาเกือบหนึ่งชั่วโมง ค้นหาผู้เคราะห์ร้าย โดยสำเหนียกเสียงตะโกน และเสียงเรียกในความมืด แต่ก็หมดหวัง คงช่วยมาได้เพียง 4 คนเท่านั้นและคนหนึ่งก็สิ้นใจในไม่ช้า

กรณีจะเป็นอย่างไรก็ตาม ต้นหนที่ห้าซึ่งเป็นหนุ่มน้อยชาวอังกฤษ ก็ได้สำแดงออกแล้วซึ่งน้ำใจอันเปี่ยมไปด้วยมนุษยธรรม ควรแก่การสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง

ต้นหนที่สาม ซึ่งกำกับเรือชูชีพหมายเลข 5 ได้ยินเสียงร้องให้ช่วยเหมือนกัน เขาบิดหางเสือกลับ และตะโกนสั่งพลกรรเชียง

"เอ้า – พวกเรา ตีให้เต็มเหนี่ยว กลับไปที่เรือจม"

"ช่วยขอร้องต้นหนทีเถอะจ้ะ อย่ากลับไปเลย"

สุภาพสตรีผู้หนึ่งบอกกับนายพนักงานต้อนรับ ขณะที่เขากำลังออกแรงโน้มกรรเชียง

และผู้หญิงคนอื่น ๆ ก็ช่วยประท้วงเหมือนกัน ต้นหนที่สาม จึงเปลี่ยนคำสั่งใหม่

แล้วในชั่วโมงต่อมา เรือชูชีพหมายเลข 5 ซึ่งมีคนโดยสาร 40 คน จากความจุของเรือซึ่งควรจะจุได้ถึงหกสิบห้าคน ก็ละล่องเรื่อยไป

ส่วนในเรือชูชีพหมายเลขหนึ่ง เมื่อมีผู้เสนอให้กลับไปช่วย พวกที่ยังตะเกียกตะกายอยู่ในน้ำ ท่านผู้ใหญ่เป็นผู้ดีมียศท่านหนึ่ง คัดค้านเสียงแข็ง

ท่านอ้างว่าเรือจะเฉอะแฉะหมด ข้อเสนอนั้นจึงตกไป

เรือหมายเลขหนึ่ง ซึ่งจุ 40 คน แต่มีคนโดยสารจริง ๆ เพียง 12 คน ก็กรรเชียงรุดหน้าต่อไปโดยไม่มีจุดหมาย

ในเรือชูชีพทุกลำ มีเรื่องเล่าคล้าย ๆ กันอย่างนี้ทั้งนั้น เพราะเหตุนี้คนนับร้อยนับพันซึ่งลงไปอยู่ในน้ำพร้อมกับเรือไตตานิคอัปปาง จึงมี

เพียงสิบสามคนเท่านั้น ที่ถูกเก็บขึ้นเรือบดชูชีพทั้งสิบแปดลำนั้น (ไม่นับเรือบดผ้าใบ ลำที่หนึ่ง และลำที่สอง)

เมื่อเสียงร้องจางหายไป ความสงบก็เข้ามาแทนที่

อาการปวดร้าวในหัวใจค่อยเสื่อมคลายลงบ้าง แต่ความหวาดเสียวตื่นเต้นในเหตุการณ์ และความสูญเสียเพื่อนสนิทมิตรรักผู้จากไป อย่างไม่มีวันกลับ ยังไม่บรรเทาลงเท่าใด

หลายคนรู้สึกวังเวงอย่างประหลาด

แต่เมื่อเวลาล่วงไป ต่างก็ค่อยมีชีวิตชีวาขึ้น

ในเรือหมายเลขสอง ต้นหนที่ 4 จุดเริ่มพลุสีเขียว ซึ่งทำให้คนอื่น ๆ ตื่นจากภวังค์ กรรเชียงเริ่มกระทบน้ำ เสียงร้องเพลงเริ่มดังขึ้น คนอื่น ๆ ก็เลยร้องรับขึ้นบ้าง

ขณะนั้น ทะเลราบเรียบราวกับอยู่ในอ่าง หมู่เรือชูชีพต่างก็ลอยละล่องไปในราตรี

ช่างไฟคนหนึ่ง ในเรือหมายเลขสิบสาม ทะลุกลางปล้องขึ้นว่า

"ยังกับมาเที่ยวปิคนิคกันแน่ะฮิ"

แต่ปิคนิคบ้าบออะไรกัน หนาวอย่างนั้น สุภาพสตรีคนหนึ่งในเรือหมายเลขสิบสี่ หนาวเหน็บจนล้มกลิ้ง ผมของหล่อนพันกับหูกรรเชียง

สุภาพสตรีอีกคนหนึ่ง เอาผ้าพันคอขนสัตว์ของหล่อนพันให้ช่างไฟนายหนึ่ง ซึ่งหนาวจนคางสั่น

ในเรือหมายเลขห้า กะลาสีนายหนึ่งถอดถุงเท้าสั้นของเขาส่งให้เศรษฐีนีนางหนึ่ง พร้อมกับกล่าวว่า

"ผมรับรองครับ คุณนาย ว่ายังสะอาดอยู่ ผมเพิ่งเปลี่ยนใหม่เมื่อเช้านี้เอง"

และไม่มีการปิคนิคครั้งใดที่ไหน จะอวดอ้างได้ว่ามีพลกรรเชียงผู้หญิง! ในเรือชูชีพหมายเลข 4 สุภาพสตรีผู้หนึ่ง ช่วยตีกรรเชียงอยู่ถึงห้าชั่วโมง ทั้ง ๆ ที่เท้าของหล่อนแช่อยู่ในน้ำครึ่งหน้าแข็ง

ส่วนในเรือหมายเลขหก คุณนายคนหนึ่งเป็นสตรีผู้มีจิตใจแข็งแกร่ง หล่อนเป็นธุระจัดแจงให้ผู้หญิงคู่หนึ่งประจำกรรเชียงหนึ่งวันจนครบ

ด้วยวิธีนี้ พวกเจ้าหล่อนก็สามารถพาเรือแล่นไปได้ไกลราว 3–4 ไมล์ มุ่งหน้าเข้าหาแสงไฟที่เห็นอยู่ลิบ ๆ ทางขอบฟ้าโน้น

เมื่อราตรีกำลังจะล่วงพ้นไป การวิวาทโต้เถียงก็เกิดขึ้น สตรีในเรือหมายเลขสาม เถียงกันคอเป็นเอ็นด้วยเรื่องไร้สาระ ขณะที่พวกสามีของเจ้าหล่อนนั่งนิ่งด้วยความเหม็นเบื่อ

ในเรือหมายเลขหนึ่ง ช่างไฟรู้สึกขุ่นใจเป็นกำลังในเมื่อได้ฟังคุณหญิงท่านหนึ่งปลอบโยนเลขานุการิณีของหล่อนที่สูญเสียเสื้อชุดราตรี

เขาจึงโพล่งออกมาว่า

"จะเป็นอะไรไปสำหรับพวกคุณ หาเอาใหม่ก็ได้ เงินมีถมไป แต่อย่างพวกผมสิ สูญสิ้นหมดทุกอย่าง เสื้อผ้า, เครื่องแต่งกาย ไม่มีเหลือ บริษัทก็คงไม่ชดใช้ให้ มิหนำซ้ำ งานไม่มีทำ ค่าจ้างก็ต้องอดตั้งแต่คืนนี้เป็นต้นไป

เพื่อระงับข้อโต้เถียง ท่านขุนนาง สามีของคุณหญิงนั้นจึงกล่าวขึ้นบ้างว่า

"เอาเถิด ฉันจะให้เงินพวกเธอเอง คนนะ

ห้าเหรียญเพื่อซื้อเครื่องแต่งตัวใหม่''

แล้วท่านขุนนางผู้นั้น ก็แจกเงินให้กะลาสีในเรือชูชีพลำนั้นทุกคน คนละห้าเหรียญตามคำพูด

แต่ท่านผู้นี้ต้องเสียใจ, อายใจในการกระทำของท่านไปจนวันตาย เพราะการที่พวกพ้องคณะของท่านขุนนาง ได้จับจองเรือชูชีพหมายเลขหนึ่งนี้อย่างผูกขาดเสียจนเกือบจะเรียกได้ว่า แต่เพียงพวกเดียวก็ดี และการที่พวกนี้ไม่ยอมให้กรรเชียงเรือกลับไปช่วยคนที่ยังกระเสือกกระสนร้องขอความช่วยเหลืออยู่ในน้ำก็ดี เหล่านี้ทำให้ใคร ๆ เห็นคนพวกนี้เป็นประดุจว่า ท่านขุนนางผู้นี้ได้จ่ายเงินให้เป็นสินบน, หรือเป็นสินน้ำใจแก่พวกกะลาสีคนเรือเหล่านั้น ซึ่งทำให้ท่านขุนนางไม่อาจมองหน้าใครได้ทีเดียว เป็นกรณีเอาตัวรอดแต่ถ่ายเดียวอย่างคนใจหิน

ความริเริ่ม (สมอง) โชควาสนา และ**เหล้า** สามอย่างนี้ผสมกัน ทำให้คนคนหนึ่งรอดชีวิตมาได้........

คือเมื่อหัวหน้าพนักงาน ทำขนมปังในเรือได้ยินเสียงเรียกให้ชุมนุม เขาคิดว่า เรือชูชีพจำเป็นเพียงใด—อาหารสำหรับยังชีพก็จำเป็นเพียงนั้น

เขาจึงได้รวบรวม พลพรรคลูกน้องของเขารวมสิบสามคน เข้าค้นห้องเก็บขนมปัง แล้วเอาขนมปังหนีบรักแร้ ออกไปคนละ 4 ก้อนใหญ่ ๆ และพากันยกขบวนขึ้นไปบนดาดฟ้า

ครั้นแล้วนายหัวหัวหน้า พนักงานทำขนมปังก็ได้ปลีกตัวย่องกลับไปที่ห้องพักของเขา คว้าขวดวิสกี้มาดวดเสียจนพอใจ

แล้วเขาก็ไปที่เรือชูชีพหมายเลขสิบ ซึ่งตามระเบียบการ เขาถูกกำหนดให้เป็นคนถือท้ายกำกับเรือลำนั้น

แต่ครั้นเขามาเห็นว่า ในเรือลำนั้นมีพนักงาน เจ้าหน้าที่เต็มเพียงพอแล้ว เขาก็กระโดดออกจากเรือ และช่วยกว้านรอกปล่อยเรือลงน้ำ

เขาอธิบายว่า

"การที่เราพวกคนเรือไปกับเรือชูชีพ—ย่อมเป็นตัวอย่างอันเลวทราม''

มันเป็นเวลาตีหนึ่ง ยี่สิบนาทีแล้วที่หัวหน้าพนักงานทำขนมปังใจประเสริฐผู้นี้ วิ่งกลับไปยังห้องพักของเขาอีกครั้งหนึ่ง

เขาดื่มวิสกี้อีก

แล้วเขาทรุดตัวลงนั่งบนห้องนอน ไม่แคร์ว่าน้ำทะเลกำลังไหลรี่ ๆ เข้ามาทางประตูห้องแล้ว

เมื่อหัวหน้าพนักงานทำขนมปัง กลับขึ้นไปบนดาดฟ้าอีกครั้งหนึ่งนั้น เรือบตชูชีพทุกลำผละไปหมดแล้ว แต่เขาก็ไม่นึกหวาดหวั่นอะไร

เขาก็กลับเที่ยวคว้าเก้าอี้บนเรือโยนลงไปให้คนในน้ำใช้เกาะพยุงตัว

ในทันใดนั้นเขาก็ได้ยินเสียงแตกคล้าย ๆ กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งหักหรืองอฉะนั้น

เขาโจนหนีไปทางท้ายเรือ ในทันทีที่เรือไตตานิคพลิกเอียงไปทางกราบซ้ายอย่างแรง จนคนส่วนมากหกคะเมนไปสุมกันอยู่ หัวหน้าพนักงานทำขนมปังยั้งตัวไว้ได้

เขาตื่นเต้นตกใจ แต่ยังพอมีสติ

เขาพุ่งตัวไปที่ลูกกรงกราบขวา แล้วไต่ไปตามข้างเรือไปที่ตอนท้ายสุดของเรือ ซึ่งบัดนี้ได้ลอยโด่งขึ้นไปลอยละลิ่วอยู่บนฟ้า สูงจากพื้นน้ำประมาณหนึ่งร้อยห้าสิบฟุต

ทีนี้ หัวหน้าพนักงานทำขนมปัง พบชูชีพโดยบังเอิญเขาจึงหยิบเอามาคาดไว้กับตัว

เขาเหลือบมองนาฬิกาข้อมือ ปรากฏว่าเป็นเวลาตีสองสิบห้านาที จึงถอดนาฬิกาออกใส่กระเป๋าเสื้อ

ขณะนั้น เขารู้สึกว่า เท้าเขาเหมือนลอยจากพื้นหรืออีกนัยหนึ่ง เหมือนกับลงลิฟต์อย่างเร็ว ๆ

เขาเหลือบมองไปอีกที น้ำทะเลก็จ่ออยู่ที่ท้ายเรือแล้ว

หัวหน้าพนักงานทำขนมปัง ก้าวลงไปในน้ำโดยแม้แต่ผมบนศีรษะสักเส้นเดียวก็ไม่มีอันตราย

ร่างเขาห่างออกไป

เขาไม่ใคร่เดือดร้อน กับน้ำที่เย็นเยือกขนาด 27 องศา เท่าใดนัก เพราะเขาดื่มเหล้าไว้มาก

เวลา 4 นาฬิกา เขาจึงเห็นเรือผ้าใบชูชีพลำที่สอง คือ ลำที่คว่ำนั้น

บนกระดูกงูของเรือนั้น มีคนเกาะยึดอยู่เต็มแล้วเขาจึงเพียงแต่อาศัยเกาะห้อยไปด้วย โดยตัวแช่อยู่ในน้ำ และชะลอประคองตัวไป และโดยคนอื่น ๆ เกือบจะไม่ได้สังเกตเห็นเลย

ก็ใครจะมัวมาสังเกตสังกาอยู่เล่า ? เพราะขณะนั้นสายตาทุกคู่กำลังจ้องมอง ไปทางขอบฟ้าโน้นอย่างนัยน์ตาเป๋ง

หลังจากตีสามสามสิบนาทีเล็กน้อย พวกประสบมหาภัย เริ่มแรกสังเกตเห็นแสงไฟแลบในระยะไกล แล้วได้ยินเสียงดังก้องห่าง ๆ

ต่อมาก็มองเห็นแสงโคม เพียงดวงเดียวก่อนแล้วจึงเห็นไฟราวเป็นลำดับ

ในเรือชูชีพหมายเลขห้า คนงานประจำดาดฟ้าแผดเสียงตะโกนลั่นขึ้นว่า

"พวกเราช่วยกัน สวดขอบพระคุณพระผู้เป็นเจ้าเถิด มีเรือมาโน่นลำหนึ่งแล้ว กำลังแล่นบ่ายโฉมหน้ามาหาพวกเราด้วย"

เรือกำปั่นใหญ่ลำหนึ่ง กำลังปล่อย เต็มฝีจักรพลางก็จุดพลุสัญญาณบอกให้คนทางเรือไตตานิครู้ว่า กำลังมีเรือเดินทางมาช่วยเดี๋ยวนี้แล้ว

เสียงตะโกน เสียงเชียร์ดังกึกก้องทั่วพื้นน้ำกว้างบริเวณนั้น

แม้ธรรมชาติก็ดูเหมือน จะพลอยแสดงความยินดีด้วย........

........ความมืดของราตรี กำลังจางหายไป หลีกทางให้แสงเงินแสงทองอันสวยงามของทิว ๆ เข้ามาแทนที่

บนหอบังคับการ เรือกำปั่นใหญ่ลำนั้นกัปตันประหลาดใจนักหนาว่า

"อะไร ที่รออยู่ข้างหน้า ?"

พอ เมื่อได้รับสัญญาณอันตรายของความช่วยเหลือ เรือก็เบนหัวขึ้นเหนือ ปล่อยฝีจักรอย่างเร็วเต็มที่ อย่างไม่เคยมาก่อนเลย

แม้แต่พวกช่างไฟ ผลัดที่ออกเวรแล้วก็ถูกปลุกให้มาช่วยโยนถ่านหินเข้าเตา

อย่างไรก็ดี ไม่มีใครรู้จริง ๆ ว่า จะได้เห็นภาพอะไร

พนักงานวิทยุเรือกำปั่นนี้ ติดต่อวิทยุกับเรือไตตานิคไม่ได้มากไปกว่าได้รับข่าวครั้งสุดท้ายว่า

"มาเร็ว ๆ ตาเฒ่า ห้องเครื่องจักร น้ำท่วมถึงหม้อน้ำแล้ว"

จากนั้นการติดต่อก็เงียบหายไปเลย

เวลาตีสอง 35 นาที นายแพทย์ประจำเรือขึ้นมารายงานกัปตันว่า

"สิ่งจำเป็นทุกอย่าง ในการปฐมพยาบาลเตรียมไว้ข้างล่างพร้อมแล้ว"

ขณะหมอกำลังรายงานอยู่นั้น กัปตันเหลือบไปเห็นแสงไฟสีเขียวของพลุ สัญญาณทางขอบฟ้าโน้น

เขาจึงร้องว่า

"นี่ยังไงล่ะ แสงไฟ! เรือยังไม่อัปปางหรอกน่ะ"

อีกสิบนาทีต่อมา เรือกำปั่นนี้พบภูเขาน้ำแข็งลอยอยู่ทางหน้าเบื้องซ้าย

แล้วก็พบภูเขาน้ำแข็งอีก.........แล้วก็พบมันอีก!

แม้กระนั้นทางเรือกำปั่นนี้ ก็ไม่ยอมเบาเครื่องเลย แล่นเลี้ยวหลีกภูเขาน้ำแข็ง และแล่นตะบึงไปเต็มฝีจักร พลางก็จุดพลุทุกสิบห้านาทีต่อหนึ่งนัด

ต่อมาไม่ช้า ก็มีเสียงจ้อกแจ้กว่า

"เห็นแล้ว-เห็นแล้ว!"

พวกกะลาสี ยืนเตรียมตัวพร้อมอยู่ตามสะพานเรือและที่แขวนเรือชูชีพ ใจเขาเต้นระทึกๆ กันทั่วทุกคน

แต่กัปตันนั้นรู้สึกใจหายวาบ เพราะเวลาตีสาม 35 นาที เรือกำปั่นของเขาแล่นเข้าไปใกล้จุดที่อยู่ของเรือไตตานิค (ตามที่ทราบจากวิทยุครั้งสุดท้าย)

เรียกว่า เข้ามาใกล้กันเต็มที่แล้ว แต่ยังไม่เห็นร่องรอยของเรือไตตานิคเลย!

เวลาตี 3 กับ 50 นาที กัปตันก็สั่งให้เบาเครื่อง

และเวลาตีสี่ตรง เรือก็ลอยหยุดอยู่กับที่ ขณะนั้น พลุไฟสีเขียวถูกจุดขึ้นอีกดวงหนึ่ง

แสงสว่าง ฉายให้เห็นเรือบตชูชีพลำหนึ่งอยู่ห่างจากเรือกำปั่นนี้ประมาณ 300 หลา

เมื่อเรือกำปั่นแล่นเคลื่อนลำเข้าไปหา ก็มีเสียงตะโกนผ่าความมืดมาว่า

"เรามีกะลาสีอยู่เพียงคนเดียว ทำงานไม่ไหว"

กัปตันตะโกนตอบไปว่า

"ดีแล้ว"

และเขาให้เคลื่อนเรือใหญ่ ใกล้เรือชูชีพเข้าไปอีก จนกระทั่งเสียงต้นหนที่ 4 ของเรือไตตานิค ซึ่งอยู่ในเรือชูชีพหมายเลข 2 ร้องบอกว่า

"หยุดเครื่องได้แล้ว"

ทางเรือโยนเชือกลงไปให้ผูกเรือ

ครั้นแล้วในเวลาตี 4 สิบนาที นางสาวคนหนึ่งก็เป็นคนแรกที่ไต่ขึ้นมาสู่เรือใหญ่อย่างช้าๆ โดยบันไดเชือก

พอหล่อนขึ้นมาถึงบนเรือก็หมดแรงล้มพับลงไปในวงแขนของสมุหบัญชีประจำเรือทันที

เขาถามหล่อนว่า

"เรือไตตานิคไปไหน"

หล่อนตอบว่า

"อยู่ก้นทะเล"

หอบังคับการ เรือกำปั่นใหญ่นั้น กัปตันพอจะเดาชะตากรรมของเรือไตตานิคได้อย่างถูกต้อง โดยไม่จำเป็นต้องถามผู้ใดอีก

แต่เขารู้สึกว่า เป็นหน้าที่ของเขา จะต้องไต่ถามตามระเบียบ จึงเชิญต้นหนเรือไตตานิคขึ้นไปพบ

ต้นหนซึ่งกำลังสั่นอยู่ด้วยความหนาว ก็เรียนให้ทราบว่า

"เรือไตตานิคอับปาง เมื่อเวลาประมาณตีสองสามสิบนาที"

ห่างออกไปสิบไมล์

ขณะนั้นฟ้ากำลังจะสงบ บนเรือแคลิฟอร์เนียนค่อยขยับเขยื้อนมีชีวิตชีวา

กัปตันเรือลำนั้น ขึ้นไปบนหอบังคับการเพื่อรับหน้าที่

เขาเพิ่งรู้เป็นครั้งแรก ถึงเรื่องเรือกำปั่นประหลาด เรื่องพลุสัญญาณ และเรื่องที่เรือลำนั้นหายไป

เรื่องเหล่านี้รบกวนสมองเขา อยู่เรื่อยไม่สร่างซา

เขาจึงปลุกพนักงานวิทยุประจำเรือ ขึ้นมาสั่งว่า

"มีเรือกำปั่นจุดพลุสัญญาณ เมื่อตอนดึกเธอลองส่งวิทยุติดต่อไปทั่ว ๆ ดูซิว่า มีเหตุการณ์อะไรผิดปกติบ้าง ?"

พนักงานวิทยุสวมหูวิทยุ และปรับเครื่องฟังครู่เดียวก็รู้เรื่อง

ต้นเรือเผ่นจากห้องวิทยุไปที่หอบังคับการและรายงานข่าวร้ายให้กัปตันทราบทันทีว่า

"เรือไตตานิคชนภูเขาน้ำแข็ง และอับปางแล้ว"

กัปตันจึงเปลี่ยนเข็มเดินเรือ ตรงไปยังตำแหน่งสุดท้ายของเรือไตตานิคทันที

เมื่อดวงอาทิตย์โผล่จากขอบฟ้า เผยให้เห็นภาพผิดแผกจากธรรมดาอยู่บ้าง

กล่าวคือทั่วท้องทะเล มีก้อนน้ำแข็งลอยระเกะระกะส่งแสงสะท้อนแสงอาทิตย์อยู่วาววับ

เหนือขึ้นไปหน่อย มีแผ่นน้ำแข็งใหญ่แบนราบสุดลูกหูลูกตา

บรรดาเรือบตชูชีพจากเรือไตตานิค ซึ่งกระจัดกระจายกันอยู่ในอาณาบริเวณ 4 ไมล์ ต่างก็พยายามแล่นพ้นผ่าอุปสรรค มุ่งหน้าเข้าหาเรือกำปั่น

บางคนก็กู่ก้องตะโกนร้อง ด้วยความยินดีปรีดา

แต่บางคนก็เงียบกริบ เพราะคอหอยตีบด้วยความตื่นตันที่มีผู้มาช่วย

ไม่มีเสียงเชียร์จากเรือชูชีพผ้าใบลำที่สองซึ่งคว่ำลอยตุ๊บป่อง ๆ อยู่อย่างเกียจคร้าน

คลื่นก็ซัดสาดขึ้นมาถึงกระดูกงู

ต้นหนแบ่งคนออกเป็นสองพวก ให้นั่งคนละฟากของกระดูกงู หันหน้าไปทางหัวเรือ ปากเขาก็คอยร้องให้จังหวะ

"ขึ้นไปทางขวา"

"ขึ้นไปทางซ้าย"

เขาร้องสลับกันอย่างนี้ อยู่เรื่อย ๆ

ด้วยวิธีนี้ ก็พอทรงตัวอยู่ได้ แต่คนบนหลังเรือก็เหนื่อยอ่อนเข้าทุกที จะประคองอยู่จนเรือกำปั่นซึ่งแล่นอยู่ห่าง 4 ไมล์ มองเห็นหรือไม่ก็ไม่รู้ ?

แต่ในทันใดนั้นเอง พอแสงสลัวของทิวาสาดมาทั่วท้องน้ำ พวกเขาก็มองเห็นหมู่เรือชูชีพ 4 ลำ ที่ผูกติดกันนั้นอยู่ห่างออกไปราว 800 หลา เห็นจะได้

ต้นหน จึงงัดนกหวีดออกมาเป่าเรียกเต็มแรง เรือบตสองลำในจำนวนนั้น จึงผละมาช่วยทันเวลา

ฝ่ายต้นหนที่ห้า ซึ่งกำกับเรือชูชีพหมายเลข 14 ที่กำลังมุ่งหน้าไปสู่เรือกำปั่นนั้น เขาบังเอิญพบเรือผ้าใบชูชีพลำที่หนึ่ง ซึ่งมีน้ำในเรือตั้งครึ่งลำ

ในจำนวน 30 คนที่ว่ายน้ำมาขึ้นเรือชูชีพลำนี้ ส่วนมากหมดสติ นอนแช่น้ำในท้องเรืออยู่

คงมีผู้ชายประมาณ 10 คน และผู้หญิงอีกคนหนึ่งเท่านั้น ที่ยังพอมีกำลังแข็งใจยืนแช่น้ำในเรือที่เย็นเฉียบราวกับน้ำแข็ง และท่วมเลยหัวเข่าหล่อน

ต้นหนที่ห้าแห่งเรือชูชีพลำหมายเลข 14 ได้ถ่ายคนเหล่านั้นมาลงเรือหมายเลข 14 ทั้งหมด

เรือบตชูชีพเหล่านั้น มาถึงเรือกำปั่นทีละลำ ๆ

พอลำใหม่เข้ามาเทียบข้าง พวกที่มาถึงก่อนและอยู่บนเรือใหญ่แล้ว ต่างก็ชะโงกมองหาพรรคพวกญาติมิตรกันจ้าละหวั่น แต่ก็ไม่มีใครปริปากพูดอะไรเลย

ต่างเงียบงันอย่างประหลาด

ทุกคนสังเกตรู้ความเงียบงันนี้ แต่ก็อธิบายไม่ถูกว่าเป็นเพลงอะไร

ผู้โดยสารคนหนึ่งที่มากับเรือกำปั่นนั้น ได้รับความตื่นตระหนกตกใจอย่างถึงขนาด จนพูดอะไรไม่ออก

ประมาณหกโมง 30 นาทีตอนเช้าตรู่ ประธานกรรมการบริษัทเดินเรือ–บริษัทเจ้าของเรือไตตานิค ก็ถลาขึ้นมาบนเรือใหญ่ ปากพึมพำว่า

"ผมเป็นประธาน.......ผมเป็นประธาน"

แกยืนหนาวสั่นงันงกอยู่ที่สะพาน แล้วพิงลูกกรง

นายแพทย์ประจำเรือปราดเข้าไป ถามว่า

"ท่านไม่เข้าไปในห้องโถงก่อนหรือครับ? เพื่อรับประทานซุปหรือดื่มอะไรร้อน ๆ สักเล็กน้อย"

แต่ท่านประธานกลับตอบว่า

"ถ้าจะกรุณาผมแล้ว ช่วยหาห้องให้ผมอยู่เงียบ ๆ สักห้องหนึ่งเถิด"

หมอประจำเรือ รู้ใจคนที่ตกอยู่ในฐานะเช่นนี้ดี เขาจึงเชิญท่านประธานให้ไปอยู่ในห้องพักของเขาอย่างสุภาพ

ปรากฏว่า ท่านประธานไม่ยอมโผล่ออกจากห้องเลย จนกระทั่งเรือถึงท่า

นับเป็นการเริ่มต้นที่บุคคลผู้นี้ เนรเทศตนเองออกจากงานและสังคม

แล้วภายในปีนั้นเอง เขาก็ลาออกจากบริษัทเดินเรือไปซื้อที่ดินฝังชีวิตอยู่เงียบ ๆ ในไอแลนด์ จนกระทั่งถึงแก่กรรมในปี ค.ศ. 1937

เวลา 8 โมงครึ่งตอนเช้า เรือชูชีพลำสุดท้ายก็มาถึง และส่งคนขึ้นเรือใหญ่

บัดนี้ กัปตันชักลังเล เพราะไม่รู้ว่าจะเอาแขกที่ไม่ได้รับเชิญทั้ง 705 คนนี้ ไปส่งขึ้นฝั่งที่ไหนดี ?

มีเมืองท่าเรือที่ใกล้ที่สุดอยู่ก็จริง แต่เส้นทางเดินเรือที่จะไปยังท่านั้น เต็มไปด้วยภูเขาน้ำ

แข็ง ซึ่งเขาคิดว่า คนโดยสารเรือไตตานิค คงไม่อยากพบเห็น

อเมริกาน่าจะเหมาะที่สุด ที่จะส่งคนเหล่านี้ขึ้นบกที่นิวยอร์ค แต่บริษัทเดินเรือของเขาก็จะต้องเสียค่าใช้จ่ายเลี้ยงดูคนทั้ง 705 คนอีกไม่น้อย

กัปตันจึงลงไปที่ห้องพักนายแพทย์ ซึ่งแพทย์ประจำเรือกำลังตรวจร่างกายท่านประธาน ฯ บริษัทเรือไตตานิคอยู่

ท่านประธาน ฯ เห็นพ้องด้วยที่กัปตันจะให้เรือไปส่งคนขึ้นฝั่งที่นิวยอร์ค และยิ่งถึงเร็วได้เท่าไหร่ก็ยิ่งดีเท่านั้น

ขณะนี้ เรือคาลิฟอร์เนียนมาถึงแล้ว กัปตันเรือกำปั่นจึงมอบธุระให้เรือลำนั้น ค้นหาช่วยเหลือพวกรอดชีวิตจากเรืออับปางต่อไป

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ก่อนนำเรือกำปั่นแล่นออกไปจากที่นั้น กัปตันได้เหลียวสำรวจโดยรอบคอบอีกครั้งหนึ่ง ถ้าพบผู้รอดชีวิตตกค้างอยู่ในท้องทะเลอีก เรือลำนี้พร้อมที่จะช่วยทันที

ขณะที่เรือกำลังแล่นอยู่นั้น กัปตันเห็นสมควรจะได้มีการประชุมสวดมนต์ร่วมกัน สักครั้งหนึ่ง

เขาจึงนิมนต์ท่านบาดหลวงองค์หนึ่งให้มาเป็นประธานในพิธี ในที่ชุมนุมคนโดยสารทั้งของเรือไตตานิคและของเรือลำนี้ด้วย ซึ่งมารวมกันอยู่ในห้องโถงใหญ่ของเรือ

แล้วพร้อมกันสวดขอบพระคุณ พระผู้เป็นเจ้า ที่ประทานพระกรุณาแก่ผู้รอดชีวิต

และสวดขอพระพร เพื่อความสงบของวิญญาณแห่งบรรดาผู้ที่เสียชีวิตในเวลาเดียวกันนั้น

เรือกำปั่นใหญ่แล่นช้า ๆ ผ่านสุสานสมุทรที่ฝังเรือไตตานิค ซึ่งขณะนั้นพอจะสังเกตตำแหน่งแหล่งที่ได้จากสรรพวัตถุต่าง ๆ ที่ลอยน้ำอยู่แถวนั้น เช่น – – –

เก้าอี้

เข็มขัดร่มชูชีพ

ส่วนต่าง ๆ ของเรือ ทำด้วยไม้ทาสีขาว และหลุดหรือหักจากตัวเรือ – – –ฯลฯ– – – ฯลฯ

จนถึงเวลา 8 โมงห้าสิบนาที กัปตันเห็นเป็นที่พอใจแล้ว เขาจึงสั่นระฆังใช้ฝีจักรเต็มที่หันหัวเรือไปสู่ทิศตะวันตก

เบื้องล่าง เครื่องจักรเรือกำปั่นใหญ่กระหึ่มด้วยจังหวะอันสม่ำเสมอ

เบื้องบน เสียงลมพัด ผ่านสายระโยงระยางดังหวีดหวิว

เบื้องหน้า คือเมืองนิวยอร์ค

เบื้องหลัง แสงแดดฉายจับเจ้ากระบอกลายขาวสลับแดง อันเป็นเครื่องหมายประจำหน้าห้องตัดผมในเรือไตตานิค

แต่บัดนี้เจ้ากระบอกอันสุกใสนั้น กำลังลอยตุ๊ บป่อง ๆ อยู่ในทะเลอันเวิ้งว้าง– – – –

เรื่องนี้เป็นเรื่องจริงทุก ๆ คำ ซึ่งได้เขียนจากเรื่องการอับปางของเรือไตตานิค

เมื่อเรือเดินสมุทรไตตานิค ออกเดินทะเลรับส่งคนโดยสารเป็นเที่ยวแรก จากอังกฤษไปอเมริกานั้น ห้องโดยสารอันโอ่อ่าล้ำเลิศของเรือ

ยักษ์ใหญ่ลำนี้ เต็มไปด้วยผู้โดยสารซึ่งเป็นชนชั้นมั่งคั่งและทันสมัย

บุคคลเหล่านี้มีความมั่นใจว่า เรือเดินสมุทรยักษ์ลำนี้เป็นเรือที่ไม่มีวันอับปาง เพราะบริษัทเจ้าของเรือได้ค้นพบศิลปศาสตร์ของการสร้างเรืออันเป็นวิธีใหม่ ซึ่งฝ่ายบริษัทเองก็เชื่อมั่นด้วยความสุจริตใจอย่างนั้นเหมือนกัน

แต่....ใดใดในโลกล้วนอนิจจัง....

เพียงห้าวันต่อมา ขณะที่เรือยักษ์ใหญ่ลำนี้กำลังแล่นอยู่กลางมหาสมุทรแถบเหนือ ก็ชนเข้ากับภูเขาน้ำแข็ง ท้องเรือทะลุ

แล้วทั้งเรือ และชีวิตคนโดยสารกับลูกเรือรวม 1,502 (หนึ่งพันห้าร้อยสองคน) ก็จมอยู่ใต้มหาสมุทรนั่นเอง

เรื่องนี้ นับว่าเป็นเรื่องจริงที่เหมือนนวนิยาย

และเรื่องเรือไตตานิคอับปาง และคนเสียชีวิตถึง 1,502 คนนี้ เป็นเรื่องราวประทับใจบุรุษอเมริกันนายหนึ่งเป็นอย่างยิ่ง

เขาจึงใช้เวลาถึง 28 ปี ติดตามค้นคว้าและสัมภาษณ์คนโดยสาร ตลอดจนลูกเรือทุกคนที่รอดชีวิต แล้วนำเอาข้อเท็จจริงเหล่านั้นมารวบรวมประพันธ์หนังสือขึ้นเล่มหนึ่ง ให้ชื่อซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า **"คืนหนึ่งยังจำได้"**.

เขาเขียนพรรณนารายละเอียดอันน่าตื่นเต้นไว้โดยพิสดาร

หนังสือเล่มนี้ผู้ประพันธ์สงวนลิขสิทธิ์ และมอบให้สำนักพิมพ์ในนครนิวยอร์ค เป็นผู้จัดพิมพ์จำหน่าย

ส่วนเรื่องราว ที่ได้เขียนเรียบเรียงไว้นี้ เป็นเฉพาะตอนสำคัญ ๆ บางตอนเท่านั้น ซึ่งนิตยสาร รีเด้อร์'ส ไดเจ็สท์ ได้กรองข้อความมาพิมพ์ไว้

แต่แม้ว่าจะเป็นเพียงบางตอน และเป็นเรื่องจริง แต่ก็เป็นเรื่องเศร้าสลดที่ตื่นเต้นประทับใจน่าอ่าน มิได้แพ้เรื่องอันเสกสรรค์แต่งขึ้น ❊

พี่สาวใหญ่ (เจ้าจอม ม.ร.ว. สดับ)

น้องชายเล็ก (พลตำรวจตรี ม.ร.ว. ชยานันท์ ลดาวัลย์)

พี่ชายใหญ่ (ศาสตราจารย์อุปการคุณ ม.ร.ว. สลับ ลดาวัลย์)

พวกลูก ๆ

อาลัยแด่
ด้วยอาลัยแด่

สตรีวิทย์ 2515

พี่ชาย (ม.ร.ว. สล้าง ลดาวัลย์) กับลูกและหลาน

พระยามานวราชเสวี กรุณามาในวันทำเพ็ญกุศล

พี่และน้องวันบำเพ็ญกุศลวันแรก
จากซ้ายไปขวา
พลตำรวจตรี ม.ร.ว.ขยานันท์ ลดาวั
เจ้าจอม ม.ร.ว. สตับ
ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. สลับ ลดาวัล
ม.ร.ว. แสงสูรย์ ลดาวัลย์
คุณบุญสม ลดาวัลย์ ณ อยุธยา
(และ ม.ร.ว. สล้าง ลดาวัลย์
ซึ่งกลับไปก่อน)

พี่น้องและลูกหลาน
วันบำเพ็ญกุศล

เจ้าจอม ม.ร.ว. สตับ
กับหลาน ๆ ทั้งสี่
ศรีประไพ ศรีลดา
ศรีทิพย์ และศรีประภา
วันบำเพ็ญกุศล

น้องชายนิด

หม่อมราชวงศ์สนั่น ลดาวัลย์ เป็นลูกชายคนที่ 6 ของท่านพ่อ ในวงศ์ญาติเรียกกันว่า คุณชายนิด พี่ชายคนโตของเธอ คือ หม่อมราชวงศ์สนุน ในวงศ์ญาติเรียกกันว่า คุณชายใหญ่ พี่ชายคนที่ 2 คือ หม่อมราชวงศ์สลับ ในวงศ์ญาติเรียกว่า คุณชายกลาง พี่ชายคนที่ 3 คือ หม่อมราชวงศ์สล้าง (เป็นนายชิด หุ้มแพร) ในวงศ์ญาติเรียกกันว่า คุณชายเล็ก พี่ชายคนที่ 4 คือ หม่อมราชวงศ์เสนาะ ในวงศ์ญาติเรียกกันว่า คุณชายน้อย คนนี้ภายหลังสมัยจอมพลแปลก เปลี่ยนชื่อให้ใหม่ว่า บุลเรงค์ ว่าชื่อ เสนาะเป็นผู้หญิงไป ต่อคนนี้ก็ถึงหม่อมราชวงศ์สนั่น ในวงศ์ญาติเรียกกันว่า คุณชายนิด ต่อจากสนั่นคือหม่อมราชวงศ์สอ้าน ในวงศ์ญาติเรียกกันว่า คุณชายจี๊ด คนนี้ภายหลังมีชื่อว่า ขยานันท์

หม่อมราชวงศ์สนั่น เป็นผู้บำเพ็ญตัวเป็นผู้เฒ่าผู้แก่มาตั้งแต่ขนาดเป็นเด็กรุ่นในตอนเป็นเด็กเล็ก ๆ ก็ขึ้นชื่อว่า เป็นหนอนหนังสือ ชนแต่เรื่องค้นตู้หนังสือ ไม่ชอบเล่นซนเบ็ดเตล็ด เป็นคนขรึม ๆ ไม่ช่างพูด จึงทำให้เป็นผู้แก่เกินวัย เจ้าระเบียบ หลักฐานมั่นคง หม่อมราชวงศ์สนั่น ชอบคบเพื่อนฝูงที่ไม่ใช่รุ่นราวคราวเดียวกัน ล้วนแต่เป็นรุ่นพี่ รุ่นอา รุ่นน้า เช่น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระยาเทพหัสดิน พระยาศรีบัญชา พระประศาสน์พิทยายุทธ คุณควง อภัยวงศ์ อย่างเช่นนี้เป็นต้น รู้สึกว่าจะมีอายุแก่กว่ากันไม่น้อยปี แต่ก็คบกันฐานเพื่อนสนิท พูดจาเอะอะกันได้ทุกคน ไม่ชอบทำตัวเป็นคนหนุ่ม ชอบทำตัวเป็นผู้เฒ่าผู้แก่มาแต่ยังไม่หนุ่ม

เมื่อปี พ.ศ. 2462–7 หม่อมราชวงศ์สนั่นกำลังศึกษาอยู่ เวลารับพระราชทานรางวัลซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทาน ปีนั้นหม่อมราชวงศ์สนั่นได้รับพระราชทานรางวัลเป็นหนังสือพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ หลายเล่ม เต็มพาน ในงานพระราชทานรางวัลนั้น ผู้ปกครองได้รับเชิญไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในสมาคมนั้นด้วย ท่านพ่อก็ไป พอถึงเวลาท่านพ่อเล่าว่าเจ้าหน้าที่ขานชื่อ หม่อมราชวงศ์สนั่น เดินเข้าไปรับพระราชทานตัวเล็กนิดเดียว พอได้รับพระราชทานคนที่เฝ้าประชุมอยู่ก็แสดงความยินดี ตบมือกันลั่น ท่านพ่อความที่ปลื้มแทนลูก ก็ลุกขึ้นเดินกุบกับเข้าไปโอบตัว กอด จูบ หน้าพระที่นั่ง แล้วช่วยหอบหนังสือหลายเล่มมาด้วย คุณสนั่น

ร้องไห้โฮต่อหน้าพระที่นั่งนั่นเอง ภายหลังทราบว่า เธอร้องไห้เพราะอายคนเยอะแยะ ท่านพ่อไปกอดจูบ ความที่อายุยังน้อย การศึกษาเล่าเรียนนำหน้าอายุ ยังโคมลอยขนาดโตเบ้อเริ่ม เป็นที่ขบขันแลเอ็นดูของวังศาคณาญาติอย่างที่สุด สำหรับความรักใคร่สนิทสนมกัน ไม่ใคร่จะมากนัก ไปมาหากันเวลาพบปะกัน เมื่อได้ปฏิสันฐานกันเรียบร้อยแล้ว เธอก็อ่านหนังสือเรื่อยจนกลับมาคุ้นสนิทสนมกันมากเมื่อข้าพเจ้ากลับไปอาศัยท่านพ่ออยู่ที่วังคลองมหาสวัสดิ์ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปอยู่รวมบ้านเดียวกัน จึงรักใคร่สนิทสนมกันอย่างพี่น้องท้องเดียวแต่นั้นมา เธอเป็นคนใจดี อารีอารอบถ้ากินอาหารของคุณพี่อะไรอร่อย เธอต้องถามชื่อจำไว้ แล้วมาขอไปเลี้ยงเพื่อนหนวดครึ้มต่าง ๆ ของเธอบ่อย ๆ อาหารที่ชอบมากที่สุด อะไรไม่อร่อยเท่าสุกี้ยากี้ เพราะต้นตำรับเต็มบริบูรณ์มาจากญี่ปุ่นโดยตรง เพราะน้าสาวข้าพเจ้าเป็นภรรยาเลขานุการทูตญี่ปุ่นในขณะนั้น ในสมัยนั้นตามโรงร้านยังไม่ขายแพร่หลาย และทำไปต่าง ๆ กัน คนละทางสองทาง ตำรับของข้าพเจ้านี้เป็นตำรับโดยตรงคือ ๆ น้องชายนิยมว่าอร่อยมากกว่าที่อื่น ในบั้นปลายแห่งชีวิตของน้องชายคนนี้ เธอเกษียณอายุแล้วปรารภว่าอยากจะอยู่สงบนอกกรุง เธอมีลูกชายทำราชการกรมไปรษณีย์ ประจำอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี เธอจึงไปอยู่กับลูกชายที่อุบล ลูกผู้หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของเธอโดยตรง เธอบอกฝากกับข้าพเจ้าไว้ ข้าพเจ้าได้รับเข้าอยู่ในพระบรมมหาราชวังด้วยกันหลายปีมาแล้ว

บทความอันเล็กน้อยนี้ หลานศรีฟ้า ลูกหญิงคนโตของน้องชายนิด (สนั่น ลดาวัลย์) ขอให้ข้าพเจ้าเขียน จึงเขียนด้วยความเต็มใจ และคิดว่าเป็นถ้อยคำที่แสดงความรักที่มีต่อน้องชายผู้ล่วงลับไปแล้วนี้ ขอให้เธอประสบสุขคติภพตามควรเถิด และเป็นการที่แสดงความรักใคร่เอ็นดูกรุณาแก่หลาน ๆ ทั้ง 4 คน ที่อยู่ด้วยกันนี้ ตั้งใจจะพยายามกระทำสิ่งที่ยุติธรรมที่สุด บำรุงความราบรื่นให้แก่ชีวิตทั้ง 4 คนนี้ให้เต็มกำลัง และตลอดชีวิตข้าพเจ้า

เจ้าจอม ม.ร.ว. สดับ (ลดาวัลย์)

อาลัย น้องชายนิด

ออกจะเป็นประเพณีในการเขียนไว้อาลัยผู้ล่วงลับ ผู้เขียนคำไว้อาลัยมักจะพยายามค้นหาความดีของผู้นั้นมาเขียน ความไม่ดีไม่งามก็มักจะเว้นเสีย ผู้เขียนเคยอ่านชีวประวัติของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วผู้หนึ่ง ดูเหมือนว่าท่านคงจะสั่งให้ลูกหลานของท่านพิมพ์ประวัติที่ท่านเขียนเองเป็นบรรณาการแก่ผู้ไปร่วมพิธีพระราชทานเพลิงศพ ท่านเขียนถึงส่วนเสียของท่านมากกว่าส่วนดีหลายเท่า รู้สึกว่าท่านตั้งใจจะสั่งสอนลูกหลานรวมทั้งผู้ที่ได้อ่านให้เว้นซึ่งส่วนเสียอันปรากฏแก่ตัวท่าน แต่ให้ยึดปฏิบัติโดยเฉพาะส่วนดีในชีวประวัติของท่าน ผู้เขียนออกจะชอบใจ จึงใคร่จะเขียนถึง หม่อนราชวงศ์สนั่น ลดาวัลย์ ผู้เป็นน้อง และผู้ที่ทางบ้านเรียกชื่อลำดับญาติว่า คุณชายนิด อย่างตรงไปตรงมา ไม่ฝืนความนึกคิดแต่ประการใด

เมื่อท่านพ่อโปรดให้น้องชายนิดไปเข้าเรียนในโรงเรียนราชวิทยาลัย สมัยบางขวาง ใน พ.ศ. 2463 เรียนในชั้นมัธยมปีที่ 1 ปีการศึกษานั้น ผู้เขียนกำลังศึกษาอยู่ในชั้นมัธยมปีที่ 8 ของโรงเรียนเดียวกัน อ่อนแก่กว่ากัน 8 ปี ทั้งอายุและการศึกษาพอดี

สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 8 แล้ว ผู้เขียนไม่สนใจการเรียนกฎหมายเช่นเดียวกับนักเรียนเก่าราชวิทยาลัยเป็นส่วนมาก จึงไปรับราชการที่กรมรถไฟหลวงอยู่ประมาณปีหนึ่ง แล้วก็ไปศึกษาเพิ่มเติมที่ประเทศอังกฤษ อยู่ที่นั่นถึง 8 ปี จึงไม่ทราบความเป็นไปของน้องชายผู้นี้เลย ครั้นกลับมาจากการศึกษาเพิ่มเติมและเข้ารับราชการในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยแล้ว จึงทราบว่าน้องชายนิดรับราชการในกรมไปรษณีย์โทรเลข และทราบต่อไปอีกว่า เรียนเก่งนัก เป็นที่หนึ่งในชั้นขณะที่เรียนอยู่ในโรงเรียนราชวิทยาลัยทุกชั้น แต่ออกจากโรงเรียนเมื่อสำเร็จชั้นมัธยมปีที่ 6 เพื่อศึกษาในโรงเรียนกฎหมายต่อไป

อายุยังน้อยนัก ชอบคบเพื่อนที่สูงอายุกว่าตลอดมา ทราบว่าเข้าหุ้นกับเพื่อนตั้งร้านซ่อมรถยนต์ เรียนกฎหมาย และรับราชการกรมไปรษณีย์ฯ ไปพร้อมๆ กัน ในที่สุดก็คงเหลือแต่รับราชการไปรษณีย์ฯ เพียงอย่างเดียว วันหนึ่งผู้เขียนมีราชการต้องไปที่กรมไปรษณีย์ฯ น้องชายนิดซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกในกองโทรเลขฯ ชวนผู้เขียนให้อยู่ร่วมรับประทานอาหารกลางวัน

ที่นั่น ผู้ร่วมรับประทานอาหารในวันนั้นมี ม.ร.ว. เชื้อ สนิทวงศ์ หลวงชำนิกลการ และ หลวงโกวิทอภัยวงศ์ (คุณควง อภัยวงศ์) ล้วนแต่สูงอายุกว่าน้องชายนิดไม่น้อยทั้งนั้น ม.ร.ว. เชื้อ ฯ และหลวงชำนิกลการ เป็นนักเรียนเก่าอังกฤษ เมื่อผู้เขียนไปถึงประเทศอังกฤษต้น พ.ศ. 2465 ไม่เห็นหลังท่านทั้งสองที่กล่าวนามมาแล้วเสียด้วยซ้ำ หลวงโกวิทอภัยวงศ์เพียงท่านเดียว ที่อายุรุ่นราวคราวเดียวกับผู้เขียน

การคบผู้สูงอายุกว่า และมีตำแหน่งหน้าที่ราชการสูงกว่า ก็ดีไปอย่างหนึ่ง เพราะเมื่อหลวงโกวิทอภัยวงศ์ได้เป็นอธิบดีกรมไปรษณีย์ ฯ ต่อมาน้องชายนิดก็ได้เป็นเลขานุการกรม ฯ ครั้นมีการแบ่งชั้นข้าราชการเป็น จัตวา ตรี โท เอก และ พิเศษ น้องชายนิดก็ได้เป็นข้าราชการชั้นเอก เท่ากันกับผู้เขียน นับเป็นข้าราชการชั้นเอกที่มีอายุน้อยที่สุด ความเชื่อมั่นในตนเองก็เพิ่มมากขึ้น จำได้ว่าพบคุณหลวงโกวิท ฯ ทีไร เป็นได้ยินคำชมเชยเลขานุการกรมของท่านทุกครั้ง โดยเฉพาะความรู้ทางภาษาอังกฤษ ด้วยคุณหลวงโกวิท ฯ เชี่ยวชาญทางภาษาฝรั่งเศส จึงได้อาศัยภาษาอังกฤษของน้องชายนิดได้พอสมควร

พ.ศ. 2483 มีการรื้อฟื้นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ขึ้นใหม่จากที่เลิกล้มไปตั้งแต่ พ.ศ. 2475 น้องชายนิดก็ได้รับพระราชทานตริตาภรณ์มงกุฎไทย ผู้เขียนก็ได้รับพระราชทานอย่างเดียวกัน ครั้นในปีต่อมา ผู้เขียนได้รับพระราชทานตริตาภรณ์ช้างเผือก น้องชายนิดไม่ได้ อาจเป็นด้วยเชื่อมั่นในตนเองมากไป อีกทั้งไม่มีหลวงโกวิทอภัยวงศ์ช่วยฉุดและให้สติอยู่ใกล้ ๆ ในที่สุดก็ต้องออกจากราชการ ผู้เขียนรู้สึกเสียดาย สติปัญญา ความรู้ ความเฉลียวฉลาด ความขยันในงาน ของน้องชายผู้นี้ยิ่งนัก แม้จะขวนขวายเข้ารับราชการเป็นไปรษณีย์ภาคอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ไม่เป็นผลดีแก่ตนเองเท่าใดนัก จะโทษดวง หรือจะโทษเลือดในตระกูล ก็น่าจะเป็นได้ทั้งสองทาง ดวงกำเนิดนั้น หากพระเสาร์เข้า ก็ดูเหมือนว่าเป็นคราวเคราะห์ แล้วก็มักเคราะห์ร้ายเสียด้วย เลือดลดาวัลย์นั้น เท่าที่สังเกตมาหลายราย รวมทั้งผู้เขียนเอง มีนิสัยหรือจะเรียกว่าสันดาน ไม่ชอบอยู่ใต้บังคับบัญชาผู้ที่อ่อนทั้งความฉลาดและประสิทธิภาพกว่า หรือเวลาเกิดโทสะอันควรจะอยู่ในสถานประมาณ แต่ก็รู้สึกมากกว่าควรเสมอ บางทีก็กลายเป็นเรื่องใหญ่ไปเลย น้องชายนิดมีเลือดชนิดนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์ หากพยายามข่มสติให้อยู่ในความควบคุมได้ คนอย่างน้องชายผู้นี้จะไปได้ไกลในทางราชการ อาจถึงตำแหน่งสูงสุดของข้าราชการประจำก็ได้

ผู้เขียนก็มีส่วนช่วยเหลือบ้างในการเข้าทำงานในธนาคารไทยพาณิชย์ ก็ทำได้ดีจนเกษียณอายุของทางธนาคาร ในบั้นปลายแห่งชีวิตจึงไม่สู้ลำบาก ได้รับพระราชทานเงินบำนาญส่วนหนึ่ง และได้รับความอนุเคราะห์ของธนาคารไทยพาณิชย์อีกส่วนหนึ่ง ลูกสาวคนโตเป็นนักประพันธ์ มีฐานะเป็นอันดี ธิดาอีก 4 คนก็สำเร็จการศึกษาขั้นอุดมบ้าง ยังศึกษาอยู่บ้าง ฉลาดเฉลียวทุกคน เป็นอันหมดห่วง

มีสิ่งที่ผู้เขียนใคร่จะชมเชยอย่างมากคือ ความจำ ของน้องชายคนนี้ อาจยกตัวอย่างสักเล็กน้อย เช่น เมื่อผู้เขียนเขียนประวัติโรงเรียนราชวิทยาลัยทุกสมัย ท่านเจ้าภาพพิมพ์เป็นบรรณาการ

ในการฉลองอายุครบ 7 รอบของท่านเจ้าคุณมานวราชเสวี พ.ศ. 2517 ขนาด 20 ยก ตอนหนึ่งความว่า "พ.ศ. 2452 อันเป็นปีที่ 1 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" น้องชายนิดเป็นคนแรกที่ประท้วงมาว่าควรเป็น "พ.ศ. 2453" อีกเรื่องหนึ่ง–วันที่ 10 สิงหาคม ทุกปี อันเป็นวันคล้ายวันถึงชีพิตักษัยของท่านพ่อ ญาติพี่น้องไปร่วมกันบำเพ็ญกุศลที่วัดชัยพฤกษมาลา น้องชายนิดจะต้องเป็นคนแรกที่ส่งปัจจัย (จากจังหวัดอุบล) มาร่วมทำบุญ ก่อนที่ผู้เขียนจะออกจดหมายเวียนชักชวนเสียอีก เป็นการเตือนไม่ให้ลืม และในปีนี้ จดหมายเวียนชักชวนญาติ กำหนดวันศุกร์ที่ 10 สิงหาคม น้องชายนิดก็ประท้วงมาว่าจดหมายเวียนของผู้เขียนปีที่แล้วมา เห็นอ้างว่าในปีต่อไปจะนัดวันเสาร์แทนเพื่อจะได้ไปร่วมกันมากหน้าหลายตา ผู้ออกจดหมายเวียนลืมเสียสนิท และเมื่อ ราชสกุลลดาวัลย์ พิมพ์พระราชประวัติย่อของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพลตรีถวิล อยู่เย็น เป็นผู้เรียบเรียงโดยเสด็จพระกุศลในการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดราชโอรสาราม ของ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาภัณวดี เมื่อ 22 ตุลาคม 2522 พอผู้เขียนเข้าไปเยี่ยมน้องชายนิดที่กำลังป่วยอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เธอก็ท้วงว่า ไม่มีการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดเฉลิมพระเกียรติ ผู้เขียนก็ต้องแก้ตัวให้พลตรีถวิล อยู่เย็น ว่า เป็นการรวบรวมอย่างกะทันหัน จึงมีการบกพร่องบ้าง ผู้เขียนยอมยกนิ้วให้น้องชายนิดในเรื่องความจำอันแม่นยำ

วัดเฉลิมพระเกียรติมีความสำคัญในประวัติศาสตร์มิใช่น้อย เพราะนอกจากจะเป็นที่ตั้งป้อมไม้ชื่อป้อมทับทิม สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี และเป็นที่รวมพลของกองทัพที่จะยกไปทางเหนือแล้ว ยังเป็นนิวาสสถานของชนกของสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย พระอัยกามีนามเดิมว่าบุญจัน ทำราชการแผ่นดินเป็นที่ พระยานนทบุรีศรีมหาอุทยาน ทรงสร้างวัดในบริเวณนั้น เพื่ออุทิศแด่พระชนกชนนีในสมเด็จพระศรีสุลาไลยพระบรมราชชนนี และเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบรมราชชนนีพระองค์นั้น เมื่อ พ.ศ. 2390 เป็นปีที่ 24 ในรัชกาล

ในระหว่างพี่น้องท้องเดียวกัน 9 คน น้องชายนิด อายุ 69 เป็นคนที่ 6 ที่หนีพวกเราไปอีกคนหนึ่ง ยังความเศร้าสลดใจแก่ผู้ที่เหลืออยู่ พี่ขอให้วิญญาณของเธอจงไปสู่สุขคติ ในสัมปรายภพนั้น ๆ เทอญ

จากพี่ของเธอ

ชายกลาง (สลับ)

ระลึกถึง คุณพี่สนั่น

ด้วยความอาลัยรักอย่างยิ่งในการจากไปของคุณพี่สนั่น ทำให้นึกถึงความหลังเก่าๆที่เธอกับผมผู้เป็นน้องชายถัดลงมา เกี่ยวข้องกันอยู่หลายเรื่อง

ท่านพ่อของผม หม่อมเจ้าเพิ่ม ลดาวัลย์ มีหม่อมหลายคน โดยเฉพาะทางสายหม่อมห่วง ลดาวัลย์ ณ อยุธยา (บุตรีพระประเสริฐวานิช หรือ เจ้าสัวเขียวเหลาประเสริฐ) มีบุตรธิดา 9 คน คือ

1. *ม.ร.ว. สนับ ชุมแสง (สมรสกับพระมนตรีพจนกิจ ม.ร.ว. สรรพศิลป์ ชุมแสง ถึงแก่กรรมแล้ว)*
2. *ม.ร.ว. สนุน ลดาวัลย์ (ถึงแก่กรรมแล้ว)*
3. *ศาสตราจารย์อุปการคุณ ม.ร.ว. สลับ ลดาวัลย์*
4. *นายชิด หุ้มแพร ม.ร.ว. สล้าง ลดาวัลย์*
5. *ม.ร.ว. (หญิง) สนิท ลดาวัลย์ (ถึงแก่กรรมเมื่อยังเยาว์วัย)*
6. *นาวาอากาศเอก ม.ร.ว. บุลณรงค์ (หรือ ม.ร.ว. เสนาะ) ลดาวัลย์ (ถึงแก่กรรมแล้ว)*
7. ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ *ผู้วายชนม์*
8. *ตัวผมเอง*
9. *ม.ร.ว. สุพรรณภา วัฑฒนายน (และต่อมาใช้นามสกุลนนทวานิช ถึงแก่กรรมแล้ว)*

รวมความว่า พี่น้องท้องเดียวกัน 9 คนนี้ สิ้นบุญไปแล้ว 6 คน คงเหลือ 3 คน คือ คุณพี่สลับ คุณพี่สล้าง และผม

คุณพี่สนั่น เกิดเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2453 อีก 2 ปีกับ 7 วันต่อมา ก็เป็นวันเกิดของผม คือ วันที่ 21 พฤษภาคม 2455 เราเกิดที่วังของท่านพ่อ เลขที่ 1 "บ้านมหาสวัสดิ์" คลองมหาสวัสดิ์ ตำบลมหาสวัสดิ์ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี แห่งเดียวกัน แต่ปัจจุบันนี้อำเภอและจังหวัดดังกล่าว กลายเป็นท้องที่ของเขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร ไปแล้ว ก็ดีเหมือนกันที่ชาวบ้านนอกกลายเป็นชาวกรุง แต่อยากจะอวดเสียหน่อยว่า สถานที่เกิดครั้งยังเป็นชนบทอยู่นั้น พวกเรามิได้เป็น

"พวกไกลปืนเที่ยง" ดอก สมัยที่มีการยิงปืนเที่ยง เราได้ยินเสียงปืนใหญ่ "ปึ้ม–ปึ้ม" สองนัดซ้อนอย่างชัดเจนทุกวัน เสียงปืนเที่ยงที่ยิงบอกเวลาสมัยนั้น ยิงที่ท่าราชวรดิษฐ์แห่งหนึ่งและยิงที่วังสวนกุหลาบของทูลกระหม่อมอัษฎางค์, (สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา) อีกแห่งหนึ่ง

การศึกษาเมื่อเยาว์วัย ทั้งคุณพี่เสนาะ (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นบุลณรงค์), คุณพี่สนั่นและผมต่างก็เคยเล่าเรียนเขียนอ่านกับท่านบ้า หม่อมเจ้าราศรี คเนจร ซึ่งท่านพ่อของพวกเราทรงอุปการะให้ประทับอยู่ร่วมกันที่ "บ้านมหาสวัสดิ์" โดยท่านพ่อทรงเรียกท่านบ้าว่า "เจ้าครอก" และทรงตั้งชื่อคุณพี่ว่า "สนั่น" เพราะเสียงเธอดังมาก

ต่อมา ท่านพ่อทรงนำคุณพี่เสนาะไปถวายตัวเป็นข้าในกรมของทูลกระหม่อมอัษฎางค์ฯ ดูเหมือนทรงโปรดให้ไปเข้า ร.ร. อัสสัมชัญ และต่อมาไปเข้าเป็นนักเรียนพิเศษของ ร.ร. นายร้อยทหารบกสมัยนั้น ส่วนคุณพี่สนั่นและผม ท่านพ่อทรงฝากเข้าเป็นนักเรียน ร.ร. วัดชัยพฤกษมาลา ซึ่งห่างบ้านเราไปทางปากคลองประมาณ 5–6 ร้อยเมตร มีหลานชายชื่อ ม.ล. คนึง คเนจร อายุมากกว่าเราทั้งสองหลายปี ไปเรียนด้วย น่าขำที่ว่า นอกจากคุณพี่สนุน คุณพี่เสนาะ และ หญิงสุพรรณภาแล้วตั้งแต่คุณพี่สลับ คุณพี่สล้าง คุณพี่สนั่น และผม ล้วนเป็นนักเรียนเก่าโรงเรียนนี้ทั้งสิ้น (ซึ่งต่อมาภายหลัง เราทั้งสี่ต่างก็แยกย้ายไปเข้าโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะกล่าวถึงตอนหลัง)

ขณะคุณพี่สนั่น ม.ล. คนึง (ซึ่งพวกเราเรียกว่า "ตาคนึง") และผมเรียนอยู่ ร.ร. วัดชัยพฤกษ์สมัยนั้น จำได้ว่า ทางโรงเรียนมีชั้นเรียนเพียง 2 ชั้น คุณพี่สนั่นและตาคนึง เรียนชั้นสูงสุดคือชั้น 2 ผมเรียนชั้น 1 การไปโรงเรียนมีคนพายเรือ รับ–ส่ง บางวันก็เดินลัดสวนไป และบางทีก็นั่งเรือกรรเชียงไป โดยตาคนึงเป็นผีพายตีกรรเชียงคู่ คุณพี่สนั่นเป็นนายท้ายนั่งถือหางเสือเรือ ผมเป็นลูกเรือที่ไม่ต้องทำอะไร เพียงนั่งโดยสารไปเฉย ๆ คุณพี่สนั่นเธอล้อว่าผมเป็น "กัปตันเนโม" เพราะขอบเดินที่แถบเรือ และช่วยผูกช่วยแก้เชือกล่ามเรือจนตกน้ำบ่อย ๆ (ปัจจุบันนี้ ทีวี มีเรื่องกัปตันเนโม เรื่องเป็นอย่างไรผมไม่ได้ดู เลยไม่ทราบว่า อีตากัปตันเนโมในโทรทัศน์เคยตกน้ำหรือเปล่า) ครูของโรงเรียนวัดชัยพฤกษ์ สมัยคุณพี่สนั่นและผมเป็นนักเรียน จำได้ว่า มีเพียง 2 คน คือภิกษุรูปหนึ่งชื่อ พระช่วง ฆราวาสอีกคนหนึ่งชื่อครูเนตร พระช่วงเป็นทั้งครูใหญ่และครูประจำชั้น 2 ส่วนครูเนตรเป็นครูประจำชั้น 1 แต่ก็ผลัดกันสอนทั้งสองชั้น ระหว่างการเรียน หากท้องไส้ไม่ดี คุณพี่มักชวนตาคนึงเป็นบอดี้การ์ดลาครูไปฐาน (ห้องน้ำของภิกษุและสามเณร แต่ท่านอนุญาตให้เราทั้ง 3 ใช้ห้องนั้นได้) เพราะกลัวผีหลอก เนื่องจากฐานตั้งอยู่ริมป่าช้า ผมอยู่คนเดียวไม่สบายใจอย่างยิ่ง ก็ลาครูตามไปบ้าง ถ้าครู – ไม่ว่าพระช่วง หรือครูเนตร ไม่อนุญาตก็ด่าโยมครูเสียนี่! ทุกวันนี้หลังจากสวดมนต์ไหว้พระแล้ว ผมจะต้องกราบไหว้ระลึกถึง พระคุณของบรรดาครูบาอาจารย์ทั้งหลาย เป็นการขอขมาที่ได้ล่วงเกินท่านไว้ รวมทั้งพระภิกษุช่วงและคุณครูเนตรด้วยเป็นประจำ

คราวหนึ่ง เป็นระยะที่คุณพี่เสนาะจากวังสวนกุหลาบไปเยี่ยม "บ้านมหาสวัสดิ์" ชั่วคราวเธออุตส่าห์ข้องเกี่ยวกับการรับ-ส่ง เราทั้งสามด้วย กล่าวคือ ตอนเช้า เธออาศัยนั่งเรือไปด้วย ตาคนึงเป็นผีพายส่งเราแล้ว เธอนำเรือกลับโดยตีกรรเชียงเอง ตอนบ่ายเธอก็เอาเรือไปคอยรับ เปลี่ยนให้ตาคนึงเป็นผีพายอีกตามเคย บ่ายวันหนึ่ง โรงเรียนเลิกแล้ว แทนที่จะไปลงเรือกลับบ้าน ผมเหลือบไปเห็นเด็ก ๆ มุงดูอะไรกันอยู่ ผมก็วิ่งเข้าไปดูบ้าง เห็นคุณพี่สนั่นกำลังชกต่อยกับเด็กผู้ชายชั้นเดียวกันกับเธอ จำชื่อได้ว่าชื่อ ด.ช. คำ เห็นเช่นนั้น ก็นึกถึงคุณพี่เสนาะ อยากให้ไปดูมวย ผมก็วิ่งตื๋อไปที่ท่าน้ำของวัด ได้ยินเสียงไอ้เด็กคนหนึ่งตะโกนว่า "เฮ้ย ! น้องชายมันวิ่งหนีแล้วโว้ย" บัดซบจริง ๆ ผมจะไปชวนพี่ไปดูมวย ไม่ได้วิ่งหนีใคร เพราะไม่มีเรื่องจะต้องต่อยกับใครสักหน่อย พอคุณพี่เสนาะทราบเรื่องก็วิ่งไปยังที่เกิดเหตุพร้อมกับผม มวยเลิกเสียแล้ว เลยไม่ทราบว่าใครแพ้ใครชนะ

อยู่ ร.ร. วัดชัยพฤกษ์ก็ได้สักหนึ่งปีเห็นจะได้ เราก็ออก เพราะคุณพี่และตาคนึงจบหลักสูตรชั้นสูงสุดของโรงเรียนแล้ว คือชั้นเตรียม 2 หรือประถม 2 ผมก็ต้องออกเพราะไม่ทราบจะไปโรงเรียนกับใคร ตาคนึงไปเรียนต่อที่ไหนจำไม่ได้ ส่วนคุณพี่สนั่นไปกินอยู่หลับนอนอยู่ที่ ร.ร. ราชวิทยาลัย บางขวาง อันเป็นโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ ส่วนผมตามเสด็จท่านพ่อและหม่อมแม่เข้าไปอยู่ในวังลดาวัลย์ (ปัจจุบันคือ สำนักงานทรัพย์สิน ส่วนพระมหากษัตริย์) ของสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เนื่องจากสมเด็จชาย (กรมหลวงลพบุรี) ทรงพระประชวรตอนอยู่วังลดาวัลย์ ผมถูกส่งตัวไปเรียนหนังสือที่วัดวรนาถราชวรวิหาร ใกล้สะพานเทเวศร์ เช้าไปเย็นกลับ สามเณรองค์หนึ่งเป็นผู้สอนบนกุฏินั่นเอง พอสมเด็จชายหายประชวร ท่านพ่อและหม่อมแม่ก็พาไปถวายตัวกับพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ (เมื่อครั้งยังทรงพระยศเป็นพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนฯ) ที่วังสวนสุนันทา และฝากให้อยู่ในความอุปการะของคุณพี่สดับ (เจ้าจอม ม.ร.ว สดับ ใน ร. 5) ซึ่งมีนิวาสฐานอยู่ในวังนั้นด้วย พระวิมาดาเธอฯ โปรดให้ไปเรียนที่ ร.ร. วัดเทพศิรินทราวาส ซึ่งท่านพระองค์ชายใหญ่ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล) และพี่ชายต่างมารดา คือ คุณพี่แสงสูรย์ ตามเสด็จไปศึกษาอยู่ก่อนแล้ว พวกท่านพระองค์ชาย และคุณพี่แสงสูรย์ ออกจาก ร.ร. วัดเทพ ฯ ไปเป็นนักเรียนพิเศษของโรงเรียนนายร้อยทหารบก พระวิมาดาเธอ (และคุณพี่สดับ) ก็โปรดให้หลวงบุรี ฯ (จำสร้อยบรรดาศักดิ์ไม่ได้เสียแล้ว) เป็นผู้ปกครองนำผมไปฝากเข้าโรงเรียนฝรั่ง ซึ่งเพิ่งจะเปิดรับนักเรียน ชื่อ ร.ร. เซนต์คาเบรียล ตอนนั้นตั้งอยู่หน้าวัดราชผาติการาม และกำลังก่อสร้างโรงเรียนปัจจุบันอยู่ เลขประจำตัวของผมจึงแค่ 144 เท่านั้น ผู้ปกครองให้เรียนภาษาฝรั่งเศสเสียด้วย อยู่ได้ปีเศษก็ต้องออกอีก โดยท่านพ่อมีพระประสงค์จะให้เป็นนักเรียนกินนอน จึงทรงพาไปฝากเข้าโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเมื่อปี 2465 ซึ่งตอนนั้นคุณพี่สล้างเรียนอยู่ก่อนแล้ว เป็นนักเรียนชั้นผู้ใหญ่ ต้องโยนภาษาฝรั่งเศสงู ๆ ปลา ๆ ทิ้งไป เริ่มเรียนภาษาอังกฤษกันใหม่ จนสิ้นปีเขาไม่ให้สอบเพราะการเรียนอ่อนมาก โดยเฉพาะภาษาอังกฤษที่ตั้งต้นใหม่

นั้น ต้องซ้ำชั้นอีกปีจึงสอบขึ้นชั้น 2 และชั้น 3 ในปีต่อ ๆ มา ในวาระเดียวกันนั้น ทั้งคุณพี่สลับและคุณพี่สนั่นต่างก็เรียนดี เลื่อนชั้นกันปรู๊ด ๆ ซึ่งจะเล่าต่อไป

พูดถึงการศึกษาของบุตรธิดาของท่านพ่อ ทำให้รู้สึกว่าท่านทรงพระเมตตากับพวกเราเหลือเกิน มีพระประสงค์ให้ทุกคนได้รับการศึกษาและการอบรมบ่มนิสสัยที่ดีงามจากสถาบันที่ดีที่สุดในสมัยนั้น ฉะนั้นพออายุได้ขนาด ก็ทรงพระดำริเลือกเฟ้นให้ได้เข้าเรียนในสถานศึกษาชั้นยอด หมุนเวียนกันไปดังนี้ คุณพี่สนุนได้รับพระอุปการะจากสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้าจักรพงศ์ภูวนาถกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถโปรดให้เข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก คุณพี่สลับท่านพ่อทรงฝากเข้า รร. ราชวิทยาลัย คุณพี่สล้าง โรงเรียนมหาดเล็กหลวง คุณพี่เสนาะเข้า รร. นายร้อยทหารบกอีกคน คุณพี่สนั่นไปอยู่กับคุณพี่สลับ รร. ราชวิทยาลัย ตัวผมเอง หลังจากเป็นนักเรียนเก่าจำเป็นมาหลายโรงเรียนแล้ว ก็ได้ไปร่วมโรงเรียนกับคุณพี่สล้าง คือ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ สวรรคตแล้ว เปลี่ยนชื่อเป็นวชิราวุธวิทยาลัย ก็ไม่วายจะต้องเป็นนักเรียนเก่าหลายโรงเรียนอีก คือ พอจบ ม. 7 แผนกวิทยาศาสตร์ ทางโรงเรียนว่าอายุเกิน เหตุก็เพราะใบสุทธิของโรงเรียนเซนต์คาเบรียล คงจะเขียนอายุเข้าออกเป็น ค.ศ. ซึ่งถ้าก่อน พ.ศ. 2483 แล้วการเทียบปี ค.ศ. และ พ.ศ. คาบเกี่ยวกันยุ่ง ๆ อยู่ เพราะนับเมษายนเป็นต้นปี เช่น ผมเกิด พ.ศ. 2455 เขาจะเทียบเป็น ค.ศ. 1912–1913 ผมเกิดเดือน พค. ก็ต้องเป็น ค.ศ. 1913 ถ้าไปถือว่าผมเกิด ค.ศ. 1912 ก็กลายเป็นเกิด พ.ศ. 2454 ทำให้แก่ไปอีก 1 ปี คร้านที่จะโต้เถียง เลยต้องเรียนต่อ ม. 8 ที่ รร. มัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา เข้าเรียนต้นปี 2474 สำเร็จ มัธยม บริบูรณ์ ปลายปีเดียวกันนั้น ไปศึกษาต่อ รร. นายร้อยตำรวจจนจบ เลยเป็นนักเรียนเก่าหลายโรงเรียนด้วยประการฉะนี้ ส่วนหญิงสุพรรณภา น้องสาวสุดท้อง ท่านพ่อโปรดให้เข้า รร. วัฒนาวิทยาลัย ที่เรียกว่าโรงเรียนแหม่มโคพร้อม มล. สมนึก ชุมแสง บุตรีคุณพี่สนับ พี่สาวคนโต ต่อมาท่านพ่อโปรดให้หญิงสุพรรณภาย้ายไปเข้า รร. มาแตร์เดอีและโรงเรียนราชินีล่างตามลำดับ แม้แต่บุตรท่านพ่อที่เกิดจากหม่อมมารดาอื่น เช่น คุณพี่บุง (พระภูมิพิชัย) ก็เป็นนักเรียนเก่าราชวิทยาลัย คุณพี่แสงสูรย์ ก็ได้รับการศึกษาทั้ง รร. มัธยมวัดเทพศิรินทราและโรงเรียนนายร้อยทหารบก ดังเล่าไว้ก่อนหน้านี้แล้ว รวมความว่า บุตรธิดาของท่านพ่อล้วนผ่านโรงเรียนยอด ๆ มาทั้งนั้น

ระหว่าง **คุณพี่สนั่น** เป็นนักเรียนราชวิทยาลัย เธอเก่งทั้งการเรียนและการกีฬา สิ้นปีการศึกษามีกรีฑาหน้าพระที่นั่ง เป็นประเพณีระหว่างนักเรียนมหาดเล็กหลวง และราชวิทยาลัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรและพระราชทานรางวัลทั้งผู้ชนะและผู้สอบได้ที่ 1 ของแต่ละชั้นทั้ง 2 โรงเรียน มีข้าราชบริพารและบรรดาผู้ปกครองนักเรียนไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทมากม่าย รวมทั้งนักเรียนพรานหลวง ซึ่งเป็นนักเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ด้วยกัน คุณพี่สนั่นสอบได้ที่ 1 และได้รับพระราชทานรางวัล ดูเหมือนจะแทบทุกปีเช่นเดียวกับคุณพี่สลับซึ่งอยู่ชั้นสูงกว่า

ได้เคยรับพระราชทานมาก่อน คุณพระราชธรรมนิเทศ ผู้บังคับการโรงเรียนราชวิทยาลัยสมัยโน้น เคยเล่าให้คุณพี่สนั่นฟังในภายหลังว่า ปีที่ทั้งคุณพี่สลับและคุณพี่สนั่นได้รับพระราชทานรางวัลในวันเดียวกันนั้น คุณพี่สลับถูกขานชื่อขึ้นไปรับพระราชทานก่อน เพราะอยู่ชั้นสูงกว่าหลายชั้น พอถึงตอนขานชื่อคุณพี่สนั่น ล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 6 ถึงกับมีพระราชดำรัสกับคุณพระว่า "ลูกท่านเพิ่มนี้เรียนเก่งทุกคน" (คงจะหมายถึงคุณพี่สลับด้วย เพราะ 2 พี่น้องนี้คว้าที่ 1 กันเรื่อยมาทุกปี)

เมื่อโรงเรียนปิดเทอมปลายปีเป็นเวลาถึง 7 สัปดาห์ คุณพี่สนั่นและผมก็กลับไปอยู่บ้านมหาสวัสดิ์ เล่นเรือ ยิงนก ตกปลา กันไปตามเรื่อง กีฬาที่คุณพี่ชอบมากก็คือต่อยมวยและฟุตบอลล์ คู่ซ้อมก็คือผมและอ้ายอี่เด็กรับใช้ การต่อยมวยใช้ผ้าขาวม้าพันมือแทนนวม ต่อยแบบมวยไทยเสียด้วย สมัยนั้นศีรษะผมสูงแค่ไหล่คุณพี่เท่านั้น ซ้อมมวยแต่ละครั้งแทบจะร้องไห้ แต่ก็จำใจกัดฟันสู้พอคุณพี่เห็นว่าผมออกจะโกรธมาก เธอก็เปลี่ยนไปซ้อมกับอ้ายอี่เสียที มันก็เด็กเท่ากับผมมักจะร้องไห้เพราะเธอต่อยมันแรงกว่าต่อยน้องชาย

เรื่องเล่นฟุตบอลล์ก็เหมือนกัน เป็นเรื่องแปลก ๆ อยู่ คือคุณพี่เธอไปจำแบบจากโรงเรียนราชวิทยาลัยมาใช้ที่บ้าน คือใช้ลูกส้มโอแทนลูกฟุตบอลล์ จริงอยู่ รร. ราชวิทยาลัย มีสนามฟุตบอลล์มีลูกบอลล์ แต่เด็กที่ชอบเล่นนอกเวลากีฬามักเล่นกันด้านหน้าของโรงเรียน ถ้าใช้ลูกบอลล์เป็นเตะกันตกแม่น้ำ จึงมีนักเรียนอุตริเอาลูกส้มโอจากสวนแถวนั้นเตะแทนลูกบอลล์ โอกาสจะเตะตกแม่น้ำก็น้อยลง "บ้านมหาสวัสดิ์" ก็อยู่ริมคลอง คุณพี่จึงใช้แบบอย่างที่จำมาจากโรงเรียน ผมต้องเป็นคู่ซ้อมตามเคย แย่งกันเลี้ยงลูกและเตะเข้าประตูจำลองของอีกฝ่ายหนึ่ง แต่ละฝ่ายมีหนึ่งคนเท่านั้น เล่นฟุตบอลล์ลูกส้มโอกับคุณพี่ นอกจากเจ็บเท้าเพราะลูกส้มโอยังดิบ ๆ อยู่ กว่าจะน่วมเพราะการเตะเท้าก็แทบระบมแล้ว ยังจะเจ็บแข้งอีกเล่าเพราะฟาดแข้งกันบ้างตามธรรมเนียม นอกจากนี้ผมยังเจ็บหน้าอกอีก แปลกแต่จริง ที่เจ็บอกก็เพราะว่า คุณพี่เป็นดาราคนหนึ่งของทีมเด็กของโรงเรียน ดูเหมือนเธอเล่นศูนย์หน้า นอกจากใช้เท้าเลี้ยงลูกเตะลูกแล้ว เธอยังถนัดในการใช้ก้นกระแทกฝ่ายปรปักษ์ บางทีถึงกับโดดตัวลอยหันหลังเอาก้นกระแทกยอดอกพวกฮาล์ฟหรือแบ็คล้มไป แล้วเธอก็พาลูกรุกฆาตต่อไปจนเพื่อน ๆ ให้สมญาว่า "อ้ายตูดสปริง" วันหนึ่ง หลังจากคุณพี่กับผมสู้กันด้วยฟุตบอลล์ลูกส้มโอดิบๆ เป็นผลให้เจ็บเท้า เจ็บแข้ง และเจ็บอกพอสมควรแล้ว คุณพี่ก็ยังไม่เบื่อที่จะใช้ก้นสปริงโดดกระแทกยอดอกผมต่อไป อ้ายผมตอนนั้นก็เป็นแบ็ครุ่นเปียกของโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ถ้าเตะและเลี้ยงลูกเฉย ๆ จะเป็นไรมี แต่จะให้ก้นมีสปริงบ้างผมก็ทำไม่เป็น เห็นจะต้องแก้เผ็ดให้เข็ดเสียบ้าง พอได้จังหวะก้นคุณพี่ลอยมา หมายยอดอกตามเคย ผมหลบฉากแปร๊บเดียว คุณพี่ก็ลอยลิ่วลงไปในดงต้นกุหลาบหนามแหลมข้างสนาม ลุกขึ้นมา คุณพี่คงจะเห็นว่า เราเหนื่อยกันมากแล้ว จึงบอกพักครึ่งเวลา ผมยังไม่หายแค้น ระหว่างคุณพี่ดื่มน้ำและนั่งพัก ผมก็สำแดงอิทธิฤทธิ์หรือฤทธิโทสะอะไรไม่ทราบ ไม่พักเสียอย่างนั้นแหละ ซ้ำยังประชดประชันด้วยการคว้าเจ้าลูกส้มโอดิบซึ่งค่อนข้างแข็งนั้น เตะลูกโด่งเต็มเหนี่ยว เท้าแทบหัก ยิ่งโมโหใหญ่ โยนขึ้นเตะ–เตะ ฯลฯ ใบส้มโอผลนั้นแตกคาเท้า คุณพี่สนั่น

คงจะเห็นว่า อ้ายน้องคนนี้ยังไง ๆ เสียแล้ว การซ้อมวันนั้น จึงยุติลงเพียงครึ่งเวลาแรก รวมความว่า ทั้งการซ้อมมวย ซ้อมฟุตบอลล์ลูกส้มโอ คุณพี่สนั่นเธอยังมีความกรุณาน้องชายคนนี้อยู่เสมอโดยไม่โกรธตอบ ซึ่งถ้าเธอเกิดโมโหขึ้นมาบ้าง ผมก็แย่เท่านั้น เพราะตัวเล็กกว่ากันเป็นกองทั้งเป็นน้องชายคนสุดท้องด้วย จนคุณพี่ ๆ เรียกล้อผมว่า "กัลกะตาซิงห์" เรื่องของเรื่องมีว่า คุณพี่สล้างเธอเป็นคนช่างสังเกต เธอเห็นร้านขายผ้าแถวพาหุรัดมีชื่อแปลก ๆ เช่น "ร้านนายเล็กใจกว้าง" "นายรามใจดี" เธอก็ขำอยู่แล้ว ไปเจอะร้านหนึ่งชื่อพิศดารกว่าร้านอื่น คือเขาเขียนป้ายหน้าร้านว่า "ร้านจำปาซิงห์ คนเล็กชื่อกัลกะตาซิงห์" ฉะนั้น เมื่อคุณพี่ ๆ เรียกน้อง ๆ ว่า "กัลกะตาซิงห์" หรือออกเสียงชัด ๆ ว่า "กะลักกะตาซิงห์" คุณพี่ ๆ เองก็ย่อมต้องเป็น "จำปาซิงห์" นั่นเอง

ขอเล่าเรื่องขำๆระหว่างคุณพี่สนั่นกับคุณพี่เสนาะสักเรื่อง ตอนนั้นคุณพี่เสนาะเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบกแล้ว ชอบพูดศัพท์ต่าง ๆ ให้มันเท่ ๆ เล่นตามแบบอย่างนักเรียนนายร้อยสมัยนั้น ส่วนคุณพี่สนั่นยังเป็นนักเรียนราชวิทยาลัยอยู่ วันหนึ่ง คุณพี่เสนาะกล่าวถึงอะไรก็ลืมไปเสียแล้วว่า "........ดีเป็น**นึ่ง**เลย" คุณพี่สนั่นออกจะเป็นนักนิรุตติศาสตร์อยู่สักหน่อย ก็ประท้วงว่า "เป็น **หนึ่ง** ไม่ใช่เป็น **นึ่ง** " ต่อจากนั้นท่านจำปาซิงห์ทั้งสองก็ออกเสียง "หนึ่ง–นึ่ง, ๆ–ๆ ฯลฯ" ดังขึ้นทุกที ไม่ยอมลดราวาศอกกัน ในที่สุดก็ต้องใช้กำลังตัดสิน! ผล คุณพี่สนั่นแพ้ ร้องไห้โฮไปฟ้องหม่อมแม่ว่า "คุณชายน้อยต่อยหัวใจ **พั้ม**" (คุณชายน้อย คือ คุณพี่เสนาะ ส่วนคุณพี่สนั่น คือ คุณชายนิด สมัยนั้นน้อง ๆ มักเรียกคุณพี่ ๆ ว่าคุณชาย เช่นคุณชายใหญ่ คุณชายกลาง ฯลฯ ส่วนคำว่า **พั้ม** นั้น น้อง ๆ เรียกตัวเองเมื่อพูดกับพี่ ๆ เพราะมีความรู้สึกว่าเป็นเสียงสุภาพและถ่อมตัว แต่ถ้าออกเสียงชัดเจนว่า **ผม** กลายเป็นแข็งกร้าวขาดความนุ่มนวลไป ไม่ทราบว่าใครเป็นคนแรกที่ออกเสียงเช่นนั้น ก็เลยเอาอย่างกันต่อ ๆ มา ไม่กล้าเถียงกัน "ผม,–พั้ม" แบบ "หนึ่ง–นึ่ง" เดี๋ยวประวัติศาสตร์จะซ้ำรอยเจ็บหัวใจเปล่า ๆ) ผลการตัดสินพิจารณาทัณฑ์คุณพี่เสนาะผมลืมเสียแล้ว ไม่ประทับใจเหมือนการร้องแรกแหกกะเฌอของคุณพี่สนั่น ในข้อหาประหลาดที่ถูกชกหัวใจ

สามคนพี่น้องที่เกิดตาม ๆ กันมา คุณพี่เสนาะ คุณพี่สนั่น และผม ออกจะรักใคร่ใกล้ชิดสนิทกันเป็นพิเศษ เพราะอายุแก่อ่อนกว่ากันเพียง ปี–2 ปี เท่านั้น อุปนิสัยจึงออกจะตาม ๆ กันอยู่ เห็นทีท่านพ่อหม่อมแม่จะเห็นว่าลูกชายของท่านทั้ง 3 คนนี้ รักใคร่กันมากก็เป็นได้ คราวหนึ่งจึงเรียกช่างถ่ายรูป "ร้านมิกาซา" ไปฉายรูปหมู่รูปเดี่ยวไว้เป็นที่ระลึกทั้งครอบครัว มีอยู่รูปหนึ่งท่านพ่อรับสั่งให้เราสามคนพี่น้อง นั่งเก้าอี้โซฟาตัวเดียวกัน โดยคุณพี่เสนาะแต่งกายนุ่งกางเกงขาสั้นสีดำนั่งหัวแถว คุณพี่สนั่นแต่งชุดกลาสีนั่งกลาง ส่วนผมพี่เลี้ยงแต่งตัวนุ่งกระโปรงให้เป็นผู้หญิงเสียนี่ ตอนนั้นอายุคงจะประมาณ 8–6–4 ขวบ ตามลำดับ ต่อมาอีกประมาณ 20 ปีเศษ ท่านพ่อสิ้นชีพิตักษัยไป 2–3 ปีแล้ว หม่อมแม่อพยพไปอยู่หน้าสถานเสาวภา ขนสมบัติจาก "บ้านมหาสวัสดิ์" มาด้วยรวมทั้งเก้าอี้โซฟาตัวที่กล่าวถึง เราสามพี่น้องลงไปนั่งในโซฟาตัวเดิมนั้นตามที่ ๆ เคยนั่ง ทำให้คับเก้าอี้

เปรี๊ยะทีเดียว (ไม่ใช่คับแก้ว ดังที่โฆษณาประชาสัมพันธ์เหล้ายี่ห้อหนึ่งดอก) แล้วให้ช่างถ่ายภาพไว้ การถ่ายภาพนี้ ผมเป็นผู้เสนอแนะ โดยเหตุผลว่าขณะนั้น เราทั้ง 3 ต่างก็มียศ **เอก ๆ** กันทุกคน คือ คุณพี่เสนาะเป็น **เรืออากาศเอก** คุณพี่สนั่นเป็น **ข้าราชการพลเรือนชั้นเอก** แห่งกรมไปรษณีย์โทรเลข ส่วนผมยศตำรวจเป็นแค่ร้อยตำรวจโท แต่ได้รับยศทางลูกเสือสมุทรเสนาประจำจังหวัดนราธิวาสเป็น **รองผู้กำกับเอก** เรียกว่า "ขี้ตู่" กันชัด ๆ ซึ่งถ้าจะว่ากันตามจริงแล้ว ขณะนั้น คุณพี่สนั่นยศสูงกว่าเพื่อน ก็ผมอยากมีคำว่า "เอก" ต่อท้ายเหมือน ๆ กันนี่ คุณพี่ทั้งสองก็เห็นต้องเป็นเอกฉันท์ จึงได้ภาพนั้นไว้คนละภาพเป็นที่ระลึกถึงกัน ก็เมื่อบัดนี้คุณพี่ทั้งสองสิ้นบุญตามกันไปแล้ว ผมก็ยังเก็บไว้ระลึกถึงอยู่คนเดียว

ออกจะเยิ่นเย้อมากไปแล้ว แต่จะทำอย่างไรได้ คนเราแม้ชีวิตจะดับสูญไป แต่ชีวประวัติหาควรดับไปง่ายๆ ไม่ จึงขอกล่าวถึงประวัติรับราชการของคุณพี่สนั่นที่เกี่ยวข้องกับผมต่อท้ายก่อนอวสานของคำระลึกถึงนี้ไว้ด้วย คือ เมื่อคุณพี่สนั่นออกจากโรงเรียนราชวิทยาลัยแล้ว เพราะเป็นคนเรียนเก่ง ท่านพ่ออยากจะมีลูกชายเป็นเนติบัณฑิตสักคน จึงทรงฝากเข้าเรียนโรงเรียนกฎหมาย แต่ก็ไม่สำเร็จดังพระประสงค์ เหตุเพราะคมนาคมไม่สะดวก สมัยนั้นมีแต่ทางน้ำ มีเรือยนต์ของบริษัทพระยาภิรมย์ภักดีวิ่งรับผู้โดยสารอยู่ บางวันก็ลำเดียว บางวันสองลำ ถ้าไปเที่ยวเช้าไม่ทันก็ต้องรออีกเป็นชั่วโมง ๆ ฟังเล็คเชอร์ ที่ ร.ร. กฎหมายไม่ทัน จึงเลิกเรียนเปลี่ยนเป็นเข้ารับราชการกรมไปรษณีย์โทรเลข ดูเหมือนขึ้นต้นด้วยการเป็นเสมียนอัตราเงินเดือน 60 บาท ต่อมาเลื่อนตำแหน่งเป็นเสมียนเอก กินเงินเดือน 72 บาท อยู่หลายปี จนคุณควง อภัยวงศ์ ไปเป็นอธิบดีแทนคนเก่า เห็นทีจะเกิดพอใจในการงานของคุณพี่ จึงเลื่อนขึ้นเป็นหัวหน้าแผนกสารบรรณ รับเงินเดือนขึ้นอีกเท่าตัวเป็น 140 บาท รุ่งขึ้นอีกปี เลื่อนตำแหน่งเลื่อนขั้นเงินเดือนอีก เป็นเลขานุการกรมอัตราเงินเดือน 280 บาท แล้วขึ้นเป็น 300 หรือ 320 ทางราชการให้ไปดูงานในอังกฤษและประเทศต่าง ๆ ในภาคพื้นยุโรปหลายเดือน พอกลับเมืองไทย กำลังเสนอโครงการปรับปรุงกรมไปรษณีย์ให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น เกิดไปงัดข้อกับผู้เป็นใหญ่ทั้งของกรมและของกระทรวงคมนาคม (ตอนนั้นเปลี่ยนอธิบดีจากคุณควงแล้ว) คุณพี่เธอเล่าว่าหลังจากขัดแย้งกันอย่างรุนแรง เธอก็ถูกทางราชการไล่ออก โดยไม่เป็นธรรม ได้ร้องเรียน ร้องทุกข์ ต่อสู้เรื่องนี้อยู่ถึง 18 ปี จนทางราชการของรัฐบาลต่อมา พิจารณาแล้วเห็นว่าเธอไร้มลทิน ปราศจากความผิดใดๆ จึงอนุมัติให้กลับเข้ารับราชการอีก ในตำแหน่งนายไปรษณีย์ภาค 8 นครศรีธรรมราช ในอัตราเงินเดือนขั้นต้นให้เทียบเท่าอัตราตอนที่ถูกออก จากนครศรีธรรมราช เธอได้รับแต่งตั้งเป็นนายไปรษณีย์ภาคทางเหนือ อีก 2 ภาค ในคราวเดียวกัน แล้วเธอก็ต้องออกจากราชการอีก ไปทำงานธนาคารไทยพาณิชย์นั่งนับเงินที่ลูกค้าของธนาคารนำไปเข้าบัญชี เธอเล่าเองว่า วันหนึ่งมีพ่อค้าจากนครศรีธรรมราชคนหนึ่งซึ่งเคารพนับถือเธอเป็นอย่างดี ไปที่ธนาคาร พอเห็นเธอกำลังนับเงิน ถึงกับอุทานว่า "อ้าว ทำไมท่านภาคมาเป็นลูกเหมียนอยู่ที่นี่เล่า?" ลูกเหมียนก็คือคำเรียกเสมียนของคนทางใต้ ตัวเธอเองก็ล้อตนเอง

กับคนรู้จักกันว่า "เหมียนหนั่น" นับว่าน่าสงสารมากทีคนเคยใหญ่โตมาแล้ว เคยทำงานด้วยมันสมอง กลับมาต้องทำงานโดยแทบจะไม่ต้องใช้สมองความคิดอะไรนัก

คุณพี่สนั่น เป็นคนใจนักเลงเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กับญาติสนิทมิตรสหายอยู่เสมอ ใครออกปากให้เธอช่วยอะไร ถ้าพอช่วยได้ เธอจะช่วยเหลือทันที เป็นคนรักบุตรและภรรยา โดยเฉพาะบุตรแล้วเธอพูดด้วยถ้อยคำไพเราะเสมอ

เมื่อครั้งคุณพี่สนั่นรับราชการกรมไปรษณีย์โทรเลข ผมเพิ่งจะจบ ม. ๘ ท่านพ่อทรงเห็นว่าผมน่าจะมีแววในทางช่าง ท่านอุตส่าห์พาไปดูงานช่างประเภทต่าง ๆ ที่โรงเรียนเพาะช่าง พาไปดูการปั้นที่กรมศิลปากร ผมไม่ชอบใจทั้งนั้น ท่านทรงปรารภกับคุณพี่เสนาะ คุณพี่สนั่น อยากให้ผมไปศึกษาต่อต่างประเทศเช่น ฮ่องกง ญี่ปุ่น หรือฟิลิปปินส์ ผมก็บ่นกับคุณพี่ทั้งสองว่า ป่วยการส่งผมไปเสียเงินเปล่า เพราะผมเหนื่อยหน่ายต่อการเรียนเหลือเกิน กว่าจะจบชั้นมัธยมบริบูรณ์ รู้สึกว่าเรียนมาหลายแห่งหลายปีแล้ว คุณพี่สนั่นก็เลยแนะว่า ผมควรจะเป็นตำรวจ เพราะพวกคุณพี่ ๆ ทั้งหลายต่างก็มีอาชีพแทบทุกประเภทอยู่แล้ว เจ้าจอม (คุณพี่สดับ) ก็มี เจ้าเมือง (คุณพี่บุงหรือพระภูมิพิชัย) ก็มี นายเรือตรีราชนาวีเสือป่า และต่อมาเป็นพ่อค้าซ่อมและจำหน่ายวิทยุ (คุณพี่สนุน) ก็มี นอกจากนั้นก็มีอาจารย์ทางวิศวกรรมศาสตร์ (คุณพี่สลับ) ข้าราชสำนัก (คุณพี่สล้างหรือนายชิด หุ้มแพร) นายทหารม้า–ต่อมาเป็นนายทหารอากาศ (คุณพี่เสนาะหรือบุลณรงค์) ข้าราชการพลเรือน รัฐพาณิชย์ (คุณพี่สนั่นและคุณพี่แสงสูรย์ซึ่งสมัยนั้น ยังไม่ได้ย้ายไปรับราชการสำนักพระราชวัง) ยังขาดอาชีพตำรวจเท่านั้นควรที่ผมจะเป็น ผมเห็นด้วยกับคุณพี่สนั่นทันที คิดว่าจะได้ขี่ม้ายิงปืนเป็นโปลิศจับขโมยกันให้สนุกมือ จึงทูลท่านพ่อให้ทรงช่วยหาทางฝากฝัง ท่านพ่อพาไปเฝ้าสมเด็จชาย (กรมหลวงลพบุรี ฯ) เพราะเคยทรงดำรงค์ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมาแล้ว สมเด็จชายทรงรับเป็นผู้นำสมัครและเป็นผู้ปกครองให้ผมด้วย แล้วมีลายพระหัตถ์ฝากฝัง ไปยังพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ เจ้ากรมตำรวจภูบาล ท่านพ่อก็พาไปเฝ้าพระองค์เจ้าคำรบอีก รวบรัดตัดความในที่สุด ก็เป็นอันว่าผมได้เข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยตำรวจ ซึ่งตั้งอยู่จังหวัดนครปฐม เหนื่อยแทบตาย ตื่นแต่เช้า ฝึกวิชาทหาร เรียนระเบียบการตำรวจภูธร–นครบาล เรียนกฎหมายนานาชนิด ทั้งกฎหมายอาญา วิธีพิจารณาความอาญา, พ.ร.บ. ต่าง ๆ วิชาเกี่ยวกับการสืบสวนสอบสวน, แม้แต่กฎหมายระหว่างประเทศก็ยังต้องเรียน วันธรรมดาต้องเรียน 5 ชั่วโมง การเรียน ตอนบ่ายฝึกพลศึกษา รับประทานอาหารเย็นไปหยก ๆ ก็ต้องเข้าฝึกฝนตนเอง คือท่องตำรับตำราอีก 1 ชั่วโมง วันเสาร์ทำความสะอาดกองร้อยและรับตรวจ ไม่ว่าเครื่องแต่งกายและอาวุธ ขี่ม้า, ยิงปืน, พายเรือ, แจวเรือ, หัดขับรถยนต์ มีทั้งนั้น แต่ไม่บ่อยนัก หยุดวันอาทิตย์เพียงวันเดียว หยุดภาคก็ไม่เหมือนเขาอื่น ต้องไปฝึกหัดการฟังคดีที่ศาล โปริศสภา เรียนวิชาพิมพ์ลายนิ้วมือและพิสูจน์หลักฐานที่ตำรวจภูบาล และไปฝึกงาน ยังสถานีตำรวจนครบาล โดยหมุนเวียนเปลี่ยนกันไปแห่งละ 10 หรือ 15 วัน ก็ลืมเสียแล้ว ลำบากตรากตรำอยู่ 3 ปีเต็มก็สำเร็จ

เป็นนายตำรวจ เมื่อ พ.ศ. 2478 ได้รับราชการต่อมาจนครบเกษียนอายุ ทั้งนี้ก็เพราะคำแนะนำ ชี้ให้เห็นทางอาชีพของคุณพี่สนั่นนั่นเอง ขอกราบด้วยความระลึกถึง และขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

อันความกรุณาปรานีของคุณพี่สนั่นที่มีต่อผมนั้น ยังมีอีกมากมายเช่น ผมเคยถูกฟ้องคดีอาญาฐานทำร้ายร่างกายผู้เป็นภัยต่อสังคมหรืออันธพาล ซึ่งสมัยนั้น เรียกกันว่านักเลงโต เธอก็ช่วยวิ่งเต้นตัวเป็นเกลียว จนผลคดีเพียงศาลตัดสินให้ รอการลงอาญาไว้ ทัณฑ์ทางวินัยก็ระงับพับไป ผมจึงอยู่ในราชการได้เรื่อยมา แม้ชาตาชีวิตของคุณพี่จะผลักดันให้เธอต้องพ้นหน้าที่การงานแล้ว ผมก็ยกย่องนับถือเธอเสมอ ระยะหลัง ๆ นี้ คุณพี่ไปอยู่ต่างจังหวัด เข้ากรุงเทพ ฯ ครั้งใด เป็นไม่ลืมไปเยือนผม หรือไม่ก็โทรศัพท์บอกให้ทราบว่า เธอลงมากรุงเทพ ฯ และพักอยู่ที่ไหน เจอะกันไม่ว่าที่ไหน เมื่อไรเป็นต้องเลี้ยงสุราฮ่ากินกันตามธรรมเนียม ภายหลังคุณพี่งดดื่มแล้ว เพราะสุขภาพไม่สู้จะดี ส่วนผมยังไม่พ้นกิเลศในศีลข้อเกี่ยวกับ สุราเมรัยนี้

คุณพี่ลงมากรุงเทพ ฯ หลังสุดนี้ หาได้ไปเยี่ยมผมไม่ แต่ก็ให้ ม.ล. ศรีทิพย์ บุตรสาวโทร. ให้ทราบว่า เธอป่วยอยู่ ร.พ. จุฬาลงกรณ์ ตึกจงกลนี ห้อง 305 คิดถึงผม ขอให้ไปคุยกันบ้าง ความจริงทราบว่าเธอลงมาหลายวันแล้ว คิดว่าไปรักษาตัวร.พ.ศิริราชเช่นครั้งก่อน ๆ โทร.ถามไปทาง ร.พ.เขาบอกว่าไม่ได้ไปรักษาตัวที่นั่น จึงรอฟังข่าวอยู่ เมื่อทราบว่าอยู่ร.พ.จุฬาฯแน่นอนแล้ว ผมก็รีบพาภรรยาไปเยี่ยมทันที เมื่อวันอาทิตย์ที่ 28 ต.ค. 22 ผมถามถึงโรค เธอก็บอกว่ายังไม่ทราบ ยังอยู่ในระหว่างการตรวจวินิจฉัยของแพทย์ เพียงเจ็บในท้องนิดหน่อย หน้าตาก็แจ่มใส สั่งเลี้ยงเบียร์และซื้ออาหารกลางวันเลี้ยงตามเคย จะออกเงินให้เธอ ๆ ก็ไม่ยอมรับ หลังจากวันนั้น ผมก็ไปเยี่ยมอีก 5 ครั้ง โดยให้สินีนาฏบุตรสาวบุญธรรมไปเยี่ยมแทน 1 ครั้ง เพราะผมไม่สู้สบาย การเยี่ยมครั้งที่ 2 และครั้งที่ 3 ก็ยังไม่ปรากฏอาการป่วยหรือน่าวิตกอย่างใด จึงห่างเหินการเยี่ยมไป 6-7 วันเพราะต้องการให้คนป่วยได้พักผ่อนมาก ๆ ไม่อยากรบกวน แต่พอถึงวันจันทรที่ 13 พ.ย. 22 คุณพี่สลับโทรศัพท์ไปบอกว่า เธอไปเยี่ยมคุณสนั่น ที่ ร.พ. แพทย์เอาเข้ารักษาพยาบาลในห้องไอ.ซี.ยู.หลังผ่าตัด 1 วัน พูดไม่ได้ ตาลอย เห็นสภาพแล้วเศร้าใจ ควรรีบไปเยี่ยมเสีย เพราะอาการน่าวิตกมาก ขอให้ติดต่อให้คุณพี่สล้างทราบด้วย ผมก็รีบติดต่อและพร้อมบุญสมภรรยาผมไปรับคุณพี่สล้างไป ร.พ.พร้อมกัน จริงอย่างคุณพี่สลับว่า คนป่วยไม่ไหวติงเสียแล้ว ผมเอาน้ำพุทธมนต์ 100 ปีของวัดบวรนิเวศน์ไปด้วย (เพราะทั้งคุณพี่สนั่นและผม เคยจำพรรษาที่วัดนี้ ตอนบวชเป็นภิกษุ) เอาน้ำมนต์ประพรมที่อก-ท้อง และที่มือ พอสมควรแก่เวลา ก็เดินทางกลับ รุ่งขึ้นอีก 2 วันผมไปเยี่ยมอีก ศรีทิพย์ พาเข้าห้อง ไอ.ซี.ยู. บอกคุณพ่อของเธอว่าผมไปเยี่ยม คุณพี่มองผมแล้วเธอก็ยิ้มและทำปากขมุบขมิบ เหมือนจะพูดคุยด้วย แต่ไม่ปรากฏเสียง ถึงกับคุณพยาบาลคนหนึ่งบอกว่า เพิ่งจะเห็นคุณพี่ยิ้มเป็นครั้งแรก ตั้งแต่ผ่าตัดเป็นต้นมา ยิ้มกับผมแล้วก็ยิ้มกับศรีทิพย์ บุตรสาวของเธอด้วย อาการเช่นนี้ทำให้ออกจะมีหวังว่า เธอคงจะหายวันหายคืน แต่อนิจจัง อนิจจา ไม่มีใครพ้นจากความตายไปได้ ผมให้สินีนาฏไปเยี่ยมอาการป่วยในตอนเช้าวันที่

21 พ.ย. 22 เพราะเมื่อวันที่ 20 คุณพี่สลับให้ข่าวเพิ่มเติมว่า อาการป่วยของคุณพี่สนั่นทรุดลงอีก สินีนาฏกลับไปถึงบ้านประมาณเกือบ 11.00 น. บอกว่า "คุณลุงอาการเพียบมากเห็นจะไม่มีหวัง ลูก ๆ ของคุณลุงโศกเศร้าน้ำตาไหลไปตาม ๆ กัน พอ 12 น. วันเดียวกันนั้น คุณพี่แสงสูรย์ก็กรุณาแจ้งข่าวถึงแก่กรรมของคุณพี่สนั่นไปให้ทราบว่า ถึงแก่กรรมประมาณ 11 น. เศษ กำหนดอาบน้ำศพวันเดียวกันนั้นเวลา 17 น. ที่ศาลากวีนิรมิต วัดเทพศิรินทราวาส ครั้นได้เวลา ผมและครอบครัวก็ไปอาบน้ำเคารพศพ เห็นศพคุณพี่สนั่นนอนหน้าตาสดใส ลักษณะยิ้มน้อย ๆ แสดงว่าชีวิตเปลี่ยนเป็นวิญญาณด้วยความสงบสุข ไร้กังวลคุณพี่ ๆ บุตรธิดาผู้วายชนม์และญาติที่ทราบข่าว ไปร่วมหลายคน

ระหว่างฟังพระสวดอภิธรรมและบังสุกุลอยู่นั้น ผมลองคำนวณอายุคุณพี่สนั่น ๆ นับแต่วันชาตะถึงวันมรณะได้ 69 ปี 6 เดือนกับ 7 วัน ไม่ทราบจะถูกหรือไม่ ผมจึงเขียนเช็คช่วยทำบุญในงานศพเป็นเงิน 696.70 บาท ให้มีความหมายเกี่ยวพันกับอายุคุณพี่คือ เลข 2 ตัวแรก เป็นจำนวนปีคือ 69 ตัวถัดไปคือเลข 6 เป็นจำนวนเดือน เลข 7 ต่อไปคือวัน ส่วนเลข 0" ก็คือการสูญสิ้นชีวิต มอบเช็คให้ไว้กับ ม.ล. ศรีฟ้า มหาวรรณ บุตรีคนโตของคุณพี่ สุดแต่จะสมทบในการใช้จ่ายใด ๆ ในงานศพ

เมื่อวันทำบุญ 7 วัน ท่านเจ้าพระคุณพระเทพเมธากร ซึ่งได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระธรรมโสภณวิมลศิลาจารคราวเฉลิมพระชนมพรรษา กรุณาแสดงพระธรรมเทศนาหน้าศพ ท่านเทศน์ถึงประวัติคุณพี่สนั่นเสร็จแล้ว ท่านก็น้อมนำธัมมะมาแจกแจงให้สดับตรับฟังโดยทั่วกัน ท่านได้กล่าวถึงข้อธัมมะที่ว่าด้วย "ปัญญา สติ วิริยะ และ ขันติ" ออกจะตรงกับชีวะประวัติของคุณพี่ที่เคารพรักตามสมควร

สุดท้ายนี้ ผมและครอบครัว ขอให้คุณงามความดี, บารมีที่ได้บำเพ็ญไว้ ตลอดจนชื่อเสียงและเกียรติคุณของคุณพี่ (ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์) ได้โปรดดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณพี่ คุณปู่ คุณตา จงเพียบพร้อมด้วยความสุขกายสบายใจ ประสงค์ใดให้สมปรารถนาในสัมปรายภพ กว่าในภพปัจจุบันที่เธอจากไป

จาก

น้องชายจิ๊ด

(พล.ต.ต.หม่อมราชวงศ์ชยานันท์ ลดาวัลย์)

จากซ้ายไปขวา – *พลตำรวจตรี ม.ร.ว. ขยานันท์ (สอ้าน) ลดาวัลย์*
เจ้าจอม ม.ร.ว. สดับ (ลดาวัลย์) ในรัชกาลที่ 5
ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์
ศาสตราจารย์อุปการคุณ ม.ร.ว. สลับ ลดาวัลย์
ม.ร.ว. สล้าง ลดาวัลย์ (นายชิด หุ้มแพร)
ม.ร.ว. แสงสูรย์ ลดาวัลย์

คิดถึงหม่อมหนั่น

ผมขอขอบคุณคณะท่านเจ้าภาพ ที่อนุญาตให้ผมแสดงความคิดถึง ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ ไว้ในหนังสือนี้

นอกจากแสดงความคิดถึงแล้ว ผมขอแสดงความขอบคุณ ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ ที่ได้จัดระเบียบราชการในสำนักงานเลขานุการกรมไปรษณีย์โทรเลขไว้อย่างดียิ่ง ในระหว่างที่ดำรงค์ตำแหน่งเลขานุการของกรม เมื่อผมได้เข้ารับตำแหน่งดังกล่าวต่อมา จึงสะดวกในการดำเนินราชการของสำนักงานได้โดยราบรื่น ไม่มีติดขัด แล้วยังได้นำระเบียบราชการคล้ายคลึงกันนั้น ไปใช้ในสำนักงานปลัดกระทรวงคมนาคม ซึ่งทางราชการได้สั่งให้ผมไปดำรงค์ตำแหน่งหัวหน้ากองกลางอีกด้วย

อีกประการหนึ่ง ผมขอแสดงความนิยมชมชอบ ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ ที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการในตำแหน่งเลขานุการกรมไปรษณีย์โทรเลขด้วยความสามารถ ที่กล่าวดังนี้ได้ก็เพราะ ในเวลาที่ ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ เป็นข้าราชการชั้นเอก ดำรงค์ตำแหน่งเลขานุการกรมไปรษณีย์โทรเลขอยู่นั้น ผมเป็นข้าราชการชั้นโท ตำแหน่งหัวหน้าแผนกธนาณัติ กองบัญชี กรมไปรษณีย์โทรเลข แม้จะเป็นงานคนละด้าน กองบัญชีและสำนักงานเลขานุการกรม ก็ย่อมต้องมีราชการเกี่ยวข้องกันอยู่เสมอ

ในด้านส่วนตัว ผมนึกได้ว่าใน พ.ศ. 2462 (อาจเคลื่อนคลาดก็ได้เพราะเวลาล่วงเลยไปนานแล้ว) ผมได้รู้จักกับ ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ เข้าใจว่าเป็นเวลาเมื่อ ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ เริ่มไปเข้าศึกษาในโรงเรียนราชวิทยาลัย ตำบลบางขวาง จังหวัดนนทบุรีในตอนต้นปี ที่ได้รู้จักและคุ้นเคยกันต่อมาก็เพราะ เป็นน้องของ ม.ร.ว. สลับ ลดาวัลย์ ซึ่งเป็นนักเรียนกำลังเรียนอยู่ในโรงเรียนราชวิทยาลัยด้วยกันกับผม เป็นเพื่อนของผมและเป็นครูสอนให้ผมสีซออีกด้วยเป็นการส่วนตัว พวกเพื่อน ๆ ในโรงเรียนรวมทั้งผมด้วย เรียก ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ว่า "หม่อมหนั่น" ผมจึงขอถือโอกาสใช้คำว่า "หม่อมหนั่น" ต่อไปในที่นี้ด้วย

พอสิ้นปีการศึกษา พ.ศ. 2462 ผมก็ออกจากโรงเรียน หม่อมหนั่นยังคงศึกษาอยู่ต่อมา ในระหว่างที่ผมรับราชการอยู่ในกรมโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งโรงเรียนราชวิทยาลัยสังกัดอยู่นั้น ผมขึ้นล่องโรงเรียนราชวิทยาลัย ไปราชการบ้าง ไปเยี่ยมเพื่อนฝูงที่ยังเรียนอยู่บ้างเสมอ ๆ ได้ทราบ

กิตติศัพท์การเรียนยอดเยี่ยมของหม่อมหนั่นมิได้ขาด แต่ไม่มีโอกาสที่จะได้สนทนาวิสาสะกันเลย จนเมื่อโรงเรียนราชวิทยาลัยหยุดดำเนินการชั่วคราว และพวกนักเรียนเก่ามีการประชุมพบปะกัน ผมจึงได้มีโอกาสได้พบคุยกับหม่อมหนั่นเป็นครั้งคราว

ความคุ้นเคยได้กลับมาอีกครั้งหนึ่งเมื่อผมย้ายจากกรมรถไฟ ฯ ไปรับราชการอยู่ในกองบัญชีกรมไปรษณีย์โทรเลข หม่อมหนั่นได้กรุณาแนะนำข้อบฏิบัติราชการแก่ผมอยู่เสมอ ซึ่งผมจะลืมพระคุณเสียมิได้ เมื่อออกจากราชการด้วยกันแล้ว เรายังได้ส่ง ส.ค.ส. แก่กันและกันไม่เว้นแต่ละปี ปลาย พ.ศ. 2521 นี่เอง ผมได้รับ ส.ค.ส. ดังมีข้อความต่อไปนี้ :–

ส.ค.ส. 2522

แด่

คุณชำนาญ อินทุโศภณ

ขอให้มีความสุขกายสบายใจ มีอายุยืนยาว ปราศจากทุกข์โศกโรคภัยมาพ้องพาน ตลอดปีพุทธศักราช 2522 และตลอดไปเทอญ

สนั่น ลดาวัลย์
C/O **ม.ล. ศรีน้อย ลดาวัลย์**
ป.ท. อุบลราชธานี

ซึ่งผมได้ตอบไปตั้งแต่ต้น พ.ศ. นี้ และกำลังเตรียมจะส่ง ส.ค.ส. สำหรับ พ.ศ. 2523 แต่ก็หมดโอกาสต้องรอไว้ ส.ค.ส. ด้วยตนเอง ในระหว่างนี้ ผมขอให้หม่อมหนั่นเพื่อนรัก ซึ่งสุขสงบแล้ว จงสุขสงบต่อไปจนเราจะได้พบกัน

ชำนาญ อินทุโศภณ
6 ธค. 22

ไว้อาลัย

การจากไปอันไม่มีวันกลับของ ม.ร.ว. สนั่น ลดาวัลย์ ทำความสลดใจให้แก่ผมผู้เป็นเพื่อนอย่างมาก ไม่น้อยไปกว่าครอบครัวญาติมิตรของท่าน แม้แต่ผมจะได้ร่วมงานครั้งหลังสุดท้ายที่ธนาคารไทยพาณิชย์จำกัดมาด้วยกันในระยะอันสั้นก็ตาม ทำให้ผมขาดเพื่อนที่ดี อันควรเคารพนับถือไปคนหนึ่ง ถ้าจะพูดในด้านนิสัยใจคอแล้ว เป็นผู้ที่มีอุปนิสัยใจคอกว้างขวางมาก ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้ใด ยินดีเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์สุขผู้อื่นเสมอ ในด้านการงานนั้น คุณชายเป็นคนทำจริงพูดจริง และ ไม่ชอบความอยุติธรรม นับว่าเป็นผู้ใหญ่ที่ดี น่ารักใคร่ นับถือได้ผู้หนึ่ง และยิ่งกว่านั้นมีประจักษ์พยานกับตัวผมเอง เมื่อคราวคุณชายทำบุญอายุครบ 5 รอบที่โรงพยาบาลสงฆ์ ได้มีเจ้านายชั้นผู้ใหญ่เสด็จไปร่วมงานพร้อมด้วยแขกอื่น ๆ อีก อย่างอุ่นหนาฝาคั่ง ทำให้ผมปลื้มปีติเป็นอย่างมาก อันนี้เป็นคำตอบไปในตัวว่าคุณชายเป็นอย่างไร

เมื่อคุณชายยังมีชีวิตได้ทำงานร่วมกัน และอยู่จนกระทั่งเกษียณอายุในคำสั่งเดียวกัน ถ้าจะพูดถึงผู้ที่มาอยู่ในฝ่ายการเงินของธนาคารไทยพาณิชย์จำกัดแผนกรับ (PAY IN) แล้ว หัวหน้าฝ่ายการเงิน จะต้องคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมและไว้ใจได้จริง ๆ ตลอดจนถึงมารยาท, การติดต่อกับลูกค้าของธนาคารทั่ว ๆ ไป พร้อมทั้งต้องกระทำตนเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์, สุจริต, อุทิศเวลา รักษาชื่อเสียง รักษาผลประโยชน์ของธนาคารเป็นอย่างดียิ่ง สิ่งเหล่านี้ คุณชายพร้อมทั้งผู้เขียน ได้ปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัด เพราะคุณชาย มีมติตรงกัน จึงได้ชอบพอและรักใคร่กันมาก

และยังมีข้อที่น่าคิดอีกอย่างหนึ่งคือ เมื่อสำนักงานใหญ่ของธนาคารนี้ ย้ายไปอยู่ที่ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ ผมผู้เขียนพร้อมทั้งคุณชาย นึกดีใจว่า อย่างไรก็ดี ผมและคุณชายสองคนนี้คงได้ย้ายไปอยู่สำนักงานใหญ่ ไปเปลี่ยนบรรยากาศเสียใหม่บ้างคงจะดี แต่แล้วผลสุดท้ายเกิดปรากฏผลตรงกันข้าม ไม่ได้ไปทั้งสองคน กลับมีคำสั่งให้อยู่ที่ตลาดน้อยตามเดิม โดยเปิดสาขาขึ้นใหม่อีกสาขาหนึ่งให้ชื่อว่า 'สาขาตลาดน้อย' ทำให้ผมผู้เขียนและคุณชายไม่สบายใจไปพักหนึ่ง

วันต่อมาได้ไปพบกับ หม่อมหลวงพร อิศรเสนา ผู้ช่วยสมุห์บัญชีใหญ่ เรียนถามท่านว่า "ผมกับคุณชายทำไมถึงไม่ได้ย้ายไปอยู่สำนักงานใหญ่บ้างล่ะครับ" หม่อมหลวงพร อิศรเสนา ตอบว่า

"ถ้าคุณและคุณชายไป ลูกค้าเก่า ๆ แตกหมด เพราะคุณกับคุณชายเป็นผู้ใหญ่มีอายุแล้ว จะได้ช่วยกันคุมลูกค้าหน้าเก่า ๆ ไว้" จึงทำให้ผมสองคนได้คิดว่า เรายังมีประโยชน์กับธนาคารดีพอสมควร ท่านผู้ใหญ่จึงไม่ให้ย้ายไปอยู่สำนักงานใหญ่ ก็ทำให้โล่งใจไปได้พักหนึ่ง แต่เมื่อหวนกลับมานึกถึงมรณะกรรมของคุณชายแล้ว ผมยังอดเศร้าใจไม่หาย

วันหนึ่งผมได้ไปที่บ้าน อาจารย์ ศรีฟ้า ถามถึงคุณชาย, อาจารย์ฯ บอกว่า คุณชายไปอยู่อุบลกับลูกชายคนเล็ก ถ้าลงมาเมื่อไรจะโทรศัพท์บอกให้ทราบเพื่อจะได้มาคุยกัน ครั้งสุดท้ายนี้ก็ได้รับข่าวของคุณชายว่า ถึงแก่กรรมเสียแล้ว เป็นข่าวที่ทำให้ผมเศร้าใจอย่างสุดซึ้ง นั่งนิ่งพูดอะไรไม่ถูก ต้องทำใจให้สงบ ตั้งสติ เอาพระเข้าหักใจว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีเกิดแล้วก็มีดับ ก็พอบรรเทาความเศร้าสลดลงบ้าง

แต่ถึงอย่างไรก็ดี คุณชายได้บำเพ็ญกุศลไว้ก็ไม่น้อยเหมือนกัน เท่าที่ผมทราบ อาทิเช่น ใครจะมาบอกบุญในการ ทอดกฐิน ผ้าป่า บรรพชา–อุปสมบท เรื่องนี้ปรากฏว่าไม่เคยขาด ยินดีร่วมในการกุศลทุกครั้งไป ก็นับว่าคุณชายได้บำเพ็ญกุศลไว้มากพอสมควร ฉะนั้น จึงเชื่อแน่เหลือเกินว่า คุณชายจะประสบแต่สันติสุข

สุดท้ายนี้ผมขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย พร้อมทั้งกองการกุศลที่ผมได้ทำไว้แล้วก็ดี จะทำต่อไปภายหน้าก็ดี ถ้าคุณชายทราบด้วยญาณวิถีใดแล้ว ขอจงรับผลบุญนั้น ๆ และไปสู่สุคติในสัมปรายภพ ตามปรารถนาของคุณชาย ทุกประการเทอญ

สมบัติ สีตลายัน
30 หมู่บ้านวัฒนานิเวศน์
ซอย 7 ถนนสุทธิสาร
ก.ท.ม.

อาลัยคุณอาของหลาน

หม่อมราชวงศ์สนั่น เป็นน้องชายร่วมบิดามารดากับพ่อข้าพเจ้า คือ หม่อมราชวงศ์สนุน เป็นพี่ชายใหญ่ ข้าพเจ้าก็เป็นหลานคนโตของคุณอา เพราะฉะนั้น ในสมัยนั้นที่ข้าพเจ้ายังเป็นเด็กๆ อยู่ จึงเป็นที่รักใคร่ของคุณอา คุณอาสนั่นคนนี้เป็นผู้หนึ่งที่รักข้าพเจ้ามาก เพราะเมื่ออยู่ที่วังมหาสวัสดิ์ในคลองขุด ซึ่งเป็นวังของปู่ข้าพเจ้า คือ ม.จ. เพิ่ม ลดาวัลย์ ซึ่งคุณอา ๆ จะรวมอยู่กันในวังนี้แหละ อาของข้าพเจ้าทำงานอยู่ที่กรมไปรษณีย์กลางในขณะนั้น ก็จะนั่งเรือออกจากคลองขุดไป ก็จะแวะหาหลานซึ่งอยู่ที่แพภาษี คือ บ้านแม่ของข้าพเจ้า ซึ่งอยู่ที่ปากคลองขุด หรือที่เรียกว่า ปากคลองวัดชัยพฤกษ์ เพราะหาเรือขึ้นง่ายกว่าในคลอง จะเรียกหาข้าพเจ้าเสมอ ตอนไปทำงานจะถามว่า ด้วงจะเอาอะไร อาจะซื้อของมาฝาก ข้าพเจ้าชอบช็อคโกแล็ตสามเหลี่ยม เธอจะซื้อมาฝากทุกวัน ในสมัยนั้นก็รู้สึกว่า จะแพงทีเดียว จะอันละสลึง หรือไงข้าพเจ้าออกจะลืม ๆ เสียแล้ว และจะซื้อมาฝากตอนขากลับจากทำงานทุกวัน มิได้ขาด

ต่อมาข้าพเจ้าโต ท่านปู่ของข้าพเจ้า พาข้าพเจ้าเข้าวังถวายตัวต่อพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ ฯ (พระนามเดิม พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์) ข้าพเจ้าเรียกว่า ท่านย่า ซึ่งเป็นน้องของปู่ข้าพเจ้า และก็อยู่มาจนโต ก็ออกจากวังมาอยู่ที่สวนท่านปู่นี้ ข้าพเจ้าได้เริ่มเข้าเรียนที่ ร.ร. วัดภาวนา ฯ ซึ่งใกล้บ้านในเวลานั้น คุณอาเธอไปทำงานก็จะมีหลานนั่งเรือแท็กซี่ส่วนตัว จะมีหลาน 3 คนนั่งไปด้วยมี ม.ล. สมนึก, ม.ล. สุพรรณิกา และตัวข้าพเจ้า เธอจะแจกสตางค์คนละ 5 สตางค์ทุกวัน เธอเห็นว่า คุณป้าสดับ (เจ้าจอม ม.ร.ว. สดับ) ให้วันละ 6 สตางค์น้อยไป เธอจะเติมให้ทุกครั้งไป จนข้าพเจ้าเติบใหญ่ที่จะเข้าโรงเรียนประจำได้แล้ว จึงย้ายเข้าอยู่ ร.ร. วัฒนา ฯ สมัยนั้นก็ดูห่างเหินคุณอาไป

มาหลัง ๆ นี้ ข้าพเจ้าแต่งงาน จึงได้ย้ายครอบครัวมาอยู่สวนพลู คุณอาลงมาจากต่างจังหวัดก็จะพักพิงเป็นครั้งคราว ข้าพเจ้าเคยรับเลี้ยงติ๋ว (ม.ล. ศรีลดา) ลูกของคุณอาคนเล็ก และได้สอนให้เรียกแม่ เรียกคุณบรรจงว่าพ่อ มาจนทุกวันนี้

ในวาระสุดท้าย ที่คุณอามาเจ็บที่ โรงพยาบาล จุฬา ฯ ข้าพเจ้าได้ไปเฝ้าดูอาการของเธอจนนาทีสุดท้ายที่เธอหมดลม ข้าพเจ้าเสียใจร้องไห้ด้วยความสงสาร คุณอาผู้มีพระคุณคนหนึ่งในสกุลลดาวัลย์ ข้าพเจ้าขอให้วิญญาณของคุณอา จงไปสู่สุคติภพ เสวยสุขสงบสมความปรารถนาเทอญ

หลานของคุณอา

สมาย (ด้วง) **โกมลภมร**

ที่ภูเก็ต มีนาคม พ.ศ. 2503
กำลังตรวจงาน

ไปตรวจงานไปรษณีย์ภูธร
ปักษ์ใต้ พ.ศ. 2503

พ่อของลูก

ความกรุณาของพ่อ ตั้งแต่ครั้งเรายังเด็ก ๆ เป็นสิ่งที่ไม่อาจลืมได้ พ่อเป็นพ่อที่ดีที่สุด ใจดี มีเมตตา และรักลูก พ่อทำให้ลูกไม่อาจลืมพ่อได้เลย

บางที กิ๊นคิดว่า พ่อยังไม่ตาย

ขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ได้โปรดทรงคุ้มครองดวงวิญญาณของพ่อ

จากกิ๊น (แม่ทอง)

รำพึงรำพัน แด่ คุณพ่อ

21 พ.ย. 2522 เวลาประมาณ 14.00 น. เสียงโทรศัพท์ของศรีนิตย์ จากศาลาพักศพ โรงพยาบาล จุฬา ฯ ทำให้มีความรู้สึกยากที่จะอธิบายถึงความสับสนภายในได้ ทั้งที่ตั้งใจจะทำใจสงบต่อข่าวมาก่อนแล้ว การจากไปของปูชนียบุคคลของลูกครั้งนี้ ย่อมเว้นไม่ได้ต่อความรู้สึกว่า *"เป็นการจากที่เร็วด่วน"* เกินไปสักหน่อย ทั้งที่สายตาบุคคลทั่วไปแลเห็นถึงสุขภาพร่างกาย และใจคุณพ่อมาก่อนว่า *"แข็งแรงสมกับวัย"* ดีพอควร แม้จะถูกรุมล้อมด้วยโรคภัยประจำตัวอยู่ก็ตาม

ทุกอย่างที่เป็นการสายเกินแก้ครั้งนี้ สร้างความปวดใจและอาดูรอย่างเหลือคณา แม้ว่าการจากไปครั้งนี้เป็นเรื่องของการสิ้นอายุขัยตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ที่พยายามยกขึ้นมาปลอบใจ แต่ก็อดไม่ได้ที่จะคิดว่าหากทุกอย่างประกอบด้วย *"ประสบการณ์"* อันเป็นบ่อเกิดสำคัญแห่งความละเอียดอ่อนในวิจารณญาณทุกแง่มุม ก่อนการตัดสินใจแล้วไซร้ จะไม่มีคำว่า *"เสียใจ"* แต่ทุกฝ่ายภายหลังเป็นอันขาด *"ปูชนียบุคคล"* อันเป็นศูนย์รวมใจ และเป็นธงไชยของลูกทุกคน *"ด่วนหักค่อนข้างกลางคัน"* เช่นนี้ พึงช่วยไม่ได้ที่จะไม่ให้คิดว่าเป็นการกะทันหันก่อนจะถึงเวลาอันสมควรไปสักหน่อย

ตามระบบพยากรณ์ศาสตร์ ลูกและคุณพ่อมีปีและเดือนเกิด ในลัคนาเดียวกันคือปี 30 ราษีพฤศภ์ ในสายตาภายนอกบุคคลทั่วไปจึงมองไม่เห็นว่า พ่อ–ลูก คู่นี้มีความรู้สึกภายในต่อกันละเอียดลึกซึ้งจนสามารถเข้าใจกันได้เพียงมองตา ไม่จำเป็นต้องพูดกันมากความ นับแต่เล็กจนโต

การมีทิฐิมานะ คืออิสสระเสรีในความคิด จิตใจ คำพูด และการกระทำของคุณพ่ออย่างเสมอต้นเสมอปลาย แม้จะตกในภาวะ "ขุนตกอับ" จนเงินจนทองเป็นบางครั้งชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่คุณพ่อก็ทระนงในศักดิ์ศรีเกินกว่าจะฝืนความรู้สึกตัวเองให้ต้องก้มหัวแก่คู่อริเก่าที่เถลิงอำนาจขึ้นมาอย่างหนึ่ง และกับบุคคลที่เคยอยู่ใต้ความอุปถัมภ์หรืออนุเคราะห์มาก่อน แต่ภายหลังรุ่มรวยขึ้นมาภายหน้า ซึ่งมีสายตามองคุณพ่อด้วยความสมเพชกึ่งเหยียดหยาม อีกประการหนึ่งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ลูกชื่นชมยินดีและภูมิใจพ่ออย่างสุดใจ

คุณพ่อมีศิลปประยุกต์กับเหตุการณ์ดำเนินชีวิตประจำวัน ได้อย่างประหลาดและน่าทึ่งทั้งระบบการใช้ชีวิตเป็นข้าราชการ – พ่อค้า – และประชาชนเต็มขั้น อย่างไรก็ดี อารมณ์ขัน ปรัชญาเดล คาร์เนกี้ และบทเพลง "โชคมนุษย์" ของหลวงวิจิตร ฯ ที่คุณพ่อยึดเป็นสรณะฝังใจ ก็ช่วยให้คุณพ่อเกิดศิลปประยุกต์กำกับใจ อย่างที่น้อยคนมักจะมีวิถีชีวิต หรือจำเริญรอยเท้าให้เทียบเท่าคุณพ่อ

สรุปแล้ว ชีวิตในมนุษยโลก คุณพ่อทำกำไรมาโดยตลอด และเชื่อใจว่าคุณพ่อจะนำวิญญาณอันเป็น "ธาตุรู้" ของคุณพ่อเอง ไปจุติสู่สวรรค์ชั้นเทพ

จากลูก

จรัส ลดาวัลย์

ไว้อาลัย

ใจหาย ! เมื่อพ่อต้องมาตายลงอย่างกะทันหัน ทั้งที่ก่อนเข้าห้องผ่าตัดประมาณ 12 ชั่วโมง ยังรับประทานอาหารตุ้ย ๆ อย่างเอร็ดอร่อย อนิจจา ! หาได้มีใครเฉลียวใจไม่ว่า อาหารมื้อนั้น พ่อกินเป็นมื้อสุดท้าย ก่อนจะจากไปสู่สุขคติ

สมัยที่ข้าพเจ้าและพี่น้องร่วมท้องยังเรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียน ข้าพเจ้ากับพี่ชายน้องชายเรียนอยู่โรงเรียนเซนต์คาเบรียล พี่ศรีฟ้าซึ่งเป็นพี่สาวคนโต เรียนอยู่โรงเรียนเซนต์โยเซฟ คอนแวนต์ ส่วนพี่ศรีทอง (หรือบายทอง) พี่สาวคนรอง เรียนอยู่โรงเรียนเขมะสิริอนุสรณ์ โรงเรียนทั้งสามแห่งที่กล่าวมานี้เป็นที่ทราบกันดีอยู่ว่า มีการบ้านให้นักเรียนแบกกลับไปทำที่บ้านวันหนึ่ง ๆ ไม่ใช่น้อย

ดังนั้น พอตกค่ำหลังจากรับประทานอาหารเย็นกันแล้ว เรา, หมายถึงพี่น้องหญิงชายทั้งหมด, ก็จะเริ่มต้นทำการบ้านกันอย่างคร่ำเคร่ง โดยยึดโต๊ะอาหารเป็นหัวหาดล้อมวงทำ ทุกค่ำจะได้ยินเสียงฮึดฮัดหรือร้องไห้งึด ๆ จากพี่หรือน้องหรือตัวข้าพเจ้าเอง เนื่องจากทำการบ้านบางอย่างไม่ได้ ดังนั้นแทบทุกคืนเหมือนกันที่พ่อจะเดินสูบบุหรี่ไปมาอยู่รอบ ๆ โต๊ะ ลูกคนไหนทำการบ้านติดขัดก็จะรีบแนะนำช่วยเหลือจนเข้าอกเข้าใจและสามารถทำต่อไปได้ ยิ่งเมื่อตอนที่ข้าพเจ้าเรียนอยู่ชั้นมัธยม 4 (ปัจจุบันเรียก ม.ศ. 1) ทางโรงเรียนกำหนดให้เรียนวิชาคำนวณเป็นภาษาอังกฤษล้วน โดยใช้หนังสือของฮอลล์ ไม่ว่าจะเป็นเลขคณิต เรขาคณิต หรือพีชคณิต ข้าพเจ้าก็ได้อาศัยพ่อนี่แหละ ที่ช่วยแปลโจทก์รวมทั้งให้สำนวนภาษาอังกฤษ ที่จะใช้บรรยายในวิธีทำมานับครั้งไม่ถ้วน

ตามประวัติชีวิต พ่อไม่ใช่คนประเภทมีปริญญาห้อยท้าย แต่พ่อเป็นผู้ที่มีปัญญาสว่างไสวดุจดวงประทีป จากสถิติการเล่าเรียนในโรงเรียนราชวิทยาลัยเป็นเวลา 7 ปี พ่อสอบไล่ได้ที่ 1 ถึง 5 ปีซ้อน จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์พระบรมราชูปถัมภ์ของโรงเรียนและทรงเป็นผู้ที่พระราชทานรางวัลเรียนเก่งประจำปีแก่นักเรียน ถึงกับทรงพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า ฯ ชมว่า *"ลูกของท่านเพิ่มคนนี้เรียนเก่ง"* และเมื่อตอนเข้ารับราชการในกรมไปรษณีย์โทรเลขจากตำแหน่งเสมียนจนถึงตำแหน่งเลขานุการกรม ซึ่งปัจจุบันเทียบเท่าข้าราชการชั้นพิเศษ พ่อใช้เวลาในการรับราชการเพียง 10 ปีเท่านั้น และเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เพียงคนเดียว ในประเทศสยามขณะนั้นที่มีอายุเพียง 27 ปี

แม้ตอนไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศทั่วทวีปยุโรป พ่อก็ได้แสดงความสามารถโดยได้รับเชิญจากมหาวิทยาลัยและกระทรวงไปรษณีย์ ตลอดจนสถาบันต่าง ๆ ของประเทศเหล่านั้น ไปปาฐกถาเป็นภาษาต่างประเทศ (อังกฤษ) และได้รับการยกย่องจากผู้ฟังชาวต่างประเทศว่า เป็นผู้ที่เฉลียวฉลาดและมีไหวพริบเป็นเยี่ยม ทั้งที่พ่อไม่เคยเรียนภาษาอังกฤษเพิ่มเติมจากครูพิเศษที่ไหนมาก่อนเลย

ภายหลังจากที่ออกจากโรงเรียนราชวิทยาลัยแล้ว การพูดออกเสียงภาษาอังกฤษ (accent) ของพ่อชัดเสียจนครั้งหนึ่งชาวต่างประเทศ (เยอรมันหรืออิตาลีจำไม่ได้) ซึ่งพูดโต้ตอบภาษาอังกฤษกับพ่อถึงกับออกตัวกับพ่อว่า *'อันตัวเขาเองนั้นมิใช่คนอังกฤษการออกเสียงพูดในภาษาอังกฤษจึงอาจจะไม่ชัดเจนเหมือนพ่อ ซึ่งพูดภาษาอังกฤษได้ชัดเจน เหมือนคนอังกฤษอย่างน่าประหลาด'*

สมัยดำรงตำแหน่งเลขานุการกรมไปรษณีย์โทรเลขนั้น มีคุณหลวงโกวิทอภัยวงศ์(นายควง อภัยวงศ์) เป็นอธิบดี ซึ่งทั้งท่านอธิบดีและท่านเลขานุการกรม ต่างก็มีความเฉลียวฉลาดกอร์ปด้วยไหวพริบปฏิภาณในการร่วมบริหารงาน จนกระทั่งกรมไปรษณีย์โทรเลข ซึ่งขณะนั้นรวมเอากิจการโทรศัพท์และวิทยุกระจายเสียงตลอดจนวิทยุคมนาคมไว้ด้วย มีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว และเพราะทั้ง 2 ท่านต่างร่วมแรงร่วมใจกันทำงานและเข้ากันได้อย่างเป็นปี่เป็นขลุ่ยนี่เอง เมื่อเลขานุการกรมเสนอโครงการอะไรขึ้นไป ท่านอธิบดีเป็นสนองรับทุกที แม้โครงการที่พ่อเสนอสร้างที่ทำการไปรษณีย์กลางขึ้น แทนที่ทำการเดิมที่วัดเลียบ ซึ่งคับแคบ ไม่เป็นที่เชิดหน้าชูตาแก่ชาวต่างชาติทั้งหลายที่ขึ้นมาใช้บริการ และโครงการนี้จะต้องใช้เงินงบประมาณมากมายพอดู แต่ท่านอธิบดีคุณหลวงโกวิทฯ พิจารณาเดี๋ยวเดียวก็ตกลง โดยให้พ่อจัดการทำหนังสือ แสดงเหตุผลการอนุมัติต่อรัฐบาลไปให้เซ็นพร้อมทั้งแต่งตั้งให้พ่อเป็นผู้แทนกรมไปโต้กับรัฐบาลในเรื่องนี้ จนในที่สุดรัฐบาลก็ตกลง และตึกไปรษณีย์กลาง บางรัก ซึ่งเป็นสถานที่ราชการใหญ่ที่สุดในประเทศไทยสมัยเมื่อ 40 ปี มาแล้ว ก็ปรากฏโฉมหน้าให้เห็นมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

อย่างไรก็ดี การรับราชการของพ่อในระยะต่อ ๆ มา พบแต่อุปสรรค ซึ่งข้าพเจ้าจะไม่บรรยายในที่นี้ เพราะเป็นเรื่องที่ยาวมาก หากจะอ่านบทกลอนของคุณหลวงวิจิตรวาทการข้างล่างนี้ ก็จะเข้าใจได้โดยสรุป

"อันที่จริงคนเขาอยากให้เราดี
แต่ถ้าเด่นขึ้นทุกทีเขาหมั่นไส้
จงทำดีแต่อย่าเด่นจะเป็นภัย
ไม่มีใครเขาอยากเห็นเราเด่นเกิน"

ซึ่งข้าพเจ้าใคร่ขอถามว่า

"ก็น่าแปลกการทำดีมีจำกัด
ท่านผูกมัดให้ทำแค่แต่ผิวเผิน
'ดี' แค่ไหนจึงไม่เด่นเป็นส่วนเกิน
เพื่อเลี่ยงเดินกับกังฉินกลัวสิ้น 'ดี' "

ขอให้วิญญาณของพ่อจงสถิตอยู่ ณ สรวงสวรรค์ ชั่วนิจนิรันดร เทอญ

จากลูก
ศรีนิตย์ ลดาวัลย์

คิดถึงพ่อ

พ่อครับ

ทุกครั้งที่พ่อไปกรุงเทพ ฯ พ่อจะสั่งลูกว่า พ่อไปไม่กี่วันก็จะกลับ และพ่อก็กลับมาอยู่กับลูกที่อุบล ฯ ทุกครั้ง แต่พ่อไปคราวนี้ ไม่มีวันจะกลับมาอุบล ฯ อีกชั่วนิรันดร์ ลูกก็ยังถือว่าพ่อยังมีชีวิตอยู่ ยังเป็นร่มโพธิ์ของลูกและหลานเช่นเดิม ของทุกสิ่งที่พ่อเคยใช้และทุกอย่างที่เป็นของพ่อ ลูกจะเก็บรักษาและวางไว้ที่เดิม ไม่มีใครแตะต้องหรือเคลื่อนย้าย เป็นความอบอุ่นทางใจของลูก เหมือนมีพ่ออยู่ใกล้ ให้ลูกคอยรับใช้ ซึ่งไม่มีสิ่งใด ที่ลูกจะภูมิใจ ไปกว่านี้อีกแล้ว

ขอให้วิญญาณของพ่อจงสถิตอยู่ ณ สรวงสวรรค์ ชั่วนิจนิรันดรเทอญ

จากลูก
ศรีน้อย

กราบพ่อ

กราบพ่อที่เคารพรักยิ่งของลูก

นี่คือบันทึกอันเล็กน้อยที่ลูกจะเขียนเกี่ยวกับความทรงจำที่มีต่อพ่อ เพราะถ้าให้เขียนมากเท่าไรก็สามารถเขียนได้เรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด การที่แม่เสียชีวิตตั้งแต่เรายังเด็กมาก จึงเหลือพ่อเพียงผู้เดียวที่ลูก ๆ จะทุ่มเทความรักให้อย่างสุดหัวใจ และพ่อก็รักลูก ๆ มากเหลือเกิน เป็นทั้งพ่อและแม่พร้อมอยู่ในตัวพ่อ สั่งสอนกิริยามรรยาท, คำพูดจาที่ไพเราะ, ความซื่อสัตย์, ความมีเหตุผล, ความเห็นใจผู้น้อย ความมั่นใจที่จะตัดสินใจสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง ฯลฯ การสั่งสอนของพ่อไม่ใช่ด้วยคำพูดที่เรียกลูก ๆ มารับฟัง แต่พ่อสอนลูกด้วยการปฏิบัติตนในสิ่งที่กล่าวมาแล้ว อย่างสม่ำเสมอ จนลูก ๆ เกิดการซึมซาบเข้าไปเอง โดยไม่รู้ตัว

สิ่งใดที่ลูกให้พ่อ ไม่ว่าด้วยการกระทำหรือสิ่งของ พ่อจะปลาบปลื้มและพูดถึงอยู่บ่อยๆด้วยความภูมิใจ รวมทั้งบันทึกลงในไดอารี่ด้วย แต่สิ่งใดที่ลูกทำให้พ่อไม่สบายใจ พ่อจะไม่พูดถึงไม่บันทึกไว้ และในเวลาไม่นานนัก พ่อก็จะเป็นปกติ พูดคุยกับลูก เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น แต่ลูกเองกลับมีความรู้สึกผิด และคิดว่าให้พ่อดุเสียยังดีกว่าที่พ่อจะเฉย ๆ ไม่ว่ากล่าวอะไร

พ่อจะอยู่ที่ใดก็ตาม ขอให้พ่อรับทราบด้วยว่า ลูก ๆ ของพ่อทุกคนจะรักและสามัคคีกันเหมือนที่พ่อเคยเตือนยามเมื่อเห็นลูก ๆ มีความขัดแย้งกัน พ่อหลับให้สบายนะคะ อย่าห่วงกังวลใด ๆ เลยไม่มีสิ่งใดที่จะต้องน่าห่วง ลูกพ่อจะรักใคร่ปรองดองไม่ทิ้งกัน และพ่อจะอยู่ในความทรงจำของลูกตลอดไป

กราบพ่อด้วยความเคารพรักและอาลัยยิ่ง

ลูกเมาะ

รักพ่อ

กราบพ่อที่เคารพรักยิ่ง

การรอดูสิ่งมีค่าที่เราหวงแหนกำลังหลุดลอยไปโดยหมดหนทางยื้อแย่งกลับคืน แต่ละนาทีสร้างความหวั่นไหวและทรมานใจลูกเหลือเกิน ลูกอยากปลุกพ่อให้ตื่นจากฝันร้าย จากนั้นเราจะกลับบ้านด้วยกัน ยังจำได้ว่า เมื่อพ่อเกษียณจากงานธนาคาร ลูกเคยหัวเราะขบขัน ที่พ่อเขียนสั่งความว่า ลูกจะต้องปฏิบัติอย่างไรหากพ่อล่วงลับไปแล้ว ในสายตาของลูก พ่อยังแข็งแรง เข้มแข็ง สนุกสนานร่าเริงเป็นนิจ แม้ก่อนผ่าตัด พ่อก็กล้าหาญพร้อมที่จะเผชิญกับทุกสิ่งทุกอย่าง พ่อย้ำถึงความที่เคยสั่งไว้ลูกเองยังไม่เห็นวี่แววว่า พ่อจะจากลูกไป แล้วลูกก็ได้ปฏิบัติตามคำสั่งนั้นจริง ๆ...ด้วยหยาดน้ำตา

ความรัก ความอาทร คำพูดอันอ่อนหวาน คุณธรรมอันดีงาม ความเข้มแข็ง อดทน เสียสละ เหล่านี้คือสิ่งที่พ่อใช้ในการอบรมเลี้ยงดูลูกเสมอมา คุณลักษณะใด ๆ ในตัวลูก ย่อมเกิดจากพ่อเป็นผู้หล่อหลอมขัดเกลาให้ทั้งสิ้น จากนี้ไปจะไม่เหลือใครที่รักและเข้าใจลูกถ่องแท้เช่นพ่อ จะไม่ได้ยินเสียงเรียก *"ลูกรักของพ่อ"* หรือ *"ยอดรักของพ่อ"* อีกต่อไป ในชีวิตของลูก คงไม่อาจรักและบูชาใครได้เต็มหัวใจเท่าพ่อ

อนาคตที่ลูกวาดไว้ มีพ่อเป็นหลักชัย เป็นแสงสว่างนำทางรอลูกอยู่เบื้องหน้า ทุกสิ่งที่ลูกกำลังกระทำ ไม่ว่าในหน้าที่การงานหรือการศึกษาต่อ มีพ่อคอยให้พลังใจ ลูกพยายามอย่างดีที่สุดก็เพราะหวังจะให้พ่อได้ชื่นใจในวันรับพระราชทานปริญญา ลูกอยากให้พ่อภูมิใจที่มีลูกจบปริญญาโทคนหนึ่งและจบปริญญาตรีอีกคนหนึ่ง พร้อมกันนั้นในอ้อมกอดของพ่อ

แต่แล้วแสงไฟนั้นก็พลันดับวูบลง! หากส่องสว่างในหัวใจลูกยิ่งขึ้น ไม่ว่าพ่อจะอยู่ ณ แห่งใดก็ตาม ลูกทราบว่า พ่อย่อมชื่นชมที่จะได้เห็นความสำเร็จของลูก....ลูกจะพยายามต่อไปค่ะพ่อ

พ่อไม่ต้องห่วงหรือกังวลสิ่งใด ลูกจะประคับประคองชีวิตของพี่ น้อง และของตัวลูกเอง ไปสู่อนาคตอันดีงาม ประสบกับความเจริญรุ่งเรือง ดั่งพรอันศักดิ์สิทธิ์ที่พ่อมอบให้ลูกเสมอมา ลูกจะใช้วิจารณญาณอันรอบคอบในการดำเนินชีวิต โดยยึดถือชีวิตของพ่อเป็นบทเรียน และยึดเพลง *"โชคมนุษย์"* เป็นอุทธาหรณ์ มรดกอันล้ำค่าที่พ่อมอบให้ลูก คือ ประสบการณ์ชีวิตอันประมาณค่ามิได้ ซึ่งจะประทับอยู่ในความทรงจำของลูก มิรู้เลือน

ความรัก ความอาลัยอย่างลึกซึ้ง เต็มตื้นอยู่ในอก ยากจะหักใจได้ *"การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก เป็นทุกข์"* ลูกเพิ่งตระหนักดีเดี๋ยวนี้เอง ลูกแน่ใจว่า กุศลผลบุญที่พ่อได้บำเพ็ญมาตลอดชีวิต สามารถส่งผลให้พ่อได้ประสบแต่ ความสุข สงบ ในสัมปรายภพ ด้วยญาณวิถีใดก็ตาม ขอพ่อจงทราบว่า พ่อยังคงเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรทางจิตใจแก่ลูกประดุจเดิม

ลูกตึ๋ม

พ่อที่รักยิ่ง

20 พย. 22 19.40 น. ห้อง I.C.U

พ่อที่รักยิ่ง

น้องแต๋วรักพ่อเหลือเกิน จะมีใครสักกี่คนเข้าใจความรู้สึกน้องแต๋วตอนนี้บ้าง เคยมีใครเป็นอย่างนี้บ้าง...นั่งมองสิ่งมีค่าที่สุดในชีวิต มองผู้เป็นที่รัก และเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง พร้อมที่จะจากไปทุกวินาที ไปอยู่ในที่ไกลแสนไกล พ่อจะไม่กลับมาอีก พ่อจะไม่พูดจะไม่หัวเราะ จะไม่คอยปลอบโยนต่อจากนี้ จะไม่มีอะไรหลงเหลืออีกแล้ว ไม่มีถ้อยคำอาทรอ่อนหวานของพ่อ แม้ในขณะหลังผ่าตัดพ่อเจ็บปวด สติเลือนราง แต่ยามที่พ่อรู้สึกตัวกลางดึก เห็นลูกนั่งเฝ้าพ่ออยู่ พ่อมักจะพูดว่า *"นอนเสียเถิด...ลูกเอ๋ย....ลูกรักของพ่อ"* **ไม่มีอะไรหลงเหลืออีกแล้ว....จริง ๆ**

21 พย. 22

พ่อที่รักยิ่ง

วันนี้ ตอนเช้าพยาบาลใน ไอ.ซี.ยู. โทร ๆ ไปเรียกที่ตึกจงกลนี ๆ ให้มาเฝ้าพ่อ 11 โมงเช้า เป็นเวลาของการเดินทางครั้งใหญ่ที่สุดในชีวิตพ่อ น้องแต๋วไม่เคยคิดมาก่อนเลยว่า ตัวเองจะทนดูพ่อไม่อยู่กับน้องแต๋วได้ แต่พอถึงเวลาจริง ๆ น้องแต๋วกลับดีใจที่ได้มีโอกาสอยู่ใกล้ ๆ พ่อ ได้กอดไหล่พ่อได้สัมผัส ได้บันทึกภาพของพ่อไว้ในความทรงจำ แม้จนกระทั่งเส้นบอกชีพจรพ่อในจอกลายเป็นเส้นตรงและพยาบาลดึงสายอ๊อกซิเจนออกจากจมูกพ่อ น้องแต๋วก็ยังดีใจที่ได้สัมผัสใบหน้าและร่างอันเป็นที่รักของน้องแต๋ว

ตอนเขาเอาพ่อลงนอนในรถเข็นไปที่ตึกเก็บศพ หรือตอนเขาแต่งตัวให้พ่อ น้องแต๋วก็ยังคงอยากบอกเขาว่า ให้ทำค่อย ๆ น้องแต๋วกลัวพ่อจะเจ็บจะปวด เท้าพ่อบวม ใส่รองเท้าไม่ได้ข้างหนึ่งแต่เขาก็พยายามยัดใส่เข้าไปจนสำเร็จ ไม่มีใครรู้หรอกว่า มันทรมานใจ และน้องแต๋วเป็นห่วงพ่อเพียงไรตอนบ่าย ๆ เขาพาพ่อไปที่วัด น้องแต๋วเอง เฉย ชา ไม่ทุกข์ ไม่โศก ทำอะไร ๆ ได้เรื่อยน้องแต๋วไม่เข้าใจตัวเองเลยว่า ทำไมถึงเป็นอย่างนั้น แต่ตอนรดน้ำพ่อ มันเหมือนความฝัน เหมือน

น้องแต๋วกำลังรดน้ำให้พ่อทีเพียงแต่กำลังหลับอยู่เท่านั้น เหมือนกับว่า อีกสักครู่พ่ออะไรวุ่น ๆ รอบตัวเราจบลงไม่มีคนทำหน้าเศร้า ไม่มีคนร้องไห้แล้ว พ่อก็จะกลับกับน้องแต๋ว กลับไปโรงพยาบาล กลับไปอุบลหรือกลับไปเชียงใหม่ สุดแต่ใจพ่อ

น้องแต๋วเพิ่งเข้าใจถึงคำพูดที่ว่า "*เหมือนหนึ่งจะขาดใจ*" ก็ตอนนี้เอง ตอนที่เขาจะเอาพ่อนอนในโลง น้องแต๋วไม่อยากให้เขาทำอย่างนั้นเลย พ่อจะต้องอยู่ในที่แคบ ๆ อึดอัด พ่อจะไม่สบายเลย น้องแต๋วรู้สึกกลัวอย่างรุนแรง กลัวว่าจะไม่ได้เห็นพ่ออีกต่อไป กลัวที่จะไม่ได้สัมผัสพ่อ และกลัวที่พ่อจะไม่อยู่ใกล้ ๆ น้องแต๋วอีกเลย ทั้งชีวิต น้องแต๋วอยากกอดพ่อ อยากร้องไห้ให้เต็มที่กับไหล่พ่อ แต่โบราณว่า ไม่ควรให้น้ำตารดคนที่จากไป น้องแต๋วกลัวพ่อจะเป็นทุกข์ พะวงกับข้างหลัง ก็ได้แต่จับมือพ่อ ลูบแขน ลูบขา ลูบเท้าพ่อ เพราะน้องแต๋วตระหนักดีว่า **เป็นสัมผัสสุดท้ายที่เราพ่อลูกจะมีต่อกัน**

24 พย. 22

พ่อที่รักยิ่ง

น้องแต๋วเคยทำอะไรให้พ่อไม่สบายใจหลายเรื่อง แต่ไม่ว่าพ่อจะอยู่ที่ไหน แห่งไหน น้องแต๋วอยากให้พ่อรับรู้ว่า ลูกพ่อจะรักใคร่ จะหวังดีต่อกันเสมอ น้องแต๋วอยากให้พ่อรู้ถึงส่วนลึกของหัวใจ น้องแต๋วว่า น้องแต๋วรัก พี่ ๆ รักน้อง มากเพียงไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้องแต๋วได้ตระหนักว่า น้องแต๋วมีภาระ และความรับผิดชอบต่อพี่ ต่อน้อง พวกเขาเป็นส่วนหนึ่งของพ่อ และเป็นส่วนหนึ่งของน้องแต๋วเช่นกัน

พ่อเป็นความหวังและเป็นผู้นำทางชีวิตให้น้องแต๋วด้วย แล้วเราพ่อ–ลูก จะไปรับปริญญาด้วยกัน

25 พย. 22

พ่อที่รักยิ่ง

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาหลังจากพ่อไม่อยู่ น้องแต๋วรู้สึกครึ่งฝันครึ่งจริง แม้จะบอกตัวเองอยู่เสมอว่า น้องแต๋วไม่มีพ่อแล้ว ไม่มีคนที่น้องแต๋วจะรักได้หมดหัวใจอย่างนี้อีกแล้ว แต่บางขณะบางช่วงก็อดที่จะรู้สึกไม่ได้ว่า น้องแต๋วยังมีพ่ออยู่ น้องแต๋วจะยังได้คุยกับพ่อ จะได้ไปซื้ออะไร ๆ ให้พ่อทาน เพียงแต่....น้องแต๋วไม่รู้ว่าพ่ออยู่ที่ไหน เท่านั้นเอง

ทุกสิ่ง ทุกอย่างที่น้องแต๋วทำอยู่ เป็นอยู่ทุกวันนี้ ไม่ว่าในงานพ่อ หรือที่ไหนก็ตาม น้องแต๋วยังหน้าระรื่น ยังพูดคุย ยิ้มแย้มอยู่ได้ แต่มันเป็นเหมือนกลไกที่หมุนอยู่เรื่อย ๆ ไม่รู้สึกเจ็บปวด ชาด้านไปหมด ใครจะรู้ถึงความรู้สึกในส่วนลึกที่สุดของน้องแต๋วได้ ว่า น้องแต๋วคิดถึงพ่อเหลือเกิน คิดถึงมาก แต่น้องแต๋วจะบอกพ่อได้ที่ไหน บอกได้ยังไง น้องแต๋วไม่เห็นพ่อเลย

สำหรับน้องแต๋วไม่ใช่คนตาย ไม่ใช่ศพ แต่พ่อเป็นพ่อของน้องแต๋ว และเป็นบุคคลอันเป็นที่รักยิ่ง มากที่สุดในชีวิตของน้องแต๋ว

26 พย. 22

พ่อที่รักอย่างยิ่ง

วันนี้พี่เมาะ พี่ติ่ม น้องแต๋วกับติ๋ว ไปที่กรมไปรษณีย์ฯ รับเงินพ่อ น้องแต๋วอยากบอกพ่อว่า มันไม่มีค่าหรือความหมายอะไรเลย เป็นเงินที่น่ารังเกียจที่สุด สิ่งมีค่าหรือทรัพย์สินใด ๆ ในโลกนี้ ก็ไม่อาจมาทดแทนพ่อได้ มีอะไรในโลกที่จะคืนชีวิตให้พ่อได้บ้าง

27 พย. 22

พ่อที่รักอย่างยิ่ง

วันนี้ กลางวันทำบุญ เลี้ยงเพลพระ มีพระองค์หนึ่งแก่ ๆ ใส่แว่นคล้าย ๆ พ่อ ท่าทางการฉันอาหาร เหมือนพ่อเวลาทานข้าวจริง ๆ ต่อจากนี้ น้องแต๋วจะไม่ได้เห็นพ่อทานข้าว ขอให้น้องแต๋วหยิบโน่นหยิบนี่ให้อีกแล้ว หลัง ๆ นี่พ่อจู้จี้มากขึ้น แต่ก็น่ารักเหลือเกิน น้องแต๋วจะทำอย่างนี้ให้ใครได้อีกในชีวิต คืนนี้ สวดให้พ่อเป็นวันสุดท้าย เพื่อนน้องแต๋วมาเยอะแยะเลย พ่อคงภูมิใจ น้องแต๋วสงสารพ่อจัง พ่อจะต้องอยู่คนเดียว น้องแต๋วจะพยายามไปหาพ่อ ไปอยู่เป็นเพื่อนพ่อบ่อย ๆ น้องแต๋วรักพ่อมากจริง ๆ

ทุกวัน ทุกคืน น้องแต๋วได้แต่คิด ได้แต่อธิษฐานให้พ่อได้อยู่ในดินแดนที่มีแต่ความสุข แวดล้อมด้วยคนที่พ่อรักและคนที่รักพ่อ มีท่านปู่ มีคุณย่า มีแม่ มีใคร ๆ ที่จะทำให้พ่อเป็นสุขได้ ความเมตตาและความอาทรในหัวใจพ่อ ทั้งคุณงามความดีที่พ่อกระทำมา จะเป็นเครื่องนำทางให้พ่อไปสู่ความสุขเหล่านั้น หากมีกรรมหรือความผิดใดที่พ่อเคยมีไว้ น้องแต๋วก็ขอให้ผลกรรมเหล่านั้น ตกอยู่กับน้องแต๋วเอง น้องแต๋วขอรับและยอมทรมานไปตลอด ไม่ว่าจะเป็นสิ่งใดขอเพียงแต่ให้พ่อเป็นสุข สงบพ้นจากทุกข์และพะวงทั้งปวง

น้องแต๋ว

พ่อที่รักของติ๋ว

พ่อผู้เป็นที่รักของลูก

เมื่อติ๋วมีอายุได้เพียง 2 เดือนเท่านั้น แม่ก็มาด่วนจากไป พ่อได้นำติ๋วไปให้แม่ด้วงช่วยเลี้ยงดู เพราะพ่อตระหนักดีว่า ติ๋วยังเล็กนัก ยังต้องการการฟูมฟักทะนุถนอมเท่าที่ทารกจะพึงได้รับ ติ๋วโตและผูกพันอยู่กับบ้านแม่ด้วงอยู่หลายปี เมื่อติ๋วรู้ความและโตพอสมควรแล้ว พ่อก็รับติ๋วกลับมาอยู่รวมกันในครอบครัวเราเหมือนเดิม จนถึงวันนี้ เวลานี้ แม้จะไม่ถึง 10 ปีก็ตาม แต่ก็มิได้ทำให้ความรักใคร่ผูกพันระหว่างพ่อกับติ๋วน้อยลงไปแต่อย่างใด เพราะพ่อรักและห่วยใยลูกทุกคน ติ๋วจำได้ดีว่า เวลาพ่อมีความทุกข์หรือไม่สบายใจครั้งใด พ่อไม่เคยระบายอารมณ์กับลูก ๆ หรือเล่าให้ฟังเลย เพราะพ่อกลัวว่าลูก ๆ จะไม่สบายใจ และจะมีผลกระทบไปถึงการศึกษาและการงานของลูก พ่อจะเฉยและขรึม มีเพียงสีหน้าเท่านั้นที่ผิดปรกติไป ถ้าลูก ๆ ไม่สังเกตเห็น ก็จะไม่ทราบได้เลยว่า พ่อกำลังทุกข์ใจ

ความรักและความห่วงใยที่พ่อมีต่อลูกทุกคนนี้ ประกอบกันขึ้นเป็นความรักที่ติ๋วมีต่อพ่อ ติ๋วจะพยายามศึกษาเล่าเรียนและทำงานให้ดีที่สุด เพื่อพ่อจะได้ไม่ต้องห่วงสิ่งที่อยู่ข้างหลัง และไปสู่สัมปรายภพอย่างเป็นสุข

ติ๋ว

มีความสุข กับ เหลนทวด และ หลานปู่

จาก ลูก ศรีฟ้า....ถึงพ่อ

พ่อรักลูกมาก ลูกรู้ ลูกรักพ่อมาก พ่อก็รู้ แต่ชีวิตที่ดำเนินไป จะให้ตรงและให้ได้ดังใจเราทุกอย่างมักจะไม่ได้ บางอย่างก็ขึ้นอยู่กับการกระทำ และผู้คน ตลอดจนสิ่งประกอบที่แวดล้อมเราอยู่ พ่อกับลูกจึงต้องห่างไกลกัน ห่างไกลกันมากเหลือเกิน ครั้งแล้วครั้งเล่า ทั้ง ๆ ที่ใจผูกพันกันตลอดเวลา

ชีวิตของพ่อ ให้บทเรียนแก่ลูกหลายอย่าง โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วและรุนแรงอยู่เสมอ เหมือนเส้นกร๊าฟ บางครั้งก็ขึ้นสูงสุด และบางครั้งก็ตกดิ่งลงถึงที่สุดเช่นกัน เป็นผลให้ลูกได้เห็น ได้คลุกคลีกับคนหลายชั้นหลายสังคม ได้ตระหนักถึงความสำคัญต่าง ๆ ในชีวิตของคนจากการที่พลอยขึ้น ๆ ลง ๆ ไปกับพ่อ

บางคนบางพวก สิ่งสำคัญในชีวิตของเขา คือ เงินและอำนาจ
บางคนสิ่งสำคัญ คือ เกียรติยศ จอมปลอม ต่าง ๆ เพราะเขาอิ่มเงินแล้ว
แต่บางคนสิ่งสำคัญในชีวิต ก็แค่อาหารแต่ละมื้อ และ การดิ้นรนเพื่อไม่ให้ท้องหิว

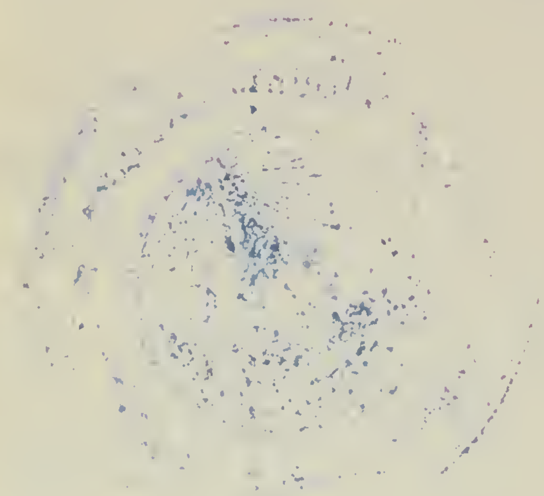
ชีวิตพ่อเป็น 'ครู' ของลูก โดยที่พ่อไม่รู้ตัว

ลูกนับถือพ่อในข้อที่พ่อยอมรับความเปลี่ยนแปลงของชีวิตด้วยเสียงหัวเราะอยู่เสมอ ยอมรับความจริงที่เผชิญอยู่ทุกวันโดยไม่เคยคร่ำครวญเสียดายอดีต ยอมรับว่า ความเปลี่ยนแปลงในชีวิตเกิดจากตัวเราเองและการกระทำของเรา โดยไม่เคยโยนให้เป็นเรื่องของกรรมเวรและโชคชตา ตั้งแต่จำความได้ ลูกไม่เคยได้ยิน พ่อพูดถึงบุญวาสนา ดวงชตา โชค เคราะห์ เลย แม้แต่สักครั้งเดียว

คนที่รู้จักพ่ออาจจะมองเห็นพ่อในลักษณะไหนก็ได้ หลายแง่หลายมุม เพราะปุถุชนอย่างเรา ๆ ไม่มีใครหน้าไหนมีแต่ความดีไปเสียทุกอย่าง แต่สิ่งที่ยืนยันได้แน่นอน และ ลูกขอยืนยันแทนพ่ออย่างถวายชีวิต ก็คือ เมื่อพ่อเป็นข้าราชการอยู่ พ่อรักงานในหน้าที่ ทำงานหนักอย่างทุ่มกายเทสมองคุ้มเงินเดือนจากภาษีอากรราษฎร และพ่อซื่อสัตย์สุจริตเป็นอย่างยิ่ง พ่อพูดอยู่เสมอว่า คนในสกุลของพ่อ ถือความสัตย์สุจริตเป็นที่ตั้ง มาแต่บรรพบุรุษ ไม่เคยฉวยโอกาสใด ๆ เบียดบังผลประโยชน์ของบ้านเมือง แม้จะมีโอกาส

ชีวิตพ่อหยุดดิ้นรนแล้ว พ่อคงยังไม่สูญหายไปไหน ถ้าหากมีพลังใดที่พ่อจะรับพลังจิตจากลูกได้ ลูกเชื่อว่า พ่อคงหมดห่วง หมดกังวล และเป็นสุข เพราะลูกได้ทำอะไร ๆ หลายอย่างอย่าง ที่ลูกรู้ว่า พ่ออยากให้ลูกทำ เพื่อพ่อ แล้วทุกอย่าง

ลูก-ศรีฟ้า

เจ้าภาพการบำเพ็ญกุศลสตมวาร

วันพุธที่ ๒๑	ลูก ๆ
วันพฤหัสที่ ๒๒	พี่และน้อง สกุลลดาวัลย์
วันศุกร์ที่ ๒๓	หลาน ๆ สกุลลดาวัลย์
วันเสาร์ที่ ๒๔	เพื่อนนักเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์ ของ ม.ล. ศรีฟ้า มหาวรรณ
วันอาทิตย์ที่ ๒๕	คณะอาจารย์ โรงเรียนสตรีวัดอัปสรสวรรค์
วันจันทร์ที่ ๒๖	พี่น้องลูกหลาน
วันอังคารที่ ๒๗	พี่น้องลูกหลาน

ลูก ๆ ขอกราบขอบพระคุณ คุณป้า คุณลุง คุณอา และพี่ ๆ น้อง ๆ

ตลอดจนมิตรสหาย ท่านที่นับถือ

ที่ได้กรุณามาร่วมในวันบำเพ็ญกุศล ตลอดจนวันพระราชทานเพลิง

พิมพ์ที่ ห.ส.น. บวรสาร 45 อินทามระ 37 สุทธิสาร กรุงเทพ 4
นายผดุง ส่งเสริมสวัสดิ์ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา โทร. 2773175